

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**CUMHURİYET KURULURKEN İZMİR’DE ÜCRETİ EMEĞİN
SOSYO-EKONOMİK DURUMU**

Osman AKAR

**DANIŞMAN
Prof. Dr. YAŞAR UYSAL**

İZMİR - 2019

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Osman AKAR
Öğrenci No : 2015802204
Tez Başlığı : Cumhuriyet Kurulurken İzmir'de Ücretli Emegın Sosyo-Ekonomik Durumu

Savunma Tarihi : 11/02/2019
Danışmanı : Prof.Dr.Yaşar UYSAL

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı

Üniversitesi

İmza

Prof.Dr.Yaşar UYSAL

- Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof.Dr.İsmail MAZGİT

- Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof.Dr.Alp YÜCEL KAYA

- Ege Üniversitesi

Osman AKAR tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği() / oy çokluğu() ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin ARIKAN
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Cumhuriyet Kurulurken İzmir’de Ücretli Emeğin Sosyo-Ekonomik Durumu” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Osman AKAR

...../...../2019

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Cumhuriyet Kurulurken İzmir’de Ücretli Emekğin Sosyo-Ekonomik Durumu

Osman AKAR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Programı

Son yıllarda Türkiye emek tarihi yazını önemli aşamalar kaydetmesine rağmen İzmir bu gelişmelerden uzak kalmıştır. Bu durum, imparatorluk ve cumhuriyet döneminde gelişmiş bir sanayi sektörü ile canlı bir limana sahip olmasına rağmen şehirdeki işçi sınıfı hakkında bilgimizin sınırlı kalmasına neden olmuştur. İzmir emek tarihi alanına mütevazı bir katkı sunma kaygısıyla hazırlanan bu çalışmanın amacı Milli Mücadele sonrasında İzmir işçi sınıfının içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşulları ortaya koymaktır. Tezin temel kaynaklarını teşkil eden; İzmir, İstanbul ve Ankara gazetelerinin karşılıklı analiziyle; resmi kaynaklarda ihmal edilen işçi sınıfının günlük yaşantıları, örgütlenme çalışmaları ve çalışma koşulları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kurum Arşivi’nde bulunan sicil esas defteri ile muhtelif sicil dosyaları incelenerek; dönem içerisinde belediye çalışanlarının mevcut görevleri ile önceki iş deneyimleri hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda 1922-1923 yıllarında İzmir işgücünde önemli demografik dönüşümlerin yaşandığı saptanmıştır. Milli Mücadele döneminde yaşanan göçün İzmir’deki ücretli emek üzerindeki etkisi de bu incelemede ortaya çıkarılmıştır. Sınıf bilincine sahip olmadığı varsayılan işçilerin; siyasi ve ekonomik karar alma süreçlerine dâhil olduğu, pek çok araç vasıtasıyla hak arama mücadelesiverdiği ve bu amaç doğrultusunda çeşitli örgütlenmelere gittiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Emek Tarihi, İktisat Tarihi, İzmir İşgücü Piyasası.

ABSTRACT

Master's Thesis

Socio-Economic Conditions of Wage Labor in Izmir while the Republic is Being Established

Osman AKAR

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Economics

Economics Program

Although Turkish labor history literature had made significant progress, Izmir did not catch up with this development. This situation has limited our knowledge about the working class in this city, although it has a developed industrial sector with a vibrant harbor during the imperial and republican period. The aim of this study is to reveal the demographic and economic transformation of Izmir working class after the National Struggle. Newspapers which frequently used in labor history studies, constitute the main sources of the study. With the mutual analysis of Izmir, Istanbul and Ankara newspapers; the daily life of the working class, its organizations and working conditions were tried to be revealed. By examining various personal record files and the only existing registry book of the Izmir Metropolitan Municipality Archive; important information was obtained about the current duties of the employees at that time and the sectors they worked before. As a result of the analysis, it was found that significant demographic transformations were occurred in the labor force of Izmir between 1922-1923. The impact of migration during and after the National Struggle on wage labor in Izmir was also revealed in this study. It has been observed that the workers who are generally assumed not to be class conscious, had participated in political and economic decision making processes, tried to secure their rights through various means and established new organizations for this purpose.

Keywords: Labor History, Economic History, Izmir Labor Market.

CUMHURİYET KURULURKEN İZMİR’DE ÜCRETLİ EMEĞİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ VE ÜCRETLİ EMEĞİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ

İKİNCİ BÖLÜM

EMEĞİN YENİDEN ÜRETİMİ

2.1. BESLENME	26
2.2. BARINMA	33
2.3.SAĞLIK	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÜCRETLİ EMEĞİN ÇALIŞMA KOŞULLARI VE ÖRGÜTLERİ

3.1. EV İŞÇİLERİ	42
3.2. MAĞAZA VE DÜKKÂN İŞÇİLERİ	45
3.3. BELEDİYE İŞÇİLERİ	47
3.4. SİNEMA VE TENVİRATHANE İŞÇİLERİ	49
3.5. TÜTÜN İŞÇİLERİ	54
3.6. İNCİR İŞÇİLERİ	59
3.7. ÜZÜM İŞÇİLERİ	65
3.8. PALAMUT İŞÇİLERİ	68
3.9. TRAMVAY İŞÇİLERİ	71
3.10. LİMAN İŞÇİLERİ	76
SONUÇ	82
KAYNAKÇA	85

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: 1917 ve 1923 Seneleri İzmir ve Kazalarının Nüfusu	s. 20
Tablo 2: Dört Kişilik Bir Ailenin Aylık Gıda Tüketim Giderleri (İzmir-1923)	s. 31
Tablo 3: İzmir’de İşgünü Süresi ve Ücret (1924 Senesi)	s. 42
Tablo 4: 1923 Yılında İzmir’de Bulunan Sinemalar ve Kapasiteleri	s. 50
Tablo 5: İzmir’e Elektrik Sağlayan Kurumlar (1923)	s. 52

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: İzmir'in 1923 Senesi Aylık Tütün İhracatı (Kg.)	s. 55
Şekil 2: İncir Hanlarında Tasnif İşçileri (1923 Öncesi)	s. 61
Şekil 3: İncir Hanlarında Paketleme İşçileri (1926)	s. 62
Şekil 4: Hanlarda Üzüm Tasnif Eden Kadın İşçiler(1930'lar)	s. 66
Şekil 5: Üzüm Kalbur Makineleri (1924-1925)	s. 67
Şekil 6: Palamut Hanında Çalışan İşçiler (1923 Öncesi)	s. 69
Şekil 7: İzmir Limanının 1923 Senesindeki İthalat ve İhracatı (Kg.)	s. 81

GİRİŞ

Türkiye’de son yirmi yıl içerisinde büyük gelişme kaydeden “emek tarihi” yazınının tarihini 1930’lu yıllara kadar götürmek mümkündür. Gazetecilik hayatında bilfiil işçi sınıfı ile temas halinde bulunan Hüseyin Avni Şanda’nın gerek gazete yazıları gerekse yayınladığı eserler bu alandaki ilk örneklerdir¹. Onun çalışmalarını Lütfi Erişçi’nin işçi sınıfının Osmanlı’dan tek parti döneminin sonuna kadar geçirdiği süreci tahlil ettiği kısa çalışması takip etti². Hüseyin Avni Şanda ve Lütfi Erişçi gibi gazeteci olan Kemal Sülker’in sendikalar üzerine yaptığı çalışmalarla³ Türkiye emek tarihi yazının ilk dönemi tamamlanmış oldu. Birincil kaynak kullanımının sınırlı olduğu bu dönemdeki emek tarihi çalışmaları günümüz yapıtlarıyla kıyaslandığında son derece zayıf kalsa da Türkiye’de emek tarihi alanına atılan ilk adımlar olması bakımından oldukça önemlidir.

1960’lı yılların sonlarına doğru yayınlanan iki akademik araştırma; anılar, arşiv belgeleri ve dönem gazeteleri gibi çeşitli kaynakları kullanarak alandaki belgeye dayalı analiz çabasının ve bilimsel yaklaşımın güçlenmesini sağladı. Mete Tunçay⁴ ve Oya Sencer(Baydar) tarafından hazırlanan bu iki akademik çalışma ile birlikte önemli bir noktaya taşınan emek tarihi çalışmaları 1970’li yıllarda görece bir gerileme sürecine girdi. Bu dönemde işçi sınıfıyla ilgili resmi Sovyet görüşünü yansıtan çeviri eserlerin⁵ alanda etkili olmaya başlaması, içinde ciddi tarihsel hataları ve basmakalıp yaklaşımları barındıran bir külliyatın doğmasına neden oldu. Homojen bir işçi kütlesini önceden belirlenmiş bir şablon doğrultusunda varacağı son hedefine giderken resmeden bu çalışmalar, yakın zamana kadar emek tarihi yazınında kendini hissettiren bir tortu bıraktı. Buna karşın aynı dönemde belgelere dayanan oldukça kapsamlı çalışmalar da gerçekleştirildi. Haupt ve Dumont tarafından hazırlanan ve

¹ Hüseyin Avni Şanda, **1908’de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkışmalar**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1935.

² Lütfi Erişçi, **Türkiye’de İşçi Sınıfının Tahlili (Özet Olarak)**, Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1951.

³ Kemal Sülker, **Türkiyede Sendikacılık**, Sendika Kültürü, İstanbul, 1955; **Dünya’da ve Türkiye’de İşçi Sınıfının Doğuşu**, Memet Yayınları, İstanbul, 1966.

⁴ Mete Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967; Oya Sencer(Baydar), **Türkiye’de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı**, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969.

⁵ A. Şnurov, **Türkiye Proletaryası**, Yar Yayınları, İstanbul, 1973; Dimitır Şişmanof, **Türkiye’de İşçi ve Sosyalist Hareketi**, Narodna Prosveta, Sofya, 1965; Y. N. Rozaliyev, **Türkiye’de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri**, Belge Yayınları, 1979.

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu özelinde Osmanlı işçi sınıfının çeşitli uzantılarına da değinen eser⁶ bu çalışmalar arasında en önemlilerindendir.

1980’lerde Osmanlı tarih araştırmalarının geçirdiği dönüşüm sonrasında, salt siyasi ve ekonomik tarih yazımından sosyal içerikli bir yaklaşıma yönelmesi emek tarihi araştırmalarını da doğrudan etkiledi. Özellikle Quataert çalışmalarıyla⁷ Türkiye emek tarihi araştırmalarını grev ve örgüt sarmalından çıkarmakta büyük bir rol üstlendi. Bu dönemde eski yaklaşımlar yerine işçilerin farklı eylem çeşitleri, fabrika dışındaki emek, kadın ve çocuk işçiler, istihdam politikaları ve daha pek çok el değmemiş başlık tartışmaya açıldı. “Toplum ve Bilim” ve “Mülkiyeliler Birliği Dergisi” gibi süreli yayınlar bu dönemde emek tarihi araştırmalarında iktisat, siyaset, tarih gibi farklı disiplinlerden insanları bir araya getiren bir platform vazifesi görerek alandaki tartışmaların daha canlı şekilde gerçekleşmesine olanak sağladı.

1990’lı yılların ilk yarısında yayın hayatına başlayan “Toplumsal Tarih” dergisi araştırmacılar için yeni bir alan yaratarak süreli yayınların emek tarihi çalışmalarında öneminin artmasını sağladı. Editörlüğü Quataert tarafından yapılan ve farklı makaleler içinde Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’de üretim ve üretim ilişkilerinin incelendiği kitap emek tarihi alanında sonraki yıllarda popülerliği çok daha fazla artacak olan editörlü yapıtların ilk örneğidir⁸. Bazı yazarlara göre 1990’ların ikinci yarısı Türkiye emek tarihi açısından “dramatik” bir gerileme dönemi⁹ olarak tanımlansa da başlı başına “Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi”¹⁰ gibi pek çok farklı alandan uzmanın katkılarıyla oluşturulan 3.000 maddelik oldukça kapsamlı bir çalışmanın varlığı dahi bu önermenin sorgulamaya açık olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak Ahmet Makal’ın Osmanlı İmparatorluğu’nda ve

⁶ George Haupt ve Paul Dumont, **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.

⁷ Donald Quataert, **Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881–1908: Reactions to European Economic Penetration**, New York University Press, New York, 1983; “The Silk Industry of Bursa 1880-1914”, Contributions a l’histoire économique et sociale de l’Empire Ottoman, **Collection Turcica**, Cilt: 3, Paris, 1983; “Machine Breaking and the Changing Carpet Industry of Western Anatolia, 1860–1908”, **Journal of Social History**, Cilt: 19, Sayı: 3, 1 Mart 1986, ss. 473–489.

⁸ Donald Quataert (Ed.), **Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey, 1500-1950**, Suny Press, New York, 1994.

⁹ Yiğit Akın, “Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihçiliğine Katkı: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Kaynaklar”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 2, Güz 2005, s. 74.

¹⁰ **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Türkiye’de tek parti yönetiminde çalışma ilişkilerini incelediği kitapları¹¹, Quataert ve Zürcher’in editörlüğünü yaptığı 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı ve Türkiye işçi sınıfının farklı yönlerden incelendiği çalışma¹² yine bu dönemde yapılmış anılmaya değer çalışmalardır. Özellikle son anılan eser kendinden sonra gelen pek çok çalışmaya yol göstermiş ve ilham kaynağı olmuştur. Bu durumda kitap içinde yer alan, geleneksel lonca teşkilatı içinde bulunmadığı varsayılan sınıf farklılaşmasını açıkça ortaya koyan Sherry Vatter’ın makalesinin büyük payı vardır.

2000’li yıllar ise Türkiye emek tarihi açısından bir dönüm noktasıydı. Özellikle 2000’li yılların ikinci yarısından sonra ortaya konan çalışmalar gerek nitelik gerekse nicelik olarak önemli bir ilerleme kaydetti. Bu zamana kadar homojen bir yapı olarak görülen işçi sınıfı, içindeki çeşitli unsurların yaşadığı farklı deneyimler göz önüne alınarak tek bir “tarih” değil işçi sınıfı “tarihleri”nin var olduğu bu çalışmalarla açıkça ortaya kondu. İşçi sınıfı içindeki etnik yapı, kadın işçiler, ulaştırma hariç hizmet sektörü işçileri, göçmen işçiler, örgütsüz işçiler, çalışma deneyimi, mülksüzleşme gibi geniş bir yelpazede çalışmaların yürütüldüğü güncel Türkiye emek tarihi yazını 2000’li yıllardan itibaren Çetinkaya’nın yerinde ifadesiyle “sefaletten ihyaya” doğru bir büyük bir dönüşüm yaşadı¹³.

Ne yazık ki kapsayıcı olmaktan oldukça uzak olan bu canlanma kıyas kabul etmez ölçüde İstanbul merkezlidir. Osmanlı emek tarihi çalışmalarında olduğu gibi Cumhuriyet dönemi emek tarihi araştırmalarında da, Zonguldak ve Selanik gibi birkaç istisna dışarıda bırakılacak olursa, Türkiye emek yazınında “sefalet” taşrada hala devam etmektedir. Bu doğrultuda İzmir emek tarihi yazını üzerine yaptığımız tarama yukarıdaki savı doğrular niteliktedir.

1990’lı yıllar öncesinde yapılan ilk ve tek çalışma Fahri Fındıkoğlu’na aittir. Bir rapor şeklinde hazırlanan bu çalışma Fındıkoğlu’nun Türk-İş’in kurulma sürecinde İzmir’e gerçekleştirdiği ziyaretlerde elde ettiği resmi bilgiler ve sendikacılarla yapmış olduğu konuşmalar ışığında hazırlanmıştır. “İzmir’de İşçi

¹¹ Ahmet Makal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri 1850-1920**, İmge Yayınevi, İstanbul, 1997; **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1900-1946**, İmge Yayınevi, İstanbul 1999.

¹² Donald Quataert ve Erich Jan Zürcher, **Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950**, I. B. Tauris, London, 1995.

¹³ Y. Doğan Çetinkaya, “Sefaletten İhyaya: Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, E. P. Thompson ve Yeni Kuşak Çalışmalar”, Y. Doğan Çetinkaya ve Mehmet Ö. Alkan (Ed.) **Tanzimat’tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 1-28.

Sendikaları Hakkında Sosyolojik Bazı Müşahedeler” isimli çalışma 1952 yılında İstanbul Üniversitesi’nde gerçekleştirilen İçtimai Siyaset Konferansları’nda sunulmuştur. Bu çalışmada Fındıkoğlu İzmir ağırlıklı olmak üzere Ege Bölgesi’ndeki işçi mevcudiyeti hakkında sayısal veriler paylaştığı gibi kurulmuş olan sendikaların yakın geçmişi ve güncel durumu hakkında da önemli bilgiler sunmuştur¹⁴. Tebliğ olarak sunulan bu rapor aynı yıl içinde zenginleştirilerek “Türk İş Hukuku İle Alakalı İçtimai Hareketler: İzmir’de Türk İşçi Sendikaları Konfederasyonunun Kurulması Münasebetiyle” başlığıyla makale olarak yayınlanmıştır. Yukarıda belirtilen kaynaklara ek olarak Fındıkoğlu bu çalışmasında sınırlı da olsa gazeteler ve salnameler gibi tarihsel kaynaklardan da yararlanmıştır. Tebliğdeki yaklaşımın aksine bu çalışma İzmir’deki işçi sınıfını ve onun örgütlerini daha tarihsel bir yöntemle incelemektedir. Çalışmada yalnızca işçi örgütlerinin değil; çalışma koşulları, bunların zaman içinde uğradıkları dönüşüm, işsizlikle mücadele, sosyal yardımlaşma gibi pek çok farklı unsurun ele alınmış olması büyük önem taşımaktadır. Ancak en nihayetinde bir makale ölçeğinde İzmir şehri ve çevresindeki tüm iş kollarında örgütlü işçilerin geniş kapsamlı bir analiz yapılması mümkün olamayacağı için çalışmadaki veriler son kertede yüzeysel kalmıştır¹⁵.

Fındıkoğlu’nun bahsi geçen makalesinden sonra, ana metin içinde İzmir’e kısaca değinen¹⁶ çalışmalar bir kenara bırakılacak olursa bizim ulaştığımız sonuçlara göre 36 yıl boyunca herhangi bir çalışma yazına kazandırılmamıştır¹⁷. Bu durgunluğu sonra erdiren ilk çalışma Zeki Arıkan tarafından yapılmıştır. Mütareke döneminde işten çıkarılan demiryolu işçilerinin İtilaf Devletleri yetkililerine hitaben yazdığı muhtırayı inceleyen bu çalışma gerek emek piyasasında yaşanan hızlı değişimleri gerekse işçilerin basını kullanarak kamuoyu oluşturma çabalarını yansıtmaları

¹⁴ Fahri Fındıkoğlu, “İzmir’de İşçi Sendikaları Hakkında Sosyolojik Bazı Müşahedeler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü İçtimai Siyaset Konferansları**, Sayı: 5, 1952, ss. 3-23.

¹⁵ Fahri Fındıkoğlu, “Türk İş Hukuku İle Alakalı İçtimai Hareketler: İzmir’de Türk İşçi Sendikaları Konfederasyonunun Kurulması Münasebetiyle”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 18, Sayı: 3-4, 1952, ss. 1096-1127.

¹⁶ Donald Quataert, **Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881–1908: Reactions to European Economic Penetration**, New York University Press, New York, 1983

¹⁷ İlk anda akla gelebilecek Orhan Kurmuş’un İngiliz arşivlerini kullanarak ortaya çıkardığı Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi isimli çok önemli çalışması emek tarihinden ziyade işçilerin süreç içerisinde genellikle pasif birer katılımcı oldukları emperyalizm yazınına bir katkı olarak görüldüğü için bu bölüme dâhil edilmemiştir.

bakımından oldukça önemlidir¹⁸. Bu makaleyi takiben 1992 yılında tek sayfalık çalışmasında Bülent Varlık, kaynak olarak yerel gazetelerdeki iki haberi kullanarak daha önceden bilinmeyen Şark Halı Kumpanyası'nın Halkapınar Şayak Fabrikası'nda gerçekleştirilen bir grevi gün yüzüne çıkarmıştır¹⁹. Aynı sene içinde bu kez Dâhiliye Vekâleti'nin 1936-1937 yıllarında sırt hamallığını yasaklama girişimleri ve bunun İzmir'deki yansımaları üzerine bir makale yayınlamıştır. İki sayfadan oluşan bu çalışmada ilkinde olduğu gibi yerel basından yararlanılmıştır²⁰. Uzun zamandır mevcudiyeti bilinen ancak hakkında çok az bilgiye sahip olunan İzmir Sanayi İşçileri Birliği'nin kurulma süreci ve en önemlisi bu birliğin nizamnamesi ilk kez 1993 yılında İzmir üzerine yayınlanan üçüncü makalesinde Varlık tarafından ortaya konmuştur²¹. 1994 senesindeki makalesinde yazar bu kez İzmir'deki en önemli işçi gruplarından birini oluşturan incir işçilerini ele almıştır. Çalışma koşulları ve ücretlerin yanı sıra bu makalede Varlık "baladur hakkı" olarak adlandırılan ve işçi yevmiyelerinden yapılan kesintiyi ilk kez ortaya koymuştur²². Aynı sene içinde yayınlanan diğer bir çalışmada ise İzmir Sanayi İşçileri Birliği'nin bir sonraki aşaması olarak görülebilecek İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği'nin İzmir Valisi Kazım Dirik tarafından kuruluşunu ve tasarlanan örgüt şemasını kamuoyuna duyurduğu bildiri kısa bir analizle yayınlanmıştır²³. İzmir tütün işçilerinin kurmuş olduğu cemiyetlerin 1910-1950 yılları arasında kısa bir tahlilini yaptığı çalışmayı Bülent Varlık yine 1994 yılı içinde yayınlamıştır. Bu çalışmada aynı zamanda 1953 tarihli İzmir Tütün İşçileri Sendikası Nizamnamesi ve sendikanın 1 Mayıs çağrısı da bulunmaktadır²⁴. 1995 yılına gelindiğinde Bülent Varlık kapsamlı bir kaynak kullanımıyla 1927, 1929, 1935 ve 1941 yılları içinde İzmir'deki emekçilerin sayısını ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmada işçilerin ve esnafların mesleki ve sektörel

¹⁸ Zeki Arıkan, "İzmir-Kasaba-Aydın Demiryolu İşçilerinin Bir Muhtırası", **Tarih ve Toplum**, Sayı: 49, Ocak 1988, ss. 52-56.

¹⁹ M. Bülent Varlık, "1934 Yılında Bir Grev", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 143, Mayıs 1992, ss. 31.

²⁰ M. Bülent Varlık, "Dâhiliye Vekâletinin Bir Tamimi: "İnsan Sırtı İşkence Vasıtası Olmaktan Kurtulacak"", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 144, Haziran 1992, ss. 31-32.

²¹ M. Bülent Varlık, "İzmir Sanayi İşçileri Birliği (1932)", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 155, Mayıs 1993, ss. 35-40.

²² M. Bülent Varlık, "1930'lu Yıllarda İzmir'de İncir İşçileri ve "Baladur Hakkı"", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 166, Nisan 1994, ss. 27-32.

²³ M. Bülent Varlık, "İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Üzerine Bir Belge", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 167, Mayıs 1994, ss. 14-17.

²⁴ M. Bülent Varlık, "İzmir'de Tütün İşçilerinin Örgütleri (1910-1953)", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 170, Ağustos 1994, ss. 35-42.

dağılımları da her yıl için ayrı ayrı gösterilmiştir. İstatistiki verilere dayanan bu makale İzmir işçi sınıfının somut varlığını ortaya koyması açısından oldukça değerlidir²⁵. 1995 yılında yayınladığı çalışmasında Doğan Duman ise erken cumhuriyet döneminin ötesine geçerek 1954 yılında İzmir limanında gerçekleştirilen grevi konu edinmiştir. Duman, araştırması sonucunda bu tarihte greve giden işçilerin çalışmadan men edilmesine ve grevci sendikaların kapatılmasına kadar uzanan süreci kısaca ele almıştır²⁶. Aynı sene içinde yayınlanan bir diğer çalışmada ise Erkan Serçe 1923 Aydın Demiryolu işçilerinin gerçekleştirdiği grevi analiz etmiştir. İzmir emek tarihi alanında İzmir, Ankara ve İstanbul basınının birlikte incelendiği ilk eser olma özelliğini gösteren bu çalışma greve neden olan koşulları, grev günlerini ve grev sonrası gelişmeleri başarılı bir şekilde bir araya getirerek grevi diğer çalışmalarda olduğu gibi bir anda ortaya çıkan bir vaka olarak değil de bir süreç olarak ele alması bakımından oldukça önemlidir²⁷. 1996 ve 1997 yıllarında sırasıyla İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği'ne ait yardım talimatnamesi ve genel tüzüğü onaylanana kadar geçerli olacak genel büro nizamnamesi herhangi bir analiz yapılmadan Varlık tarafından birer belge niteliğinde yayınlanmıştır²⁸. Taramamız sonucunda elde ettiğimiz sonuçlara göre alana yönelik son katkı bu yayınlardan 13 yıl sonra gelebilmiştir. Engin Berber tarafından kaleme alınan bu makalede İzmir liman işçilerinin 1913 yılı Eylül ayında gerçekleştirdikleri grev incelenmektedir. Liman işçileri olarak toplulaştırılan işçiler içindeki farklı grupları göstermesi ve greve giden süreçte işçi sınıfının yaşam koşullarındaki değişimin sayısal veriler yardımıyla ortaya konulması Berber'in çalışmasını alandaki benzer yapıtlardan ayıran özellikler olarak öne çıkmaktadır²⁹.

Bahsettiğimiz bu son çalışmanın üzerinden sekiz yıl geçmesine ve bu dönemde Türkiye emek tarihi alanında onlarca eser verilmesine rağmen İzmir bu

²⁵ M. Bülent Varlık, "İzmir'de İşçi Sınıfının Maddi Varlığı", **Tarih Çevresi**, Sayı: 15, Mart-Nisan 1995, ss. 15-19.

²⁶ Doğan Duman, "1954 İzmir Liman İşçileri Grevi", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 16, Nisan 1995, ss. 48-51.

²⁷ Erkan Serçe, "1923 İzmir-Aydın Demiryolu Grevi Siyasal İktidar, Sermaye ve İşçi Sınıfı Üzerine Bir Deneme", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 66, Bahar 1995, ss. 86-105.

²⁸ M. Bülent Varlık, "İzmir İşçi-Esnaf Kurumları Birliği Yardım Talimatnameleri(1935-1936)", **Kebikeç**, Sayı: 4, 1996, ss. 195-202; "İzmir İşçi ve Esnaf Birlikleri Genel Bürosu Nizamnamesi", **Kebikeç**, Sayı: 5, 1997, ss. 201-206.

²⁹ Engin Berber, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan Bir Eylem: İzmir Liman İşçileri", **European Journal of Turkish Studies**, Sayı: 11, 2010, <http://ejts.revues.org/index4303.html> (14.07.2017).

gelişmelerden uzak kalmıştır. Görüleceği üzere taşranın emek tarihi alanında yaşamakta olduğu sefalet konu İzmir olunca kendini çok daha şiddetli bir şekilde hissettirmektedir. Gerek imparatorluk gerekse erken cumhuriyet döneminde İstanbul'dan sonra en işlek ikinci liman kenti ve en önemli sanayi merkezlerinden biri olan bu şehrin işçi sınıfı hakkında yapılan çalışmalar birkaç özgün eser dışında oldukça sınırlıdır. Doğrudan İzmir'i konu edinmeyen eserlerdeki bilgiler ise İstanbul basınındaki grev ve boykot haberlerinden öteye gitmemektedir. Bu nedenle Türkiye emek tarihi çalışmalarında İzmir'e yer verildiği zamanlarda birkaç satırı geçmeyen grev tarihi, işkolu ve işçi talepleri gibi beylik bilgiler haricinde elle tutulur verilere ulaşılamamaktadır. Çıkan her yeni çalışmayla birlikte tekrarlanmaya devam eden bu bilgi yığını herhangi bir birikim oluşturmamakta, aksine bir bilinirlik yanılsaması yaratarak İzmir üzerine bir külliyyatın oluşmasına engel olmaktadır. Sonuçta ne bölgedeki işçi sınıfı hakkında derinlikli bir analiz yapılabilmekte ne de bu işçilerin eylem dışı hayatları hakkında fikir edinilebilmektedir.

Bu tezin amacı İzmir emek tarihi yazınında görülen büyük eksikliğin giderilmesinde erken cumhuriyet dönemi özelinde mütevazı bir katkı sunmaktır. Bu bağlamda tez başlığında belirtilen zaman aralığı kaynakların veya diğer etkenlerin zorlamasından ziyade bilinçli bir tercihin ürünüdür. Yunan işgali ve sonrasında gerçekleştirilen Milli Mücadele, savaş sırasında yaşanan yıkım ve mülksüzleşme, şehrin en zengin bölümünü harabeye çeviren büyük yangın ve sonrasında yaşanan göç ile İzmir'in bir Müslüman-Yahudi kentine dönüşmesi bu dönemi bir kırılma noktası haline getirmektedir. Tüm demografik ve sınıfsal yapının değiştiği bu dönem öncelikle ele alınmadan erken cumhuriyet dönemi İzmir'i üzerine yapılacak bir çalışmanın eksik kalacağı düşünülmüştür. Bu nedenle 9 Eylül 1922 ile 31 Aralık 1923 tarihleri tezin zaman sınırını oluşturmuştur. Benzer şekilde inceleme alanı açısından da sınırlamaya gidilmiştir. Bu sınırlama tren ve tramvay gibi ulaşım araçlarıyla ücretli emeğin günlük olarak şehrin banliyölerinden taşınabildiği ekonomik sınırlarla örtüşmektedir. Bu nedenle Konak'taki Hükümet Meydanı olarak adlandırılan günümüzde Saat Kulesi'nin bulunduğu nokta merkez alındığında çizilecek 13 kilometrelik bir daire araştırmanın coğrafi sınırlarını oluşturmuştur.

Kapsam alanında Narlıdere'den³⁰ Alsancak'a kadar uzanan sahil şeridi ve dar art bölgesi, Çiğli'den başlayarak Yamanlar'a kadar uzanan tüm Karşıyaka bölgesi, ayrıca tüm köyleriyle birlikte Buca, Bornova ve Seydiköy nahiyeleri bulunmaktadır. Çalışma boyunca "İzmir" olarak tanımlanan bölge şehri veya vilayetin tümünü değil yukarıda bahsi geçen yerleşimleri kapsamaktadır. İzmir'in ana gövdesini ve neredeyse tüm ekonomik hayatını ihtiva eden kabaca Göztepe-Kadifekale-Halkapınar hattının oluşturduğu bölgeden bahsedildiğinde ise "İzmir şehri" veya "şehir" nitelermeleri kullanılmıştır. Bu ayrıma gidilmesindeki en önemli sebep İzmir'le ilgili çalışmalarda "İzmir"ın vilayet geneli, yukarıda sınırlarını çizdiğimiz genişletilmiş İzmir şehri ve dar anlamıyla İzmir şehrine karşılık gelecek şekilde kullanılmasıyla yaratılan karışıklığın önüne geçilmek istenmesidir. Bu durum okuyucu için yarattığı zorluk bir yana bırakılırsa, diğer araştırmacıların paylaşılan değerli bilgileri farklı verilerle birlikte analiz etmesini imkânsız hale getirmektedir.

Çalışmanın genelinde ücretli emek ve işçi her zaman yer değiştirebilir şekilde kullanılmıştır. Başlıkta ücretli emeğin kullanılmasındaki ana etken emek tarihi yazınında işçi kelimesi etrafında oluşan kavramsal tortudur. Uzun yıllar fabrikada istihdam edilen, mavi yakalı, erkek çalışanları tanımlayan işçi kelimesi yerine tezin kapsamına uygun kadın ve çocuk işçileri, hizmet sektörü çalışanlarını ve beyaz yaka işçileri de rahatça içine alabilecek görece tarafsız bir tanımlamaya gidilmiştir. Çalışma kapsamında ücretli emek ve dolayısıyla işçi tanımlamaları Marxist anlamda üretken emek olsun ya da olmasın üretim araçlarından kopmuş ve geçimini sağlamak için emek gücünü piyasaya ücret karşılığı sunmaktan başka yaşam şansı kalmayan kişiler için kullanılmıştır. Çalışanlar tarafından emek gücünün sene boyunca veya mevsimsel olarak sağlanması bu tanımlamayı değil işçilerin çalışma koşullarını, ücret beklentilerini ve bilinç düzeylerini değiştirmiştir. Bu tanımlama doğrultusunda klasik fabrika işçilerine ek olarak tezgâhtarlar, ticarethane çalışanları, arabalarda ve deniz taşıtlarında ücretli olarak çalışanlar, belediye işçileri, incir ve tütün hanı işçileri, mağaza işçileri, ev işçileri gibi çok geniş bir yelpazedeki ücretli emek çalışma kapsamına girmiştir.

³⁰ Bu bölge sahip olduğu ulaşım olanaklarından ziyade kentin sebze ve meyve gibi günlük tarımsal ihtiyaçlarını karşıladığı ve bu ürünlerin yetiştirilip pazarlanmasında şehrin emek piyasasına doğrudan bağlı olduğu için çalışma alanına dâhil edilmiştir.

Genel olarak Türkiye emek tarihi yazınında yaşanan kaynak yetersizliği İzmir özelinde de karşımıza çıkmaktadır. Yine ilgili alandaki yazında olduğu gibi çalışmamızda da bu sorun gazetelerin kullanımıyla aşılmaya çalışılmıştır. İzmir’de 1922 ve 1923 seneleri içinde günlük yayınlanan Ahenk, Türk Sesi, Anadolu, Şark ve Seda-yı Hak gazeteleri çalışmanın temelini oluşturmuştur. Bu gazeteler haricinde haftalık yayınlanan Akdeniz gazetesi ve Haftalık İzmir Mecmuası ile aylık yayınlanan Türk Gençleri Mecmuası da ulaşılabilen sınırlı sayıdaki nüshalarıyla çalışmaya dâhil edilmiştir. Kaynak olarak yalnız İzmir gazeteleri değil cumhuriyet döneminde gelişmiş basın hayatına sahip olan eski ve yeni başkentin gazeteleri de kullanılmıştır. Bu yolla hem elde edilen verilerin karşılaştırılması gerçekleştirilmiş hem de düzenli bir seriye sahip olmayan İzmir gazetelerinin yol açtığı zaman açıklıkları kapatılmaya çalışılmıştır. Ankara gazetelerinden en önemli haber kaynaklarına sahip olan Hâkimiyet-i Milliye ve Anadolu’da Yeni Gün gazeteleri kullanılırken, İstanbul gazeteleri arasından İzmir’de özel muhabirleri bulunan Akşam, Tanin ve Vakit gazeteleri tercih edilmiştir³¹. İzmir gazetelerinin aksine bu dönemdeki İstanbul ve Ankara gazeteleri neredeyse eksiksiz serilere sahiptir. İzmir gazetelerinin tarama çalışması İzmir Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi’nde, Ankara ve İstanbul gazetelerinin taramaları ise internet ortamında Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Milli Kütüphane ve Ankara Üniversitesi Gazeteler Veritabanı üzerinden gerçekleştirilmiştir. İzmir gazetelerinin serilerini daha eksiksiz hale getirebilmek için Hakkı Tarık Us Koleksiyonu ve Milli Kütüphane’deki bu gazetelere ait nüshalar kullanılmıştır.

Gazete haricinde yerel kaynakların gün yüzüne çıkartılması ve sonraki çalışmalar için yol gösterici olması açısından şehirdeki özel arşivlerden de azami ölçüde yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Atatürk Eğitim ve Araştırma Hastanesi içindeki müzede sergilenen Gureba-yı Müslimin Hastahanesi(Memleket Hastahanesi) çalışanlarına ait sicil defteri incelenmiş ancak araştırmaya konu olan dönemle ilgili 1923 senesi resmi istatistiklerinde mevcut olan bilgilerden daha kapsamlı bir veriye ulaşılamamıştır³².

³¹ Tanin gazetesi 19 Teşrinisani 1338 tarihine kadar Renin ismiyle; tüm İstanbul gazeteleri de 1923 İstanbul Mürettepler Grevi süresince Müşterek gazete ismiyle yayınlandığı için bahsi geçen dönemlerde bu yayınlar incelenmiştir.

³² İzmir sağlık ve sağlık işçileri tarihi açısından oldukça önemli olan bu kaynaktaki kayıtlar 1910’lara kadar gitmektedir. Cumhuriyet dönemini olduğu gibi Yunan işgal dönemini de kapsayan sicillerde

İzmir Büyükşehir Belediyesi Kurum Arşivi'nde bulunan sicil esas defteri ve muhtelif sicil dosyaları araştırmada kullanılan son yerel kaynağı oluşturmaktadır. Bu belgeler belediye işçileri hakkında doğum yeri ve tarihi, eğitim durumu, görev, ücret gibi çok kıymetli bilgiler içermektedir. Çalışanların önceki iş yerleri hakkında da kısa bilgilendirmelerin bulunduğu siciller diğer sektörlerdeki istihdam koşulları hakkında önemli ipuçları vermektedir.

1922 ve 1923 yılına ait veriler çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Ancak araştırmanın bütünlüğü açısından elzem görülen noktalarda 1924-1929 dönemine ait bilgiler de çalışmaya dâhil edilmiştir³³. Böyle bir kısıtlamaya gidilmesinin temel nedeni Osmanlı dönemi İzmir'i ile ilgili çalışmalarda görülen geniş tarih aralıklarındaki veriler kullanılarak oluşturulan tarih anlatısının cumhuriyet dönemi İzmir'i için kullanılamayacağı düşüncesidir. Sosyal ve ekonomik değişimin gerek hızının gerekse ölçeğinin göz ardı edilemeyecek ölçüde arttığı bir dönemde aralarında 10-15 yıllık zaman boşluğu bulunan bilgilerin analiziyle oluşturulacak tablo açıklayıcı olmaktan ziyade yanıltıcı olacaktır. Bu bağlamda 1922 öncesi verilerin kullanımı İzmir'de yaşanan büyük yangın ve göçün, 1929 sonrası verilerin kullanımı ise krizin yol açtığı iktisadi ve toplumsal dönüşümleri göz ardı edeceği için kapsam dışında bırakılmıştır. İstisnai olarak dönem dışı kaynakların kullanıldığı oldukça sınırlı durumda³⁴ veriyi destekleyici inceleme dönemine ait bir başka kaynağın bulunmasına ve hedef kitlenin cumhuriyet İzmir'inin miras aldığı Müslüman ve Yahudi nüfus olmasına dikkat edilmiştir.

Çizilen bu çerçeveye içinde tez üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Türk-Yunan Savaşı'nın İzmir'deki ücretli emek üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu bağlamda cumhuriyet dönemine miras kalacak beşeri sermayenin yaşadığı ekonomik

drahmi üzerinden alınan maaşlar gösterilmektedir. Hastanedeki görevi, yaşı, ücreti, doğum yeri gibi bilgiler barındıran bu defter son derece düzensiz tutulmuştur. Öyle ki 1923 yılı kayıtları deftere yapııştırılan Yunanca müsveddeler üzerine işlenmiştir.

³³ Torbalı'nın Dağkızılca ve Değirmendere nahiyelerini içine alacak şekilde ayrı bir kaza olarak tanındığı 1926 senesi ve sonrasındaki veriler tercih edilmiştir. Bu bakımdan inceleme dönemine en yakın verilere sahip olan "İzmir Vilayeti 1926 Senesi İstatistiki" isimli kaynağa sıklıkla başvurulmuştur.

³⁴ "The Smyrna Fig Harvest", **Harper's New Monthly Magazine**, Cilt: 80, Sayı: 476, Ocak 1890, ss. 287-296; George C. Roeding, **The Smyrna Fig at Home and Abroad**, Fresno, 1903; Hüseyin Rıfat, **İzmir: 1914**, Erkan Serçe (Haz.), Akademi Kitabevi, İzmir, 1997; Erkan Serçe (Haz.), **İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği: 1918**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998; **Anatolia**, H. M. Stationary Office, London, 1920; Rıfat N. Bali (Ed.), **A Survey of Some Social Conditions in Smyrna: Asia Minor-May 1921**, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009.

sorunlar, savaşın yol açtığı kitlesel göç ve hızlandırılmış mülksüzleşme süreci göz önüne alınarak İzmir işçi sınıfının yaşadığı yapısal dönüşüm analiz edilmiştir. Çalışmadaki ikinci bölüm emek gücünün sürekliliğini sağlayan yeniden üretim sürecini konu edinmektedir. Üç alt başlığa ayrılan bu bölümde işçilerin beslenme, barınma ve sağlık koşulları üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise çalışma ilişkileri, ücret, işin yürütüldüğü ortam ve çalışma saatleri gibi geniş bir perspektifle yaklaşılan ücretli emeğin çalışma koşulları ve oluşturdıkları örgütlenmeler ele alınmıştır. Bu bölümde kaynakların kısıtlanması dolayısıyla her bir işkolu için eşit derinlikte bir analiz yapılamamıştır. Ancak İzmir işçi sınıfının en geniş açıdan temsil edilebilmesi için bu gruplar eldeki sınırlı veriler ışığında dahi olsa incelemeye dâhil edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ VE ÜCRETİLİ EMEĞİN YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ

Savaş ve onun getirdiği yıkım tarih içinde pek çok durakta üretim araçlarına sahip olan insanların mülksüzleşme sürecini oldukça kısa bir süre içinde yaşamasına neden oldu³⁵. Ekonomik dinamiklerin etkin olduğu klasik mülksüzleşme süreçlerinden farklı olan bu durum, süreci yaşayanların işçileşme deneyimlerinin de farklılaşmasına yol açtı. Benzer şekilde, incelenen dönem içinde İzmir'deki ücretli emeğin önemli bir kısmı da mülksüzleşme sürecini farklı sınıfların ve bunlar içindeki farklı katmanların çatıştığı iktisadi koşullardan ziyade, farklı dini ve etnik grupların karşı karşıya geldiği siyasi koşullar altında yaşadı. 1919 yılına kadar, İzmir işçi sınıfının oluşum sürecinde savaşın yol açtığı mülksüzleşme; Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi), Girit Bunalımı ve Balkan Savaşları olmak üzere üç dönemde gerçekleşti. Bu sürecin son dalgası ise Yunan işgali sırasında yaşandı.

1.1. GÖÇ VE MÜLKSÜZLEŞME

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunan birlikleri tarafından işgal edilmesi ve takip eden haftalarda işgal sahasının genişlemesi Batı Anadolu'da kitlesel bir göç hareketi nitelikli. Yalnızca 19 Mayıs-5 Haziran 1919 tarihleri arasında 7.000 kişilik bir göçmen topluluğu İzmir ve çevresinden Anadolu içlerine doğru çekilmeye başladı³⁶. Haziran ayının sonlarına doğru Yunan ordusunun kademeli olarak Anadolu'nun iç bölgelerine doğru ilerlemesiyle evlerini terk eden insanların sayısı da giderek arttı. Doğrusal bir rota izlemeyen bu göç hareketi dalgalar halinde Yunan işgal sahasının çeperlerine doğru yayıldı.

Söke ve Nazilli hattı arasındaki İtalyan işgal bölgesi, Milli Mücadele döneminde yaşanan göç dalgasının güney sınırlarını oluşturuyordu. Aydın şehrinin

³⁵ Dawn Chatty, **Displacement and Dispossession in the Modern Middle East**, Cambridge University Press, New York, 2010; Jennifer Vargas ve Sonia Uribe, "State, War, and Land Dispossession: The Multiple paths to Land Concentration", **Journal of Agrarian Change**, Cilt: 17, Sayı: 4, Ekim 2017.

³⁶ Emine Pancar, "Yunan İşgalleri Karşısında Göç Hareketi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 18-19, 2009, s. 58.

üçte ikisi ile çevresindeki 60'ı aşkın köyün tamamen yakılması³⁷ sonucu göç etmek zorunda kalan halk, Menderes Nehri güneyindeki bu hatta ve Nazilli dolaylarına çekildi. Ağustos başlarında bölgeye sığınan 20.000'e yakın kişiden pek çoğunun malları ordunun ilerleyişi esnasında yağmalandı³⁸. Nazilli bölgesinde görevli Hilal-i Ahmer Heyeti Başkanı Doktor Behçet Bey'in ifadesine göre 1920'nin Ağustos ayı içinde Çine, Nazilli, Sarayköy ve Denizli'nin oluşturduğu alanda 60.000'i aşkın göçmen bulunuyordu. Aydın yangını sonrası bölgeye gelen nüfus göç yolunda açlık ve hastalık nedeniyle ciddi kayıplar vermişti. Çatışma bölgesinden kaçarak göç yolculuğunu tamamlayabilenleri ise yeni sorunlar bekliyordu. Nazilli'de bulunan yüzlerce göçmen aileden önemli bir kısmı barınma ve gıda ihtiyaçlarını bile karşılayabilecek durumda değildi. Tüm bu zorluklara ek olarak büyük çoğunluğu sıtma nöbetleri ile mücadele etmek zorundaydı³⁹. Nazilli bölgesinin işgale uğramasıyla bölgede bulunan Hilal-i Ahmer heyetinin bir bölümü göçmen kafilesini takip ederek Dinar'a, bir bölümü ise Denizli'ye çekildi. Ancak Dinar'ın cepheye yakın küçük bir yerleşim olması göçmenler için kalıcı bir merkez haline gelmesini engelliyordu. Bu nedenle mülteci ve muhacirler Dinar'ı bir geçiş noktası olarak kullanarak çoğunlukla Burdur ve Antalya'ya sığınmıyordu⁴⁰.

Hattın kuzey ve kuzeydoğu sınırlarını oluşturan Edremit, Balıkesir, Soma ve Kırkağaç sınırındaki hareketlilik Yunan işgalinin ilk haftasında başladı. Bu bölgedeki mülteci sayısının Aralık 1919'da 18.000 civarında olduğu tahmin ediliyordu⁴¹. Menemen, Bergama ve bu kazalara bağlı köylerde gerçekleştirilen yağma ve yangın olayları sonrasında bölge halkı kitleler halinde işgal dışında kalan kuzey sınırına göç etmeye başladı⁴². Tüm mal varlıklarını geride bırakan göçmenler arasında ciddi sağlık sorunları mevcuttu. Akhisar Hilal-i Ahmer dispanserinde tedavi gören hastaların sayısı günde 100'e yaklaşıyor ve bu hastaların çoğunluğunu muhacirler ve

³⁷ Mesut Çapa, "Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 29, Temmuz 1994, (Anadolu'da Yunan İşgali), s. 381.

³⁸ Pancar, s. 60.

³⁹ Çapa, "Anadolu'da Yunan İşgali", s.381.

⁴⁰ İsmail Hacıfettahoğlu (Haz.), **Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu- 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921**, 2. Baskı, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s. 60-61.

⁴¹ Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997, (Sancılı Yıllar), s. 238.

⁴² Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923)**, 3. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 121-122, 134.

muhtaç durumdaki köylüler oluşturunuyordu⁴³. Diğer bölgelerde olduğu gibi günlük gıda ihtiyaçlarının karşılanması bir diğer sorunu oluşturunuyordu. “*Açlığa mahkûm*” kalan göçmenlere yardım edebilmek için Hilal-i Ahmer 11 Mart 1920 tarihinde Balıkesir’de büyük bir aşhane kurdu. İşgalin üzerinden neredeyse bir yıl geçtikten sonra oluşturulan bu aşhaneden günlük ancak 600 kişi yararlanabiliyordu⁴⁴. Akhisar-Balıkesir hattının Haziran 1920’de Yunan yönetimi altına girmesiyle bölgedeki yardım ekipleri Bursa üzerinden Eskişehir’e geçti⁴⁵. Bu alanın işgale uğramasıyla muhacirlerin durumu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadıysa da kıyafet, barınma ve gıda gibi temel ihtiyaçlarını karşılamada dahi büyük sorunlar yaşayan bu nüfustan önemli bir kısmının Hilal-i Ahmer heyetleri ile birlikte tekrar göç ettikleri düşünülmektedir. Ancak askeri gelişmeler, yardım beklentisi ile göç eden kitlenin hayal kırıklığına uğramasına neden oldu. Çatışmaların yoğunlaşması ve Eskişehir’in cepheye yakınlığı dolayısıyla Hilal-i Ahmer’in hizmetleri tamamen ordunun ihtiyaçlarına tahsis edildi. Temmuz 1921’e kadar devam eden bu durum Eskişehir’in Büyük Millet Meclisi idaresinden çıkması ve yardım heyetinin Ankara üzerinden Kırşehir’e nakledilmesiyle sona erdi⁴⁶. İşgalin ilk aylarında sınırlı da olsa yardım heyetlerinin sunduğu iye ve sağık hizmetlerinden faydalanabilen göçmenler ordu ihtiyaçlarının birinci plana yerleşmesiyle savaşı sonuna kadar kendi kaderine terk edildi.

Doğı hattındaki göçler Mayıs-Haziran 1919 tarihleri arasında Yunan kuvvetlerinin Kasaba ve Ödemiş bölgelerini ele geçirmesiyle başladı. Yerlerini terk etmek zorunda kalan nüfusun önemli bir kısmı göç yolundaki sefalet nedeniyle hayatını kaybetti. Geride kalan mülteciler ise ilk etapta Salihli dolaylarına çekildi⁴⁷. Ancak Hilal-i Ahmer yardım heyetinin bulunduğu Alaşehir, bölgedeki esas göçmen merkezi konumundaydı. Şehirde muhacirler sağık hizmetlerinin yanında; gıda, giyim, yakacak gibi hayati ihtiyaçlarını sınırlı da olsa karşılayabiliyordu⁴⁸. Haziran 1920 tarihinde Yunan birliklerinin bölgeye ulaşmasıyla bölge halkı muhacirlerle

⁴³ Hacıfettahoğı, s. 55.

⁴⁴ Murat Uluğıtekin ve M. Gü Uluğıtekin (Haz.), **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları: 1914-1928**, Türk Kızılay Derneğı Yayınları, Ankara, 2013, s. 134.

⁴⁵ Mesut Çapa, **Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti: 1914-1925**, Türk Kızılay Derneğı Yayınları, Ankara, 2010, (Kızılay), s. 143.

⁴⁶ Uluğıtekin ve Uluğıtekin, s. 135-136.

⁴⁷ Turan, s. 126, 130.

⁴⁸ Hacıfettahoğı, s. 64; Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002, s. 190.

birlikte Eşme doğrultusunda geri çekilmeye başladı. Eşme ve Uşak civarının kısa süre içinde Büyük Millet Meclisi yönetiminden çıkması mültecileri bu bölgelerde yerleşmeden Afyon'a kadar neredeyse aralıksız süren bir göçe zorladı⁴⁹.

Yunan ordusu tarafından işgale uğrayan bölgelerde göç hareketi yalnızca Büyük Millet Meclisi yönetimi altındaki topraklara doğru gerçekleşmedi. İzmir de kısa sürede binlerce nüfusun akın ettiği bir göçmen merkezi haline geldi. Sayıları 10.000'i aşan göçmenlerin⁵⁰ bir kısmı şehirdeki on iki cami, yedi medrese, dört okul ve Hilal-i Ahmer'den kalan bir çamaşırhaneye yerleştirildi⁵¹. Aydın, Manisa ve Bergama gibi Yunan işgaline uğramış bölgelerden gelen pek çok Yahudi göçmen de İzmir Alliance Okulu gibi ikamete uygun olmayan binalarda barınmak zorunda kaldı⁵². Kent nüfusunun göçmenler nedeniyle hızlı bir artış göstermesi iâşe ve barınma sorunlarının daha da ağırlaşmasına yol açtı⁵³. Yunan yönetimi bu yığılmayı önlemek ve şehir içinde giderek kötüleşen halk sağlığını bir nebze olsun rahatlatabilmek adına radikal bir karar aldı. Bu kararla Aydın ve Nazilli bölgelerinden gelen göçmenler hariç olmak üzere, Yunan kontrol sahasından şehre göç eden nüfusun evlerine dönmesi için 1920 senesi sonuna kadar süre tanındı⁵⁴.

Savaş süresince yaşanan çatışma ve talan sonrasında binlerce kişi evlerini terk ederek Batı Anadolu'da oluşan çeşitli göç merkezlerine akın etti. Yıllar süren savaşlar sonrasında fakirleşen ve mütareke döneminde merkezi yönetimle bağları iyiden iyiye zayıflayan yerel yönetimler hâlihazırda güçsüz durumdaydı. Dolayısıyla bu ölçekteki bir nüfus yoğunlaşmasıyla başa çıkabilecek altyapıya ve maddi imkânlara sahip değildi. Sürekli değişen cephe hattı ve yaşanan felaketin geniş sathı ise sınırlı kaynakların belirli merkezlerde toplanarak savaş mağdurlarına daha iyi hizmet verilmesini engelliyordu. İstanbul ve Ankara'dan gönderilen Hilal-i Ahmer İmdat Heyetleri mülteci ve göçmen nüfus için büyük faydalar sağlasa da on binlerce insanın barınma, giyim, gıda ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanmasında yetersiz kalıyordu. 1922 yılının son çeyreğinde Yunan birliklerinin geri çekilmeye

⁴⁹ Kaygusuz, s. 198, 200.

⁵⁰ Uluğtekin ve Uluğtekin, s. 198.

⁵¹ Çapa, "Anadolu'da Yunan İşgali", s.380.

⁵² Stanford J. Shaw, **The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic**, Macmillan Press, London, 1991, s. 239.

⁵³ Berber, **Sancılı Yıllar**, s. 241.

⁵⁴ Berber, **Sancılı Yıllar**, s. 246.

başlamasıyla, Batı Anadolu'daki durum daha da kötüleşti. İşgal döneminde büyük sıkıntılar yaşayan bölge en büyük yıkımı bu zaman zarfında yaşadı.

1922 yılında bozguna uğrayan Yunan birlikleri düzensiz bir şekilde geri çekilmeye başladı. Terk edilen köy ve şehirlerde ordu birlikleri tarafından çıkarılan yangınlardapek çok ticarethane, fabrika ve ev yok oldu. Bu durum hâlihazırda sayıları on binleri bulan mülteci ve muhacir nüfusa yenilerini ekleyerek Batı Anadolu'daki mülksüzleşmenin daha geniş ölçekte yaşanmasına neden oldu. İşgalin ilk aylarında yangın felaketini yaşayan Aydın bölgesinde resmi raporlara göre; kaza merkezinde 16.462, Köşk nahiyesinde 240, Umurlu'da 700, Germencik'te 2.600, Karapınar'da 200, Nazilli'de 6.838, Söke'de 1.148 ve Bucak'ta 63 hane kullanılamaz haldeydi⁵⁵. Yangından yalnızca konutlar değil şehir içindeki pek çok ticari ve sınai bina da etkilenmişti. Bölgenin bu açıdan yaşadığı kayıplar arasında 6.600 dükkân, han ve hamam; ayrıca 133 fabrika, debbaghane ve yağhane bulunuyordu⁵⁶. Manisa vilayetinde de durum bundan farklı değildi. Bölgeye gönderilen resmi bir heyetin oluşturduğu rapora göre Manisa ve çevresinde 10.700 hane ve 1.740 köy evi yangında yok olmuştu⁵⁷. Vilayetin Kasaba ve Gördes gibi iktisadi açıdan zengin bölgeleri de yaşanan yıkımdan kurtulamadı. Büyük bir bölümü yakılan Kasaba'da hali vakti yerinde kesim dahi yardıma muhtaç haldeydi. Yangından etkilenen nüfusun gıda ihtiyacı yetersiz olarak sağlansa da, barınma ve giyinme gibi sorunlar halen devam ediyordu⁵⁸. Savaş süresince birkaç kez el değiştiren Gördes ve yakın köylerinde çıkarılan yangında yöre halkı konutlarla birlikte bölgenin zenginliğindeki en temel faktör olan dokuma tezgâhlarının da bir bölümünü kaybetti⁵⁹. Savaş sonunda Manisa vilayeti genelinde evsiz kalan nüfusun 140.000 dolaylarında olduğu tahmin ediliyordu⁶⁰. İzmir şehrinin en zengin kısmını yok eden büyük yangında ise İzmir İstatistik Müdüriyeti'nin verilerine göre 14.005 hane ile birlikte 9.696 dükkân ve mağaza yandı⁶¹. Batı Anadolu'nun pek çok noktasından yaşanan buna benzer yangınlarda ticari ve sınai pek çok bina kullanılamaz hale geldiği gibi yanan evler nedeniyle binlerce insanda evsiz kaldı.

⁵⁵ **Vakit**, 25 Teşrinievvel 1338.

⁵⁶ **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Teşrinievvel 1338.

⁵⁷ Cevad Sami, "İzmir'deki Ahval Hakkında Malumat", **Akşam**, 8 Teşrinievvel 1338.

⁵⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Teşrinievvel 1338.

⁵⁹ Uluğtekin ve Uluğtekin, s. 150; Çapa, **Kızılay**, s. 162.

⁶⁰ **Vakit**, 4 Teşrinievvel 1338.

⁶¹ **Ahenk**, 30 Mart 1339.

Batı Anadolu bölgesinin tamamının savaş alanı haline geldiği 1919-1922 yıllarında çatışma, yangın, yağma gibi sayısız nedenle evlerini terk etmek zorunda kalan nüfus hakkında sayısal bir veriye ulaşmak oldukça zor olsa da en ihtiyatlı tahminle bu rakam 100.000'in üzerindeydi. Zira Muhacirin Umum Müdürlüğü'nün tuttuğu kayıtlara göre Temmuz 1922 itibariyle Batı Anadolu'daki savaştan ve yıkımdan kaçan göçmenlerin sayısı 90.058 kişiydi⁶². Göç rotasının hemen hemen hiçbir noktasında yeterli sayıda görevliye sahip olmayan İstanbul ve Ankara hükümetlerinden, göçmenlerin eksiksiz kayıtlarına sahip olmaları beklenemezdi. Ayrıca resmi yardım ağlarına dâhil olmadan, akrabaları veya yerel sosyal ağlar vasıtasıyla işlerini sağlayan pek çok insanın da bu istatistik dışında kaldığı düşünülmelidir. Göz önüne alınması gereken bir diğer nokta istatistiğin oluşturulduğu dönemdir. Açıklanan veri Temmuz 1922 tarihli olduğu için Yunan birliklerinin çekilişi sırasında çıkan yangınların yol açtığı göçü ve bu dönemde Yunanistan kontrolündeki alana göç etmiş muhacirleri kapsamamaktadır. Yukarıda paylaşılan sınırlı sayıdaki örnekte dahi bu yangınlarda binlerce hanenin kullanılamaz hale geldiği görülmektedir. Yunanistan idaresindeki alanın ise Ağustos 1922 öncesinde güney bölgesi haricinde tüm Batı Anadolu'yu kapsadığı düşünüldüğünde istatistiğin ne kadar sınırlı olduğu görülecektir.

Göçün ve ondan ayrı düşünülemeyecek olan mülksüzleşmenin ölçeği savaşın sona ermesiyle daha net görülmeye başladı. İşgalin sona ermesiyle yurtlarına dönen İzmirliyle birlikte, yangın felaketlerinde evlerini ve işlerini kaybeden muhacirler de son umut olarak gördükleri İzmir'e yöneldi. Aydın, Nazilli, Salihli, Alaşehir, Manisa, Kasaba ve Soma gibi tahrip edilmiş bölgelerden gelen binlerce göçmen en azından barınma sorunlarına çözüm bulabilmek için Ermeni ve Rumların terk etmek zorunda kaldıkları hanelere yerleşmeye çalışıyordu⁶³. Aydın ve Kasaba demiryolu hatları hem kente gelmek isteyen hem de İzmir'den evlerine dönmek isteyen göçmen ve mültecilerin naklini sağlıyordu. Demiryolu haricinde Antalya ve İstanbul'dan deniz yoluyla da pek çok muhacir İzmir'e geliyordu. İstanbul'dan 4 Kasım 1922 tarihinde yola çıkan 1.500 kişilik ilk kafilenin hemen ardından İstanbul Muavenet-i İçtimaiye Müdüriyeti tarafından 900 kişiyi aşkın ikinci kafilenin hazırlanması bu rotalardan

⁶² Çapa, "Anadolu'da Yunan İşgali", s.388.

⁶³ Cevad Sami, "Başkomandanımız Yakında İzmir'e Gidecek", **Akşam**, 10 Teşrinisani 1338; **Ahenk**, 5 Kânunuevvel 1338.

gelen nüfusun azımsanamayacak ölçekte olduğunu gösteriyordu⁶⁴. Birkaç koldan devam eden göç trafiği o kadar yoğunlu ki bu hareketlilikten sorumlu olan İzmir Sıhhiye Müdürü dahi göçmenlerin sayıları hakkında herhangi bir bilgi veremiyordu⁶⁵. Üç yıldan fazla işgal altında kaldıktan sonra önemli bir kısmı yangın nedeniyle yok olan İzmir’de ciddi bir kaynak problemi mevcuttu. Savaş sürecinde göç alan iç bölgedeki şehirlerde olduğu gibi burada da yerel yönetim karşı karşıya kaldığı göçmen akınıyla mücadele edecek donanımına sahip değildi. İzmir Belediye Başkanı Salepçizade Midhat Bey’in ifadesine göre kasaba ve köylerde evleri yanan ve İzmir’e göç etmeye mecbur olan nüfus o kadar fazlaydı ki belediyenin eldeki kaynaklarla bu göçmenlere “*en ufak mikyasta(ölçüde) dahi*” yardımda bulunması imkânsızdı⁶⁶. Bu göçmen yoğunlaşmasını Türkiye İktisad Mecmuası’nın bölgedeki muhabirliğini yapan İbn’ül Cemal M. Ragıb oldukça etkileyici şekilde özetliyordu:

*“İzmir’de hayat-ı içtimaiyemizde bir intizam görülmüyor. Tramvaylar, arabalar akın akın oradan oraya insan taşıyor. Büyük bir kalabalıktan başka bir şey yok. Şöylece çarşı, pazarda omuz omuza göğüs göğüse çarpışa çarpışa yürüyebildiğimiz zaman kalabalığın ekseriyetini hep yabancılar teşkil ediyor. Ama nasıl yabancı! Kemahlı, Vanlı, Erzurumludan tutun da Konyalı, Yanyalı, Hanyalı her yerden çeşit çeşit bir takım beceriksiz, fakir, aciz insanlar. Bunlar İzmir’e para kazanmak için gelmişler.”*⁶⁷

Savaşın neden olduğu göçün ülke genelinde ne kadar insanı etkilediği hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığımız gibi İzmir özelinde de bölgeye yerleşen muhacirler hakkında bir veri bulunmamaktadır. Ancak mevcut kaynaklar ışığında bu hususta güçlü bir tahminde bulunmak mümkündür. Erkan Serçe’nin transliterasyonunu gerçekleştirdiği 1917 senesine ait İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği ile 1923 Senesi İzmir Vilayet İstatistiği içindeki nüfus verileri bu tahmini gerçekleştirmek için, belirli koşullar altında, yeterli imkânı sağlamaktadır. Verilerin karşılaştırılabilir olması için 1922 yılında bölgeyi terk etmek zorunda kalan Rum ve Ermeni nüfus, 1917 senesi toplam nüfusuna dâhil edilmemiştir. 1923 senesindeki verilerde yabancılar toplam nüfusa dâhil edilmediği için 1917 senesi genel toplamına da bu gruptaki kişiler eklenmemiştir. Elde edilen rakamlar çalışmada “İzmir” olarak nitelediğimiz genişletilmiş şehre değil; Dağkızılca, Değirmendere ve Torbalı

⁶⁴ **Akşam**, 31 Teşrinievvel 1338; 15 Teşrinisani 1338.

⁶⁵ **Anadolu’da Yeni Gün**, 23 Teşrinisani 1338.

⁶⁶ Cevad Sami, “İzmir’de Muhacirler ve Belediye İşleri”, **Akşam**, 4 Teşrinievvel 1338.

⁶⁷ İbn’ül Cemal M. Ragıb, “İzmir’in Vaziyet-i İktisadiye ve İçtimaiyesi”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, 29 Teşrinievvel 1339, s. 313.

nahiyelerini de içeren İzmir Kazası'na aittir. Bunun nedeni 1917 sayımında 1923 senesi istatistiğinin aksine nahiyelerin değil kazaların esas alınmasıdır. Dolayısıyla çalışma kapsamında olmayan yukarıda belirttiğimiz üç nahiye'nin sonuçları toplamdan çıkarılamamaktadır. Bu durumun genel tabloyu değiştirmeyeceği düşüncesi tarafımızca ağır basmaktadır. Zira bu dönemde Dağkızılca, Değirmendere ve Torbalı nahiyeleri görece seyrek nüfuslu yerleşimlerdir ve 1917-1923 aralığında bu ölçekte nüfusa sahip İzmir'deki diğer yerleşimlerin tümünde nüfus artışından ziyade azalışı gözlenmektedir. Genellikle tarıma dayalı ekonomiler olan bu yerleşimlerde sınai ve ticari faaliyetin sınırlı olması göç için herhangi bir çekim etkisi(pull-factor) yaratmamıştır⁶⁸. Son olarak yapılan hesaplamada 1917-1923 seneleri arasında Yahudi ve Müslüman nüfus arasında doğum oranlarının ölüm oranlarına eşit olduğu varsayılmıştır. Doğal nüfus artışının sıfır olduğuna yönelik ön kabulümüz, dönem içindeki negatif nüfus artış göz önüne alındığında ihtiyatlı bir yaklaşımın göstergesidir. 1917 sayımı sırasında toplanan doğum ve ölüm rakamlarına göre demografik bir kriz yaşayan İzmir Yahudi ve Müslüman nüfusu yıllar içinde giderek azalma eğilimindeydi. Savaş nedeniyle cephelerde hayatını kaybeden erkeklerin istatistikte sapma yaratacağı düşünülebilirse de kadın nüfus içinde de durum oldukça vahimdi. On aylık istatistiki veriye göre Müslüman kadınlarda ölümler doğumlardan %17,3 oranında fazlayken bu rakam Yahudi kadınlar için %90 seviyesindeydi⁶⁹. Nüfusun azalmasına sebep olan geçim sıkıntısı ve iâşe sorunları ise mütareke ve işgal dönemlerinde sabit kalan etmenlerdi. 1923 yılı Kasım ayı zarfında şehirde 107 kişinin hayatını kaybetmesine karşılık belediye ebeleri aracılığıyla 14 doğumun gerçekleştirilmesi durumunda ciddi bir değişikliğin yaşanmadığının göstergesidir⁷⁰.

Tüm bu unsurlar göz önüne alındıktan sonra yapılan hesaplamalara göre; 1917 ve 1923 seneleri arasında Çeşme kazasında %0,05 oranında nüfus artışı yaşanırken, Bergama'daki artış ise %0,4 seviyesindeydi. Buna karşın İzmir vilayetinin diğer tüm kazalarında nüfusta azalış yaşandı. Nüfustaki azalma oranı

⁶⁸ 1923 yılındaki istatistiğe göre Torbalı nahiyesinde 40 beygir gücündeki bir buhar makinesine ve Değirmendere nahiyesinde 8 beygir gücündeki bir motora sahip iki un fabrikasından başka buhar ve motor gücünden yararlanan işletme bulunmamaktadır. Bknz. **İzmir Vilayeti İktisad İstatistiği: 1339**, Nafiz Mustafa Matbaası, İzmir, 1340, (İktisad İstatistiği), s. 237.

⁶⁹ Erkan Serçe (Haz.), **İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği: 1917**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s. 8.

⁷⁰ **Ahenk**, 10 Kânunuevvel 1339.

Bergama’da görüldüğü üzere %1,6 gibi görece düşük seviyelerde kalabilirken, Foça’da olduğu gibi %27,5’lik oranlara da ulaşabiliyordu. Bu tablo 1917 verileri ışığında beklenen bir sonuç olsa da İzmir kazasında görülen %22,6’lık nüfus artışı 1917 senesi içinde yapılacak hiçbir rasyonel projeksiyonda öngörülemez bir durumdu. En iyi koşullarda dahi %17 oranında negatif nüfus artışına sahip olan bir toplumun böyle bir nüfus patlaması yaşamasının tek nedeni yukarıda sözel olarak değinmeye çalıştığımız göç dalgasıydı.

Tablo 1:1917 ve 1923 Seneleri İzmir ve Kazalarının Nüfusu

Kaza İsmi	1917 Senesi		1923 Senesi		Nüfus Artışı-Azalışı		
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Toplam
Bayındır	11.599	11.661	11.220	11.620	-379	-41	-420
Bergama	34.634	36.151	33.390	37.683	-1.244	1.532	288
Çeşme	4.135	4.047	4.183	4.003	48	-44	4
Foçateyn	4.412	3.804	2.766	3.187	-1.646	-617	-2.263
İzmir	66.873	60.300	82.934	72.949	16.061	12.649	28.710
Karaburun	4.481	4.303	3.300	3.423	-1.181	-880	-2.061
Kuşadası	5.790	5.545	5.262	5.349	-528	-196	-724
Menemen	12.074	11.123	11.296	11.002	-778	-121	-899
Nif	10.404	9.573	8.809	9.119	-1.595	-454	-2.049
Ödemiş	37.196	37.704	35.744	37.968	-1.452	264	-1.188
Seferihisar	4.113	3.779	3.872	3.804	-241	25	-216
Tire	20.336	20.684	18.725	20.445	-1.611	-239	-1.850
Urla	5.021	4.926	4.760	4.636	-261	-290	-551
Toplam	221.068	213.600	226.261	225.188	5.193	11.588	16.781

Kaynak:Erkan Serçe (Haz.), **İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği: 1917**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s. 6; Erkan Serçe (Haz.), **1923 Senesi İzmir Vilayet İstatistiği**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, Cilt: 1, İzmir, 2002, s. 35.

Hesaplamamız sonucunda ortaya çıkıyor ki, Milli Mücadele’de savaşın yol açtığı mülksüzleşme sürecinde memleketlerini terk ederek İzmir’e göç edenlerin sayısı 30.000 dolaylarındaydı. Günümüz kentleri düşünüldüğünde önemsiz görülebilecek bu ölçekte bir nüfusun, dönemin İzmir’i göz önüne alındığında, azımsanamayacağı açıktır. İdari ve iktisadi kuruluşların kapasitesi düşünüldüğünde Belediye Başkanı Salepçizade Midhat Bey’in belirttiği gibi yetkili otoritelerin böyle bir göç dalgasıyla başa çıkabilmesi neredeyse imkânsızdı. Kaldı ki 1917 yılındaki nüfusun üzerine eklenen 28.710 kişi yalnızca 1923 yılı sonlarındaki tabloyu yansıtıyordu. İskân işlemlerinin henüz belli bir sisteme oturtulmadığı 1922 senesi

sonu ve 1923 senesi başlarında bu rakam çok daha yüksek olmalıydı. Hükümet şehirdeki bu nüfus yoğunluğunu azaltabilmek ve evlerini terk eden halkı kendi bölgelerinde yeniden üretici haline getirebilmek için iskân işlemlerine erken bir tarihte başladı. Ancak yerleştirme işlemlerinin başlatılabilmesi için mülteci ve muhacirlerin sevk belgelerine sahip olmaları gerekiyordu. Bu belgeye sahip olmayan kişilerin İzmir’de yerleşmeleri resmi olarak tamamlanmıyordu. Resmi iskân sürecinden geçmeden şehirde ikamet edenler ise her an iç bölgelere sevk edilme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu durumda bulunan Balkan göçmenlerinin 1922 senesi Aralık ayı sonunda çevre köylere iskân edileceği duyuruluyordu⁷¹. Bürokrasi iskân sürecinin uzamasına ve pek çok durumda sonuçsuz kalmasına neden oluyordu. Öyle ki İzmir’deki binlerce göçmenden 9 Eylül-9 Ekim 1922 tarihleri arasında gerek yerel otoriteler gerekse Sıhhiye Vekâleti tarafından İzmir, Aydın ve Manisa vilayetlerine yalnızca 11.149 kişi iskân edilebilmişti⁷². Geri kalan “binlerce” göçmenin iskân işlemleri tamamlanmadığı için bu aileler cami, mescit, han ve otellerde konaklamak zorunda kalıyordu. Yerel gazeteler, son derece güç koşullarda yaşayan bu insanların yakın zamanda mesken ve iskân işlemleri halledilmezse yaklaşan kış aylarında büyük bir sefalet ve perişanlığa sürükleneceklerini bildiriyordu⁷³. Kemer yolu civarındaki yıkık dükkânlarda ikamet etmekte olan birçok muhacir bu uyarıya örnek teşkil edercesine kışı yataksız ve yorgansız geçiriyordu⁷⁴. Şehirde yerleşmelerine izin verilen aileler ise Rum ve Ermeni nüfusun göçü sonrasında boş kalan Darağaç, Punta ve Kokaryalı gibi bölgelere iskân ediliyordu⁷⁵. İskân muamelelerinin sonuçlanmasına bağlı olarak, bir han köşesinde veya “*emval-i metruke*”⁷⁶ evinde hayatlarına devam etmeye çalışan göçmenlerin günlük gıda ihtiyaçları Sıhhiye Müdüriyeti’nin dağıttığı ekmek istihkaklarına bağlıydı. Müdüriyet şehirde iskân edilenlere yevmiye yarım okka ekmek verirken, İzmir dışına sevk edilenlere kat etmek zorunda oldukları yolu göz önüne alarak dağıtım yapıyordu⁷⁷.

⁷¹ **Ahenk**, 5 Kânunuevvel 1338.

⁷² **Vakit**, 11 Teşrinisani 1338.

⁷³ **Ahenk**, 15 Teşrinisani 1338.

⁷⁴ **Ahenk**, 10 Kânunuevvel 1338.

⁷⁵ Cevad Sami, “İzmir’de Hayat Tabiiye İade Ediliyor”, **Akşam**, 5 Teşrinievvel 1338.

⁷⁶ İzmir’den göç etmek zorunda kalan Ermeni ve Rum nüfusun geride bıraktığı taşınmazların geneline verilen isimdir. Dükkan, mağaza, hane, fabrika gibi pek çok gayrimenkulü içine almaktadır.

⁷⁷ **Vakit**, 11 Teşrinisani 1338.

1.2.İŞÇİLEŞME

1922 senesi Kasım ayı sonundan itibaren iskân edilen göçmenlerin büyük bir kısmı daha önce elde ettikleri yardımlardan mahrum kaldı. Yapılan açıklamaya göre İzmir’de iskân edilen erkeklerden 18 yaşını geçmiş ve fiziki olarak çalışmaya elverişli kişilerin ve ailelerinin iâşesi kesilecekti⁷⁸. İskân işlemleri tamamlanan aileleri ilgilendiren uygulama, bu tarihte İzmir’deki tüm mülteci ve muhacirleri kapsamıyordu. Sıhhiye Müdürü Sadreddin Bey’in 1923 yılının Ocak ayında gazetelere verdiği beyanata göre İzmir’deki göçmen hareketliliği hala devam ediyordu. Bu nedenle İzmir’de günlük iâşe edilen nüfus hakkında kesin bilgi veremese de sıhhiye müdürünün tahminine göre yardım alanların sayısı 10.000 dolaylarındaydı⁷⁹. Yeni gelen göçmenlere hizmet verebilmek üzere, başlangıçta yalnızca İzmir’de iskân edilen nüfusa yönelik uygulama Eylül-Aralık 1922 aylarında iâşelerine başlanan tüm mülteci ve muhacirleri kapsayacak şekilde genişletildi. Sıhhiye Müdüriyeti’nin 13 Şubat 1923 tarihinde yaptığı açıklamada, bu tarihler arasında yardım almaya başlayan mültecilerden iâşe cüzdanlarının geri alınacağı bildiriliyordu⁸⁰. Çok büyük bir kitlenin tüm temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan yerel ve merkezi kurumlar ellerindeki oldukça sınırlı kaynakla bu yardımları belli bir noktaya kadar devam ettirebiliyordu. Bu noktadan sonra da büyük bir çoğunluğu bir zamanlar toprak ve hayvan sahibi olan köylülerin⁸¹ mülksüzleşme süreci tamamlanıp işçileşme süreçleri başlıyordu. Sıhhiye Müdüriyeti de 13 Şubat’taki açıklamasında bir bakıma bu dönüşümü kabulleniyordu. Müdüriyet iâşelerini keseceğini bildirdiği bu köylülere adres olarak Maltızlar’da “*birçok amele işletmekte*” olan Reji fabrikası ile Beyler Sokağı’nda “*kadın ve erkeklere hızlıca iş bulmakta*” uzmanlaşan İş Bulan İdarehanesi’ni gösteriyordu⁸².

Yetkili makamların taşradan gelen binlerce göçmeni kendi yurtlarında tekrar üretici hale getirememesinin temel nedenlerinden biri yukarıda belirtildiği gibi kaynak yetersizliğiydi. Ancak resmi olarak açıklanmasa da iktisadi faaliyetlerde

⁷⁸ **Anadolu’da Yeni Gün**, 22 Teşrinisani 1338.

⁷⁹ Cevad Sami, “İzmir’de Hayat”, **Akşam**, 4 Kânunusani 1339.

⁸⁰ **Ahenk**, 13 Şubat 1339.

⁸¹ Cevad Sami, “Anadolu’da Yanan Yerler”, **Akşam**, 16 Nisan 1339.

⁸² **Ahenk**, 13 Şubat 1339.

kendini her gün hissettiren “*amele fıkdanı(kıtlığı)*”⁸³ nedeniyle göçmen nüfusun belli bir kısmının memleketlerine dönmelerinden sonra, İzmir’deki ücretli emek piyasasına dâhil olmaları isteniyordu. Savaş ve İzmir yangını sonrası yaşanan demografik değişimin bu tercihte büyük bir etkisi vardı. İstanbul’daki Amerikan Başkonsolosu Ravndal tarafından aktarılan 1915 senesi sanayi istatistiklerine göre; sayımın gerçekleştirildiği bölge içindeki fabrika işçilerinin %60’ını Rumlar, %15’ini Ermeniler ve geri kalan %25’lik kısmını ise Müslümanlar ve Yahudiler oluşturuyordu⁸⁴. İzmir bölgesinde ise Müslüman ve Yahudi unsurların payı toplam işçi sayısı içinde bir nebze daha düşüyordu. İzmir Vilayeti olarak adlandırılan ve İzmir, Aydın, Manisa, Denizli ve Menteşe gibi bölgeleri kapsayan alanda Yunan ordusunun çekilmesinden önce toplam 3.315 fabrika ve atölyede çalışan yaklaşık 22.000 işçinin %77’sini Rumlar oluştururken, işçilerin yalnızca %15’lik kısmı Müslüman nüfustan tedarik ediliyordu. Geri kalan %8’lik kısım da Yahudi, Ermeni ve yabancı işçilerden oluşuyordu⁸⁵. 1915 istatistiğinde olduğu gibi sayım kapsamına tütün, incir, üzüm ve palamut hanlarının dâhil edilmediğini düşündüğümüz ikinci istatistikle beraber görüyoruz ki sınai üretimin gerçekleştirildiği fabrika ve atölye tarzı işletmelerdeki işgücünün %75-80’lik kısmını Rum ve Ermeni nüfus oluşturuyordu. Bu nedenle Eylül 1922 sonrasında yaşanan dönüşüm yalnızca nüfus yapısını değil İzmir’deki ücretli emeğin yapısını da değiştiriyordu. Elbette İzmir yangını beşeri sermaye kadar fiziki sermayeye de büyük zarar verdi. Ancak büyük sınai işletmelerinin bulunduğu Punta ve Halkapınar, binlerce işçiyi istihdam eden işleme hanlarının⁸⁶ bulunduğu liman bölgesi, Müslüman ve Yahudi burjuvazisinin sahip olduğu mağaza ve dükkânların bulunduğu Kemeraltı bu yangından etkilenmeden kurtuldu. Yeni koşullar altında Müslüman, Yahudi ve Levantenlere ait işletmeler eski sahiplerinin, Rum ve Ermenilere ait kurumlar ise Emval-i Metruke ihaleleri yoluyla yeni sahiplerinin denetiminde faaliyetlerine devam edecekti. Birkaç gün içinde işçi sınıfının en azından yarısını kaybeden İzmir’de bu işletmelere gerekli

⁸³ Cevad Sami, “Başkumandanımız Yakında İzmir’e Gidecek”, **Akşam**, 10 Teşrinisani 1338; **Seda-yı Hak**, 3 Kânunuevvel 1338.

⁸⁴ G. Bie Ravndal, **Turkey: A Commercial and Industrial Handbook**, Washington Government Printing Office, Washington, 1926, s. 161.

⁸⁵ Ravndal, s. 163.

⁸⁶ Tütün, incir, palamut ve üzüm hanları.

işçileri sağlayabilecek yegâne grup, hayatlarını sürdürebilmek için emek güçlerini satmaktan başka çaresi olmayan 28.000 kişilik Müslüman ve Yahudi göçmendi.

Bu süreçte ücretli emeğin yaşadığı dönüşüm yalnızca cemaat temelli değildi. Cinsiyet bileşimi açısından da işçi sınıfı önemli bir değişim yaşadı. Birinci Dünya Savaşı süresince silahaltına alınan ve cephelerde hayatlarını kaybeden on binlerce erkek işçinin yerini kadın işçiler aldı. Bu dönemde kadın işçiler incir, tütün ve üzüm işleme gibi geleneksel iş sahaları dışında daçalışma şansı buldu. Örneğin savaş sırasında İzmir Belediyesi'nin ihtiyaç duyduğu temizlik ve inşaat işçilerinin bir kısmı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla İzmir'deki kadın işçilerden tedarik edildi. Bu alanda emek arzının, geçim sıkıntısı dolayısıyla, büyük artış göstermesi sonucu aynı cemiyet aracılığıyla 80 kadın işçi İstanbul'a gönderildi⁸⁷. İşgal sırasında yaşanan geniş çaplı mülksüzleşme ve can kayıpları kadınların cumhuriyete giden süreçte ve sonrasında İzmir işgücü piyasasında kalıcı olmasına neden oldu⁸⁸. İzmir'e gelen göçmen nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan kadınlar ve 1927 verilerine göre kadın nüfusun %16,9'luk kısmınakarşılık gelen dulların⁸⁹ büyük çoğunluğu, aile geçimini sağlamak veya en azından ona katkıda bulunmak için çalışması gerekiyordu. Ahenk gazetesindeki yazısında Bedia Ekrem bu işçilerin yaşam koşullarını ve İzmir işçi sınıfı içindeki önemini açık bir şekilde aktarıyordu:

*“İzmir’de işçi kadınların yekûnu mühim bir miktara balığ olmaktadır(ulaşmaktadır). Her gün sabahları güneş doğmadan yollara çıkılsa binlerce kadının Değirmendağı’ndan, Eşrefpaşa’dan, Karataş’tan, Topaltı’ndan aşağı doğru akıp gelmekte olduğu görülüyor. Öğrendiğime göre İzmir’de işçi kadınların miktarı erkek işçilere muadil bulunmaktadır. Bu zavallı kardeşlerimizin ekserisi birkaç çocuklu dullardan ve bir kısmı da yetim kızcağızlardan ve kimsesiz kadınlardan ibarettir. Bunlara acımak, merhamet etmek lazımdır. Zira, bunların her biri ya bir şehidin kadını, ya yoksullukla terk-i hayat etmiş bir arslanın sağ bıraktığı ölü benizli kimseciktir. Bunlar aynı zamanda muhtaç olduğumuz işleri görürler. İstihbaratıma nazaran ekserisi tütün, incir, üzüm vesair işçileridir.”*⁹⁰

Bu bilgiler ışığında kesin bir şekilde ifade edebiliriz ki 1922 Eylül’ünden itibaren İzmir işçi sınıfıbirkaç ay önceki halinden tamamen farklı bir bileşime sahipti. Osmanlı İzmir’indeki Rum ve Ermeni ağırlıklı ücretli emeğin yerini yeni dönemde

⁸⁷ Yavuz Selim Karakışla, **Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 127.

⁸⁸ M. Esad, “Kadınlarımızın Hukuku”, **Türk Sesi**, 12 Haziran 1339.

⁸⁹ **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Cilt: 1, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1929, s. 8.

⁹⁰ Bedia Ekrem, “İşçi Kadınlar”, **Ahenk**, 7 Teşrinisani 1339.

Müslüman ve Yahudi nüfus arasından gelen işçiler almıştı. Şehirdeki yabancı kuruluşların üst kademe yöneticileri ve teknik elemanları arasında yabancı işçiler bulunsa da, bunlar toplam içinde küçük bir yüzdeye karşılık geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu ölçeğinde gelişmiş bir sanayi ve hizmetler sektörüne sahip olan İzmir, göçmen işçilere aşına olsa da yeni koşullar altında bu grubun sınıf içindeki yeri çok daha önemli bir noktaya yükselmişti. Özellikle Müslüman nüfus içinde kadınların işgücüne katılımı oldukça düşük seviyedeysen mülksüzleşme, enflasyonist baskı ve dönemin getirdiği diğer zorluklar nedeniyle bu oran ciddi bir sıçrama yaşamıştı. 1920 tarihli bir istatistiğe göre, kadın ücretli emeğinin daha yaygın olduğu Rum ve Ermeniler şehirden ayrılmak zorunda kalmadan önce dahi %30 seviyesinde bulunan kadın işçi oranı⁹¹ 1923 yılında %50 dolaylarına yükselmişti. Tüm bu etmenler göz önüne alındığında İzmir'deki ücretli emeğin önemli bir kesimini mülksüzleşme sürecini yakın zamanda yaşamış ve bu nedenle işçi sınıfına yeni dâhil olmuş kişiler oluşturuyordu. Dolayısıyla pek çoğunun sınai ve ticari alanda kendilerini rekabetçi hale getirebilecek teknik eğitim ve yeterlilikleri bulunmuyordu. Emeklerinin gerek iç gerekse dış piyasada⁹² kolayca ikame edilebilir olması bu işçilerin iş güvencesi olmadan çalışmasına yol açıyordu. Bu durum, üretim araçlarından kopmalarında iktisadi aktörlerden ziyade siyasi süreçlerin etkili olduğu gerçeği ile birleşince, işçiler arasında sınıf bilincinin oluşmasında milliyetçi duyguların önemli bir rol oynamasını kaçınılmaz kılıyordu.

⁹¹ Stearns, "Industrial Conditions", **A Survey of Some Social Conditions in Smyrna: Asia Minor-May 1921**, Rıfat N. Bali (Ed.), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 39-40.

⁹² 1922 sonrasında tütün, incir ve halı sanayilerinin yetkin Rum ve Ermeni işçilerin bulunduğu dış ülkelere taşınması tartışmalarında olduğu gibi.

İKİNCİ BÖLÜM

EMEĞİN YENİDEN ÜRETİMİ

Mülksüzleşme sürecini oldukça sancılı bir şekilde tamamlayan İzmir'in yeni işçi ordusunu, yeni yaşamlarında da pek çok sorun bekliyordu. İlk aylarda iâşeleri gerek yerel gerekse merkezi otorite tarafından karşılanan bu nüfus, bu yardımların kesilmesiyle birlikte büyük bir beslenme sorunuyla karşı karşıya geliyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren artmaya devam eden gıda fiyatları yeni süreçte, yalnızca mülksüzleşmiş kesimi değil şehirdeki orta gelirli işçileri dahi zorlayacak seviyelere ulaşmıştı. Ortalama işçi gelirlerinin iki katına ulaşan hanehalkı temel gıda tüketim giderleri bunun en açık göstergesiydi. İzmir'e geldikleri ilk andan itibaren kendini hissettiren barınma sorunu; yetersiz konut stoku ve yüksek kira bedelleri nedeniyle, incelenen dönem boyunca göçmenleri olduğu kadar şehirdeki dar gelirliileri ciddi şekilde etkilemişti. Yeni koşullar altında ücretli emek çoğunlukla yetersiz yaşam alanına sahip mekânlarda hayatlarını sürdürmeye ve yeni güne hazırlanmaya çalışıyordu. İyi koşullara sahip hanelerde ikamet edenler ise zaten yetersiz olan ücretlerinin önemli bir bölümünü barınma ihtiyaçlarının karşılanması için harcamış oluyordu. Yıllarca devam eden savaş ve kitlesel yıkımın yol açtığı yoksulluk hâlihazırda halk sağlığını önemli ölçüde kötüleştirmişti. Tüm bunlara eklenen beslenme ve barınma sorunuyla birlikte, nüfusun önemli bir kesimi için hastalık, günlük hayatta baş edilmesi gereken bir sorun olarak sıradanlaşmıştı. Bu koşullar altında emeğin nesiller arasıyeniden üretimi bir tarafa, emek gücünün günlük yeniden üretimi dahi tehlikeye girmişti.

2.1. BESLENME

Birinci Dünya Savaşı'nda İzmir limanının kapatılması ve on binlerce erkeğin üretici faaliyetlerden kopararak silahaltına alınması imparatorluk genelinde olduğu gibi İzmir'de de gıda fiyatlarında önemli artışların yaşanmasına neden oldu⁹³. Fiyat artışları,art bölgesi ile bağlantıları tamamen koptuğu için işgal döneminde de İzmir'de etkisini göstermeye devam etti. Yunanistan Yüksek Komiseri Stergiadis

⁹³ Faruk, "Güzel İzmir'in Acıklı İşleri", **Anadolu'daYeni Gün**, 30 Teşrinisani 1338.

belediye başkanından “*alıp başını giden karaborsacılık*” faaliyetinin önüne geçmesini istediye⁹⁴ de yetkililer sorunun kalıcı olarak çözümünde başarılı olamadı.Üç yıldan uzun süre devam eden savaş Batı Anadolu’daki tüm tarımsal faaliyeti etkilediği gibi işgalden sonra yaşanan göç nedeniyle İzmir çevresindeki pek çok zirai alan da atıl kaldı. Boş kalan arazilerin büyük çoğunluğunu meyve ve sebze bahçeleri oluşturuyordu. 4 Ekim 1922 tarihinde resmi makamlar tarafından gazeteye verilen bir ilana göre metruk bahçeler İzmir’i boydan boya çevreleyen oldukça geniş bir alana dağılmıştı. İlanda muhtemelen arazilerin tamamı sıralanamayacağı için yalnızca bulundukları 24 bölge bildiriliyordu⁹⁵. Araziler açık arttırma usulüyle dağıtıldığı ve alıcının yetkinliği sorgulanmadığı için ihalelere bazı durumlarda yalnızca rant elde etmek için girenler de oluyordu. Bu kişiler ihaleler sonucunda elde ettikleri bağ ve bahçeleri bir başkasına tekrar kiraya veriyordu⁹⁶. İkinci kez kiralanmış toprakları işleyen kiracılar ise artan maliyet nedeniyle bazı bakım işlerini yapmaktan kaçınıyordu.İşlerinde yetkin olmayan şahısların eline geçen ve doğrudan işlenen bağ ve bahçelerdeise çapalama, budama gibi gerekli zirai işlemler yapılmadığı için ürün elde edilemiyordu⁹⁷. Bakımsızlık ve onun yol açtığı düşük verim İzmir genelinde sebze ve meyve fiyatlarının yükselmesine neden oluyordu⁹⁸. Belediyenin günden güne yükselen meyve ve sebze fiyatlarına karşı aldığı önlem ise “*serbest ticarete zarar gelmemesi şartıyla*” satış yerlerinde ürün fiyatlarını gösteren etiket uygulamasını hayata geçirmektir⁹⁹. Gazetelere yansıyan şikâyetlerden anlıyoruz ki yalnızca “*ihdikârın(vurgunculuk) derecesini göstermekte*” olan etiketler fiyat artışlarına engel olamıyordu¹⁰⁰. Mersinli ve Bornova’daki pek çok bahçenin atıl kalmasının yükselen fiyatların en önemli nedeni olduğunu belirten Ziraat Başmüdüriyeti, alınması planlanan iki traktörle bahçelerin masraf karşılığında işlenmesi kararının alınmış olduğunu bildiriyordu¹⁰¹.Alınan bu önlem uygulamaya geçtiği takdirde pek çok ürünün mevsimi geçmek üzere olduğu için ancak gelecek seneki ürünün fiyatını etkileyecekti.

⁹⁴ Bilge Umar, **İzmir’de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, s. 203.

⁹⁵ **Şark**, 4 Teşrinievvel 1338.

⁹⁶ **Ahenk**, 18 Teşrinisani 1339.

⁹⁷ **Ahenk**, 6 Şubat 1339.

⁹⁸ **Vakit**, 11 Teşrinisani 1338; **Ahenk**, 12 Haziran 1339.

⁹⁹ **Türk Sesi**, 16 Temmuz 1339.

¹⁰⁰ **Ahenk**, 14 Haziran 1339.

¹⁰¹ **Türk Sesi**, 2 Temmuz 1339.

Resmi istatistikler baz alınarak yapılan hesaplama göre hanehalkı aylık tüketimi içinde ortalama %15,6'lık oranla¹⁰² en yüksek harcama kalemi olan ekmek, yüksek fiyatı nedeniyle İzmir'de üzerinde en yoğun tartışmaların yapıldığı gıda maddesiydi. İzmir'in Büyük Millet Meclisi yönetimine geçtiği ilk günlerde; iç bölgelerle ulaşımın düzenli şekilde sağlanamaması ve fırın işleten pek çok kişinin şehri terk etmek zorunda kalması, halk için yeterli üretimin yapılamamasına neden oldu. Bölgedeki yoğun göçmen ve asker varlığı, durumun giderek kritik bir hal almasına sebep oldu. Bir okka ekmek fiyatının Eylül sonlarında 30 kuruşa kadar yükselmesi yerel yönetimi bazı önlemler almaya itti. Belediye, İzmir'e getirilen unun dağıtımını üstlenerek tüm fırıncıların ihtiyaç duyduğu kadar hammaddeye erişmesini sağladı. Ayrıca ekmekte sabit fiyat uygulayarak spekülasyon fiyat artışlarının önüne geçmeye çalıştı¹⁰³. Ekmek için sabit satış fiyatı 17,5 kuruş¹⁰⁴ olarak belirlenmesine rağmen, belediye yeterli denetim elemanına sahip olmadığı için İzmir genelinde satışların bu fiyat üzerinden yapılmasını sağlayamıyordu. Belediyenin belirlemiş olduğu fiyata karşın Ekim ayı içinde bazı yerlerde ekmeğin okkası 20 kuruşa satılıyordu¹⁰⁵. Ordunun ve çeşitli yardım kuruluşlarının kendi imkânlarıyla üretime başlaması ve mevcut fırınların geceli gündüzlü çalışması dahi şehirdeki ekmek kıtlığını gideremiyordu¹⁰⁶. Üretim günlük un sevkiyatlarına bağlı olduğu için, bu sevkiyatlarda herhangi bir aksaklık yaşanması durumunda üretilen ekmeğin miktarıyla birlikte kalitesi de düşüyordu. Eldeki kısıtlı unlar başka maddelerle karıştırıldığı ve düzgün pişirilmediği için bu dönemlerde ekmekler esmer ve hamur olarak çıkıyordu. Buna rağmen fiyatları değiştirilmeden resmi fiyat olan 17,5 kuruş üzerinden satışa sunuluyordu¹⁰⁷. Arzın düşmesi, pahalı ve kötü kalitedeki bu ekmekler için dahi fırınların önünde izdiham oluşmasına neden oluyordu¹⁰⁸. Yaşanan sorunlar fırıncılar arasında hileli uygulamaların yaygınlaşmasına da neden oluyordu. Herhangi bir yabancı ürün karıştırılmadan yapılmış ekmekler belirlenen

¹⁰² Tablo-2'de dört dönem için verilen değerlerin ortalamasıdır. Hesaplama düşük gelirlilerin tükettiği ikinci kalite ekmek fiyatı kullanılmıştır. İkinci kalite ekmekle aralarında 4-5 kuruşluk fiyat farkı bulunan birinci kalite fiyatına göre yapılacak bir hesaplamada bu oran çok daha yüksek çıkacaktır.

¹⁰³ **Vakit**, 23 Eylül 1338.

¹⁰⁴ Cevad Sami, "İzmir'de Muhacirler ve Belediye İşleri", **Akşam**, 4 Teşrinievvel 1338.

¹⁰⁵ **Anadolu'da Yeni Gün**, 10 Teşrinievvel 1338.

¹⁰⁶ Cevad Sami, "İzmir'de Muhacirler ve Belediye İşleri", **Akşam**, 4 Teşrinievvel 1338; **Akşam**, 5 Teşrinievvel 1338.

¹⁰⁷ Cevad Sami, "İzmir'de Hayat ve Ticaret Ne Haldedir", **Akşam**, 5 Teşrinisani 1338.

¹⁰⁸ Cevad Sami, "İzmir Ahvali Hakkında Yeni Malumat", **Akşam**, 6 Teşrinisani 1338.

fiyattan alınsa dahi bu ekmeklerin degramajlarıyla oynanmış olabiliyordu. Belediye denetiminin daha sınırlı olduğu Yukarı Mahalleler olarak adlandırılan Kadifekale eteklerindeki yerleşimlerde bu tür uygulamalara daha sık rastlanıyordu. Ekim ayı içinde İzmir Belediyesi'nin okkada 1 kuruşluk zam yapmasıyla ekmeklerin İstanbul fiyatlarından 3-5 kuruş fazlaya satılmasında hileli malların üretilmesini engelleyemiyordu¹⁰⁹. Nakliyedeki aksaklıkların giderilememesi, hammaddenin ve İzmir'deki fırın sayısının yetersizliği ürün üzerindeki fiyat baskısını sürekli arttırıyordu. Bu nedenle 1923 yılı Mart ayı başında ekmeğin fiyatı yarım kuruş yükseltilerek önce 19,5 kuruşa¹¹⁰, 20 Mayıs'ta ise 3 kuruşluk bir zamlarla 22,5 kuruşa satılmaya başlandı. Belediye verdiği beyanatta, son fiyat artışının nedeni olarak bir aydan beri sürekli artmakta olan buğday fiyatlarını gösteriyor ve fiyatlarda yukarı yönlü hareketin kalıcılaşmasını önlemek için bazı düzenlemeler yapılacağını duyuruyordu¹¹¹. Yeni önlemler ve belediyenin cezai uygulamaları yaklaşık iki aylık bir dönem süresince fiyatların kontrol altında tutulmasını sağladı. Bu istikrara güvenen belediye ekmek fiyatlarının birinci kalite üründe 20 kuruşa, ikinci kalite üründe ise 16 kuruşa indirildiğini duyurdu¹¹². Fırıncıların karara tepki göstermesiyle ortaya çıkan kriz yaklaşık iki hafta boyunca devam etti. Yeni belirlenen fiyatın maliyetlerini karşılamadığını iddia eden pek çok fırın işletmecisi ekmek çıkarmaktan kaçındığı için halk bu zaman zarfında yeterli ürüne ulaşamadı¹¹³. Gazetelerin “*ekmek buhranı*” olarak adlandırdıkları, iki hafta devam eden kriz sonrasında da dar gelirlilerin mağduriyeti devam etti. Varılan uzlaşmada belediyenin önceden belirlediği fiyatlarda ısrarcı olması üzerine, İzmir'deki pek çok fırın “*memlekette fukara ahali*” yokmuşçasına, düşük kar payına sahip ikinci kalite ekmeklerin üretimini durdurdu¹¹⁴.

Milli Mücadele döneminde gerek sivil ve askeri ihtiyaçlar gerekse yaşanan yıkım nedeniyle işgal bölgesi büyük ve küçükbaş hayvan varlığının 3,2 milyonluk kısmını kaybetmişti. Hayvan nüfusunda yaşanan bu düşüşten Eskişehir'den sonra en

¹⁰⁹ **Ahenk**, 15 Teşrinisani 1338; **Vakit**, 25 Teşrinisani 1338.

¹¹⁰ **Ahenk**, 2 Mart 1339.

¹¹¹ **Ahenk**, 20 Mayıs 1339.

¹¹² **Türk Sesi**, 12 Ağustos 1339.

¹¹³ **Türk Sesi**, 15 Ağustos 1339.

¹¹⁴ **Türk Sesi**, 16 Eylül 1339.

çok etkilenen bölge İzmir vilayeti idi¹¹⁵. Bu durumun savaş sonrasındaki iktisadi hayattaki en önemli etkilerinden biri hayvansal gıdalarda görülen fiyat artışlarıydı. İzmir özelinde bu artışın yaşanmasında hayvan sayısındaki azalış kadar, nüfus yoğunluğunun da etkisi büyüktü. Zira Aydın ve Tire gibi yakın bölgelerde etin okkası 60-70 kuruşa satılırken İzmir'deki fiyatlar 120 kuruştan aşağı inmiyordu¹¹⁶. Ekim ayı içinde belediye, en azından et fiyatlarındaki spekülasyon artışları kontrol altına alabilmek için ekmekte olduğu gibi sabit fiyat uygulamasına geçeceğini duyurdu¹¹⁷. Ancak ekmek fiyatlarında olduğu gibi ette de narh uygulaması çoğu durumda kâğıt üstünde kalıyor, belediye kararına rağmen şehrin farklı noktalarında etin 130 kuruşa satıldığı görülmüyordu¹¹⁸. Sorunun temeline inilmeden et fiyatları üzerinde oluşturulan suni baskılar bu kez satıcıları hileli ürünleri piyasaya sürmeye sevk ediyordu. Bazı kasaplar satılan ürünün gramajını düşürmek için kullandıkları terazilerin altına 30-50 gramlık ağırlıklar koyarken, diğer bir kısmı da sattıkları koyun etine keçi eti karıştırıyordu¹¹⁹. Bazı vakalarda ise halk sağlığı tehlikeye atılıyordu. Belediye mezbahasında alınan kesim vergisini ödememek için bazı şahıslar şehir merkezine yakın bölgelerde kaçak kesim yapıyor ve bunları kasaplarda damgasız olarak satıyordu¹²⁰. Hayvansal ürünlerdeki fiyat artışları ve hileli satışlar yalnızca etle sınırlı değildi. Bakkallar okkasını toptan 160-170 kuruşa aldıkları tereyağına iç yağ ve margarin karıştırarak perakende 220-240 kuruş gibi oldukça yüksek fiyata satıyordu¹²¹. Temel gıda ürünlerinden olan tereyağı ve sadeyağ arzı oldukça sınırlıydı. Bazı durumlarda yüksek fiyat ve talebe rağmen ürün piyasada bulunamıyordu¹²². Limanın dış ticarete yeniden açılması ve iktisadi koşulların normalleşmesine rağmen, süt ve yumurta gibi diğer hayvansal ürünlerin 1923 başında yükselen fiyatları da sene sonuna kadar azalmamıştı¹²³.

¹¹⁵ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994, s. 219.

¹¹⁶ Mehmet Şevki, "Kimin İçin ve Niçin Çalışıyoruz", **Ahenk**, 11 Şubat 1339.

¹¹⁷ Cevad Sami, "İzmir'de Muhacirler ve Belediye İşleri", **Akşam**, 4 Teşrinievvel 1338.

¹¹⁸ Mehmet Şevki, "Kimin İçin ve Niçin Çalışıyoruz", **Ahenk**, 11 Şubat 1339.

¹¹⁹ **Türk Sesi**, 17 Haziran 1339; **Seda-yı Hak**, 16 Kânunuevvel 1338.

¹²⁰ **Şark**, 5 Teşrinievvel 1338.

¹²¹ **Ahenk**, 18 Kânunuevvel 1338.

¹²² **Türk Sesi**, 28 Ağustos 1339.

¹²³ Bknz. Tablo-2.

Tablo 2:Dört Kişilik Bir Ailenin Aylık Gıda Tüketim Giderleri (İzmir-1923)

Ürün	Her Bir Ürün İçin Aylık Toplam Gider (Kuruş)			
	1914 Senesi	Nisan 1923	Ağustos 1923	Kasım 1923
Ekmek	80	960	1.024	1.024
Şeker	8	320	280	280
Kahve	12	200	180	170
Pirinç	10	400	320	360
Makarna	16	400	280	360
Patates	24	600	240	360
Fasulye	42	210	300	300
Soğan	8	160	80	120
Zeytin Yağı	14	120	100	160
Tuz	1,5	20	15	15
Süt	32	800	960	960
Sığır Eti	56	960	880	960
Kaşar Peyniri	40	720	560	640
Sade Yağ	64	800	600	680
Yumurta	12,8	128	160	224
TOPLAM	420	6.798	5.979	6.613

Kaynak:“Living Costs in Constantinople”, **Monthly Labor Review**, Cilt: 11, Sayı: 6, Aralık 1920, s. 77; **Fiyat İstatistiki 1339 Nisan ve Ağustos**, Öğüd Matbaası, Ankara, 1340, s.12-23, 96-101; **Teşrinisani 1339 Fiyat İstatistiki**, Öğüd Matbaası, Ankara, 1340, s. 14-19.

Sebze ve meyve, ekmek ve hayvansal besinlerde göstermeye çalıştığımız fiyat artışları tüm temel gıda maddeleri için geçerliydi. Fiyatlardaki genel artışı daha bütünsel şekilde göstermek ve İzmir’deki çalışan kesimin temel gıda harcamalarının yeterliliği hakkında bir kanıya varabilmek için oluşturulan yukarıdaki tabloda üç temel kaynak kullanılmıştır. İlk kaynak Düyun-ı Umumiye’nin 1920 yılı ikinci yarısında yayınladığı ve İstanbul hayat pahalılığı endeksidir. Ortalama gelire sahip bir işçi için hazırlanan bu endekste tüm lüks tüketim malları ile kira giderleri çıkarılmış ve her bir ürünün aylık tüketim oranları kalem kalem gösterilmiştir. Hanehalkı gıda tüketim giderlerini elde edebilmek için verideki gıda harici 5 tüketim kalemi tarafımızca çıkarılmış ve gıda kalemlerindeki tüketim oranları dörtle çarpılmıştır. Elde edilen yeni tüketim değerleri, 1923 senesi zarfında resmi makamlarca yayınlanan iki istatistikteki aynı gıda ürünlerinin perakende fiyatları ile

çarpılarak yukarıdaki tablo elde edilmiştir¹²⁴. Bu hesaplama göre temel gıda maddelerinin fiyatları 1923 yılı Nisan ayında 1914 yılına göre 10 ile 20 kat arasında değişen oranlarda artış göstermiştir. 1923 senesi Ağustos ayına gelindiğinde iktisadi faaliyetlerin normale dönmesi ve hasat mevsiminin başlaması dolayısıyla fiyatlarda genel bir düşme eğilimi gözlenmektedir. Ancak bu düşüş kalıcı olmamış senenin son çeyreğinde, neredeyse tüm ürünlerde fiyat artışları etkisini göstermiştir.

Bu tabloya göre İzmir’de yaşayan dört kişilik bir ailenin aylık bazda; barınma, ısınma, aydınlanma, giyim ve temizlik gibi diğer tüm temel ihtiyaçları dışarıda bırakıldığında dahi ihtiyaç duyduğu ortalama miktar 6.463 kuruşa karşılık gelmektedir¹²⁵. Ortalama işçi gündeliğinin yaklaşık 100 kuruş olduğu¹²⁶ göz önüne alınırsa; tek ferdin çalıştığı bir ailenin aylık gıda masraflarındaki açık yaklaşık 35 liraydı. Bu açığın kapatılabilmesi ailenin kadın ve çocuk diğer üyelerinin de çeşitli alanlarda istihdamına bağlıydı. Ücretli emekte gözlenen dönüşümde sayısal olarak ortaya konulan bu zorunluluğun büyük payı olduğu düşüncesindeyiz. Ancak 1922 yılında yaşanan büyük yıkım sonrasında İzmir piyasası, emek arzındaki böyle bir artışa cevap verebilmekten oldukça uzaktı. Çünkü ciddi boyutlara ulaşan fiziki ve nakdi sermaye kaybı emek piyasasında talep yönlü bir daralma yaşanmasına neden olmuştu. Bu daralmanın ücretli emek saflarındaki yansıması ise geniş çaplı bir “işsizlik buhranı”ydı¹²⁷. Ailedeki diğer fertler çalışma şansı bulamadığında gıda harcamalarındaki açığa getirilebilecek tek çözüm ise tüketimin kısıtlanmasıydı. Dönemin koşulları göz önüne alındığında büyük bir kesimin bu yola başvurmak zorunda kaldığı anlaşıyordu. Kötü beslenme nedeniyle büyüklerde olduğu gibi çocuklarda da gözle görünür fiziki bozulmalar yaşanıyordu. Gıda maddelerinin yetersiz tüketimi ve pek çok sağlık sorunu ile mücadele etmek zorunda kalan bu çocuklar “solgun”, “bakımsız”, “ölü benizli”halleriyle İzmir’deki her kesimden

¹²⁴ Düyun-ı Umumiye verilerinde koyun eti fiyatı kullanılmasına rağmen 1923 yılı fiyat istatistiklerinde bu ürüne ait düzenli seri bulunmadığı için hesaplamamızda sığır eti kullanılmıştır. Bu durum hesaplamada yukarı değil aşağı yönlü bir sapmaya neden olmaktadır. Çünkü bu dönemde koyun eti sığır etine göre daha pahalıdır.

¹²⁵ 1923 senesi Nisan, Ağustos ve Kasım ayları ortalaması.

¹²⁶ **İzmir Vilayeti Meclisi Umumisi 1338 Senesine Mahsus Olarak Vuku Bulan İctimaa Ait Zabıtname**, Marifet Matbaası, İzmir, 1339, (1338 Senesine Mahsus Zabıtname), s. 87; Erden Akbulut ve Mete Tunçay, **İstanbul Komünist Grubu'ndan (Aydınlık Çevresi) Türkiye Komünist Partisi'ne 1919-1926**, Cilt: 2, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul, 2013, s.146.

¹²⁷ K. M., “İskan Şeraiti”, **Ahenk**, 16 Temmuz 1339; İzmirli Nuri, “Tehlike Büyüyor”, **Türk Sesi**, 15 Ağustos 1339.

insanın dikkatini çekiyordu¹²⁸. Gelecek senelerde İzmir'in beşeri sermayesine büyük zararlar verecek olan mevcut koşullar karşısında yeni üyelere bakamayacağını düşünen bazı aileler, bu dönemde giderek büyüyen bir sorun haline gelen, kürtaj seçeneğine başvuruyordu. Suç sayıldığı için resmi meşruiyeti olmayan kurum ve kişilerce gerçekleştirilen kürtaj vakalarının büyük bir kısmı kayıt altına alınmamasına rağmen; yalnız Ocak 1923'te işlenen hafif ve ağır toplam 192 suçun 2'si kürtaj kaynaklıydı¹²⁹.

2.2. BARINMA

Gıda ürünlerinde yaşanan yetersiz arz ve yüksek fiyat sorunu İzmir'de emlak sektörünü de etkisi altına almıştı. Eylül 1922'deki yangında şehrin önemli bir bölümünün yok olması ve savaş nedeniyle binlerce göçmenin bölgeye akın etmesi, ikamete mahsus alanların fiyatlarının artmasına neden olmuştu. İzmir'in Büyük Millet Meclisi yönetimine geçmesinin ardından göçmenler şehirde bulunan cami, mescit, han ve otellere yerleştirildi¹³⁰. Bununla beraber birçok göçmen de barınma sorunlarına çözüm bulabilmek için, yasal olmamasına rağmen, Rum ve Ermenilerin geride bıraktığı gayrimenkulleri işgal etmeye başladı. Vilayet makamı ve Muhacirin Komisyonu, bilgileri dışında gelişen bu hareket karşısında haneleri işgal edenler hakkında takibat başlatacağını duyurdu¹³¹. Emval-i metruke olarak adlandırılan Rum ve Ermenilere ait gayrimenkuller her zaman göçmenler gibi ihtiyaç sahipleri tarafından işgal edilmiyordu. Pek çok mesken maddi durumu iyi olan şahıslar tarafından daha iyi bir ev sahibi olabilmek ya da mesken içindeki eşyaları elde edebilmek amacıyla kolayca devralınıyordu¹³². Çok sayıda göçmenin ikamet edebileceği bu meskenler hak sahiplerine ulaşamadığı için ihtiyaç sahibi nüfus arasında ciddi mağduriyetlere sebep olmuştu. İzmir'deki muhacirlerin yaşadığı mesken sıkıntısı 1922 senesi Ekim ayından itibaren bir kat daha arttı. Bu tarihten itibaren satış ve kiralama işlemleri başlatılan metruk gayrimenkulleriev ihtiyacı

¹²⁸ Bedia Ekrem, "Çocuklarımız", **Ahenk**, 5 Teşrinisani 1339; "İşçi Kadınlar", **Ahenk**, 7 Teşrinisani 1339; Çiftçi Necati, "Avare Kimsesiz Çocuklar", **Türk Sesi**, 15 Teşrinievvel 1339.

¹²⁹ **Ahenk**, 23 Mart 1339.

¹³⁰ **Ahenk**, 15 Teşrinisani 1338.

¹³¹ **Vakit**, 23 Eylül 1338.

¹³² **Şark**, 25 Eylül 1338; **Ahenk**, 17 Teşrinievvel 1338.

olanlardan ziyade rant peşinde koşan kişiler elde ediyordu. Bu durumda, izlenen satış ve kiralama politikasının büyük payı vardı. Müzayedelerde açık arttırmaya çıkarılan binalar en yüksek fiyatı veren kişinin oluyordu. Gayrimenkullerin satışları nakit para ile yapılırken, kiralama durumunda ise toplam tutar 2 veya 3 taksitte ödeniyordu¹³³. Neredeyse hiçbir mal varlığı bulunmayan göçmenlerin bu müzayedelerde istedikleri meskeni elde etme şansı oldukça düşüktü. Rantiye bir grubun elinde toplanan bu evler ya tekrar satışa çıkarılıyor ya da kiraya veriliyordu. Hanelerinasıl sahipleri hem müzayedede bedelini ödemek hem de kendi rantını temin etmek için bu haneleri yüksek fiyattan kiralıyordu. Böylece, İzmir'e çeşitli sebeplerle gelmiş olan binlerce göçmen aile, barınma ihtiyacını karşılamak için gelirlerinin büyük bir kısmını kira bedeli olarak vermek zorunda kalıyordu¹³⁴.

Müzayedelerin başlaması yalnızca ev kiralamak isteyen kişileri değil emval-i metruke evlerine yasal süreçleri takip etmeden giren göçmenleri de etkiliyordu. Barınma ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu evlere sığınan kişiler hükümet tarafından çıkarılarak ikamet ettikleri binalar satışa sunuluyordu¹³⁵. İzmir Emval-i Metruke Sermüfettişi İhsan Bey bir mülakatta; subay, memur, muhacir ve yangınlardan mağdur olan halkın işgal ettiği evlerin müzayedeye çıkarılmayıp, belirli bir icar bedeli karşılığında hâlihazırda ikamet edenlere verileceğini duyurduysa¹³⁶ da; birkaç gün arayla yayınlanan haberlerbunun aksini ispatlıyordu. Biri Darağaç diğeri Bellavista'da iskân edilen iki muhacir ailenin ikamet ettikleri haneler müzayedeye çıkarılarak başkalarına satılmıştı. Gazetenin iddiasına göre buna benzer durumlar İzmir'in diğer bölgelerinde de yaşanıyordu¹³⁷. Daha önce belirttiğimiz gibi emval-i metrukede yaşanan sorunların en önemli nedeni Rum ve Ermeni göçü sonrası atıl kalan konut stokunun ihtiyaç sahibi göçmen nüfus için yeterli olmamasıydı. Sıhhiye Müdüriyeti'nin 10 Aralık 1922 tarihinde yaptığı açıklamaya göre Karşıyaka, Göztepe, Reşadiye bölgeleriyle Halil Rıfat Paşa Caddesi'nde iskâna elverişli hane kalmamıştı. Bu nedenle Karantina, Punta ve Karşıyaka birimleri kaldırılarak iskân işlemlerine son verilecekti. Yalnızca Göztepe ve Reşadiye'deki belirli bölgelere yangın mağdurları, muhacir ve şehit aileleri tarafından yapılacak başvurular

¹³³ **Vakit**, 25 Teşrinisani 1338.

¹³⁴ Ebü'l Tevfik, "Emval-i Metruke Hakkında", **Şark**, 4 Teşrinievvel 1338.

¹³⁵ Cevad Sami, "Başkumandanımız Yakında İzmir'e Gidecek", **Akşam**, 10 Teşrinisani 1338.

¹³⁶ Cevad Sami, "İzmir'de Hayat: Emval-i Metruke Meselesi", **Akşam**, 7 Nisan 1339.

¹³⁷ **Ahenk**, 29 Haziran 1339; 2 Temmuz 1339.

değerlendirmeye alınacaktı¹³⁸. Konut stokunun dört ay gibi kısa bir sürede tüketilmesi, yetkililerin İzmir'e gelen muhacirlere bazen kalacak yer bulamamasına neden oluyordu¹³⁹.

Bekâr odaları, hanlar, oteller ve Yahudihaneler konutlar haricindeki diğer ikamet alanlarını oluşturuyordu¹⁴⁰. Pek çok kişinin bir arada barındığı bu yerlerde hanelerde mevcut olan işlevsel oda ayrışması bulunmuyordu. Kendilerine ait odalarda aileler veya birkaç bekâr erkek barınma ihtiyaçlarını karşılıyordu. Mutfak, tuvalet ve çamaşır yıkama alanları ise çoğu toplu yaşam alanında ortak kullanılırken, bunlara dahi sahip olmayan yapılar mevcuttu. Pek çoğu önceden farklı amaçlarla kullanılan binaların yakın zaman içinde toplu kullanım alanlarına dönüştürülmüş olması bu altyapı eksikliğindeki en büyük etkendi¹⁴¹. İkamet eden kişilerin sık değiştiği ve ciddi bir nüfus yoğunlaşmasının yaşandığı bu alanlarda güvenlik sorunları da sıklıkla yaşanıyordu. Hırsızlık vakaları asayiş problemlerinin başında geliyordu¹⁴². Göçmen ve bekâr işçilerin ağırlıklı olarak ikamet ettikleri han, otel, bekâr odalarına¹⁴³ karşın; Yahudihane'lerde şehirdeki Musevi nüfus yaşıyordu. Ancak bazı örneklerde olduğu gibi Yahudihane odaları kiracıları arasında Müslüman işçiler de görülebiliyordu¹⁴⁴. İncelenen dönem içinde bu binaların sayıları hakkında elimizde bir veri bulunmuyor. 1926 senesi bina istatistiğinde İzmir kazasında 112 han ve otelin¹⁴⁵ bulunduğu görülse de bu hanlardan ne kadarının ikamete mahsus ne kadarının ticari hanlar olduğu hakkında bir açıklama bulunmamaktadır. Ayrıca bahsi geçen kaynakta, bu verinin han ve oteller haricinde diğer toplu barınma alanlarını kapsayıp kapsamadığı hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır. Daha açıklayıcı olan 1918 verisine göre İzmir kazasında 80'e yakın otel, 121 han, 106 Yahudihane ve 641 bekâr odası¹⁴⁶ bulunuyordu. Oldukça önemli olmasına rağmen bu verinin 1922-1923

¹³⁸ **Ahenk**, 10 Kânunuevvel 1338.

¹³⁹ Mehmet Şevki, "Kardeşlerimizi İyi Düşünelim", **Ahenk**, 7 Şubat 1339.

¹⁴⁰ **Ahenk**, 15 Teşrinisani 1338; **Ahenk**, 29 Mayıs 1339.

¹⁴¹ Emmet W. Rankin, "Health", **A Survey of Some Social Conditions in Smyrna: Asia Minor-May 1921**, Rıfat N. Bali (Ed.), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 89-90; **Ahenk**, 4 Kânunuevvel 1339; **Tanin**, 30 Mayıs 1339.

¹⁴² **Ahenk**, 8 Mayıs 1339; **Türk Sesi**, 19 Temmuz 1339.

¹⁴³ **Ahenk**, 3 Mayıs 1339, 29 Mayıs 1339, 22 Teşrinievvel 1339; **Türk Sesi**, 17 Haziran 1339, 28 Haziran 1339, 30 Ağustos 1339.

¹⁴⁴ **Ahenk**, 10 Kânunuevvel 1339.

¹⁴⁵ **İzmir Vilayeti 1926 Senesi İstatistiki**, Hafız Ali Matbaası, İzmir, 1927, (1926 Senesi İstatistiki), (s.n.y.)

¹⁴⁶ Erkan Serçe (Haz.), **İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği: 1918**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s.8.

dönemi için kullanılması oldukça yanlış olacaktır. İzmir yangını sırasında önemli bir bölümünün yok olduğu şüphe götürmese de, yıkımın ne ölçüde gerçekleştiğini tahmin etmek imkânsız görünmektedir.

Bu dönemde İzmir işçilerinin yoğun olarak bulunduğu ve “Yukarı Mahalleler” olarak adlandırılan alandaki evler oldukça kötü durumdaydı. Kerpiç gibi kalitesiz yapı malzemeleri kullanılarak yapılan bu evler, geçim sıkıntısının getirdiği bakımsızlıkla birlikte barınılamayacak hale gelmişti. Evlerin kullanım alanları da ikamet eden aileler için yeterli değildi¹⁴⁷. Buna rağmen, İzmir’de oldukça küçük bir hane için verilen en düşük senelik kira bedeli 60 liraydı¹⁴⁸. Ortalama işçi gündeliğinin yaklaşık 100 kuruş olduğu¹⁴⁹ göz önüne alınırsa; tek kişinin çalıştığı bir hanehalkı, aylık gelirinin %16.6’lık kısmını barınma ihtiyacını karşılamak için veriyordu. Oldukça uygun icar bedeli olan bu binalar muhtemelen şehrin çeperlerindeki mahallelerde bulunan, mutfakları dahi olmayan tek odalı meskenlerdi. Çünkü aynı dönemde üç odalı bir hanenin dahi yıllık kira bedeli 670 liraydı¹⁵⁰. Yayınlanan resmi fiyat istatistiklerinde hanelere ait kira bedelleri ile ilgili bir bilgi bulunmamasına rağmen, gazetelerden elde ettiğimiz bilgiler ışığında bu dönemde İzmir’de kiralar önemli ölçüde artmıştır. Farklı kaynaklara göre fiyat artışları 2,5 kat ile 10 kat arasında değişmekteydi¹⁵¹. Halk yükselen kira bedellerinden o kadar etkilenmişti ki artış oranlarının “*ihtikâr(vurgunculuk) ve zulüm derecesine*” ulaştığı söyleniyordu¹⁵². 1923 senesi ortalarında “*kümes gibi bir evin*”5 lira olan aylık kirasının 20 liraya çıkması bu iddiaları doğruluyordu. Bu artışlar sonucunda kirayı karşılamayacak hale gelen aileler evleri boşaltarak daha düşük ücretlere ve daha kötü koşullara sahip olan han odalarına taşınıyordu¹⁵³. Toplu yaşam alanlarındaki barınma ücretleri de Türkiye’nin diğer bölgelerine göre İzmir’de oldukça yüksekti. Örneğin İstanbul otellerinde 40-50 kuruşluk bir fiyat aralığında bulunabilecek bir yatak için İzmir’de 100 kuruşa kadar ücret ödemek zorundaydı¹⁵⁴. Bazı bekâr işçiler yüksek kira giderlerinden kaçınabilmek için iş yerlerinde konaklamayı seçiyordu.

¹⁴⁷ M. N., “Fuzuli İşgaller”, **Ahenk**, 17 Ağustos 1339.

¹⁴⁸ **Ahenk**, 12 Haziran 1339.

¹⁴⁹ **1338 Senesine Mahsus Zabıtname**, s. 87; Akbulut ve Tunçay, s.146.

¹⁵⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1339.

¹⁵¹ **Ahenk**, 29 Haziran 1339; **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Eylül 1339.

¹⁵² **Anadolu’da Yeni Gün**, 23 Teşrinisani 1338.

¹⁵³ **Ahenk**, 12 Haziran 1339.

¹⁵⁴ **Vakit**, 17 Mart 1339.

Keçeciler’de bulunan Belediye Tanzifat Hanı temizlik işçilerine bu imkânı sağlayan iş yerlerinden biriydi. İş güvencesinin olmadığı bir ortamda bu durum geçici bir çözümdü. Buna benzer bir örnekte Basmahane’deki bir kahvede çalışmaktayken işten çıkarılan Ürgüplü Hacı Hüseyin Efendi, Hatuniye Camisi yanındaki parkta yatmak zorunda kalmıştı¹⁵⁵.

2.3. SAĞLIK

İzmir nüfusu Birinci Dünya Savaşı’nda gıda maddelerinin kıtlığı ve yaşanan tifüs salgını dolayısıyla yorgun düşmüştü¹⁵⁶. Bölgenin, savaşın hemen ardından işgale uğramasıyla birlikte kötü durumdaki halk sağlığı bir darbe daha aldı. İşgal döneminin ilk aylarından itibaren şehre akın eden göçmenlerin ve genel iktisadi sorunların da etkisiyle halk arasında bulaşıcı hastalıklar yayılmaya başladı. 1919 senesi Kasım ayından sonra çiçek hastalığının, salgın haline dönüşmesini önlemek amacıyla Yunan yönetimi aşılama çalışmalarına hız verdi¹⁵⁷. Uygulanan başarılı aşı kampanyası sonucu çiçek, veba ve tifo gibi hastalıklarda salgın tehlikesi bu dönemde bertaraf edildi¹⁵⁸. Eylül 1920’de düzenlenen bir raporda; savaş, işgal ve iktisadi kriz gibi pek çok etmene rağmen İzmir’deki sağlık koşullarının görece iyi olduğu vurgulanıyordu¹⁵⁹. Ancak bu durum daha çok ölüm oranlarıyla ilgili olmalıydı. Zira aynı rapor içinde belirtildiği üzere; şehirde çalışabilir durumdaki nüfusun en azından %25’i kötü sağlık durumları nedeniyle çalışamaz halde bulunuyordu. Çalışanların ise çok büyük bir kısmı yine aynı nedenle güçlerini tam kapasite kullanamıyordu¹⁶⁰. Bir başka deyişle İzmir halkı bir şekilde yaşamlarına devam ediyordu, ancak asla sağlıklı oldukları söylenemezdi.

İşgalin son günlerinde ve İzmir’in Büyük Millet Meclisi yönetimine geçtiği ilk günlerde sağlık hizmetlerinde kargaşa ve dağınıklık hâkimdi. Yeni yönetimin yaptığı ilk işlerden birisi bu dağınıklığa son vermek üzere şehirdeki sağlık

¹⁵⁵ **Türk Sesi**, 24 Haziran 1339.

¹⁵⁶ Yaşar Aksoy, **Bir Kent, Bir İnsan: İzmir’in Son Yüzyılı**, S. Ferit Eczacıbaşı’nın Yaşamı ve Anıları, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 131.

¹⁵⁷ Berber, **Sancılı Yıllar**, s. 243.

¹⁵⁸ Berber, **Sancılı Yıllar**, s. 245.

¹⁵⁹ Rankin, “Health”, s. 51.

¹⁶⁰ Rankin, “Health”, s. 91.

personelini görev başına çağırmak oldu¹⁶¹. İzmir'in en büyük hastanesi konumundaki Memleket Hastanesi'nin temel ekipmanlarında dahi eksiklik olduğu için hastaneye Hilal-i Ahmer tarafından önemli yardımlar yapılarak, tekrar faaliyete başlaması sağlandı¹⁶². Bu dönemde en çok korkulan husus şehirde bir salgının başlamasıydı. Çünkü yangın sonrası yaşanan yıkım ve can kayıpları, sağlık hizmetlerindeki düzensizlik her türlü hastalığın yayılması için elverişli bir ortam yaratıyordu. Bunu engelleyebilmek için yeterli kaynağa ve personele sahip olmayan belediye yönetimi halkı da temizlik işlerine dâhil ederek, dükkân ve hane önlerinin temizliğinden bina sahiplerini sorumlu tutuyordu¹⁶³. Ekim ayına gelindiğine henüz kadrolarını tamamlayamayan belediye, temizlik ve enkaz kaldırma işlerinde Yunan geri çekilişi sırasında ele geçirilen savaş esirlerini kullanıyordu¹⁶⁴. Halk sağlığı açısından büyük bir tehlike arz etmeye başlayan kirlilik nedeniyle şehir iki mıntıkaya ayrılıyordu¹⁶⁵. Hükümet Caddesi bu mıntıkların sınırını oluşturuyor; deniz yönünden sağ tarafta kalan alan 15. ve sol tarafta kalan alan da 7. fırkaların sıhhiye bölüklerine bırakılıyordu. Asker emeğini de çalışmalara dâhil eden bu uygulama doğrultusunda oluşturulan komisyona karar alma sürecinde büyük bir otonomi tanındı¹⁶⁶. Yine Ekim ayı içinde, genel halk sağlığını takip etmek amacıyla şehir polis mevkileri esas alınarak 8 bölgeye ayrıldı. Buna göre Merkez, İkiçeşmelik, Çorakkapı, Kemer, Fasulye-Punta, Eşrefpaşa, Karantina ve Reşadiye olarak belirlenen her bir mıntıkada birer doktor bulanacaktı. Halkın ücretsiz olarak başvurabildikleri bu doktorların görev kapsamı oldukça genişti. Sokak, mesken, çarşı, esnaf, hamam, içme suları temizliğini güvence altına alması istenen doktorlar aynı zamanda bölgelerindeki hasta ve göçmenlerin sağlık durumlarından da sorumluydu¹⁶⁷.

Alınan tüm bu önlemlere rağmen 1922 senesi içinde şehirde; tifo, kızıl ve kuşpalazı gibi bazı bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkması engellenememişti. Sıhhiye Müdüriyeti'nin çalışmaları sayesinde bu hastalıklar salgın hale gelmeden engellenebilmiştir. Ancak Sıhhiye Müdürü Sadreddin Bey'e göre bunlar kesin çözümler değildir. Modern olmayan lağım sistemi ve düzensiz su yolları nedeniyle

¹⁶¹ **Ahenk**, 18 Eylül 1338.

¹⁶² Cevad Sami, "İzmir'de Sıhhi ve İdari Faaliyetler", **Akşam**, 16 Teşrinievvel 1338.

¹⁶³ **Şark**, 25 Eylül 1338.

¹⁶⁴ Cevad Sami, "İzmir'de Muhacirler ve Belediye İşleri", **Akşam**, 4 Teşrinievvel 1338.

¹⁶⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Teşrinievvel 1338.

¹⁶⁶ **Akşam**, 17 Teşrinievvel 1338.

¹⁶⁷ **Anadolu**, 20 Teşrinievvel 1338.

buna benzer vakalar her zaman görülebilmektedir. Sadreddin Bey’e göre bu hastalıkların yayılmasında suların büyük rolü vardı. İçme sularının düşük yükseklikteki alanlardan getirilmesi ve lağımaların düzgün bir şekilde inşa edilmemesi yeraltında suların karışmasına neden olmaktaydı. Bu sorun giderilmedikçe hastalıkların yok edilmesi imkânsızdı¹⁶⁸. Sıhhiye müdürünün eleştirilerine konu olan şehir içme suları üç farklı kaynaktan sağlanıyordu. Bunlar Halkapınar, Vezir ve Osman Ağa suyollarıydı. Bu üç kaynaktan yalnızca Halkapınar bir şirket tarafından idare ediliyordu. Su kaynağının üstü tamamen demir materyalle kapatıldığı ve su nakli yine demir borularla sağlandığı için şehre en temiz su bu kaynak aracılığıyla getiriliyordu. Buna karşın, Vezir ve Osman Ağa kaynaklarının etrafı duvarla çevrili olmasına rağmen üstleri kapatılmamıştı. Henüz membaında dış etkenlere açık hale gelen bu kaynaklarda dağıtım suyolcular tarafından gerçekleştiriliyordu. Onların kontrolünde dağıtım noktasına gelen su toprak borular içinde evlere ulaştırılıyordu. Evlerde sular “hazine” adı verilen toplama noktalarında biriktirilerek kullanılırdı. Vezir ve Osman Ağa suyolları, kaynaktan evlerdeki toplama noktalarına kadar her aşamada halk sağlığına yönelik büyük bir tehdit oluşturmuyordu. Öncelikle kaynaklar tamamen kapalı tutulmadığı için çevredeki her türlü unsur doğrudan kaynağa ulaşp tüm suyu kirletebiliyordu. Dağıtımın yapıldığı toprak borular da geçirgenlik sağladığı için bazı noktalarda lağım suları ile birlikte akıyordu. Evdeki hazneler yıkama noktaları ve tuvaletlere yakın noktalarda bulunduğu için borulardan gelen sular temiz olsa dahi her zaman sıhhi bir ortama ulaşmıyordu. Bu nedenle Vezir ve Osman Ağa sularının kullanıldığı bölgelerde tifo gibi hastalıklar oldukça sık görülüyordu¹⁶⁹. Sonuç olarak İzmir’de sağlık kurumları ne kadar iyileştirilirse iyileştirilsin altyapıdaki düzensizlik halkın sağlığının gelişmesine engel teşkil ediyordu.

Bu dönemde İzmir’de Memleket Hastanesi, Eşrefpaşa Hastanesi, Emraz-ı Sariye Hastanesi, Karataş Hastanesi, İtalyan Hastanesi olmak üzere 5 hastane bulunuyordu¹⁷⁰. Bunlar haricinde hastaların yatış işlemi yapılmadan ayakta tedavi edildiği Hilal-i Ahmer’e ait İkiçeşmelik ve Karşıyaka dispanserleri ve Veremle

¹⁶⁸ Ahenk, 24 Kânunuevvel 1338.

¹⁶⁹ Hüseyin Rıfat, **İzmir: 1914**, Erkan Serçe (Haz.), Akademi Kitabevi, İzmir, 1997, s. 48-49.

¹⁷⁰ **İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistikî 1339**, Nafiz Mustafa Matbaası, İzmir, 1340, (Sıhhiye İstatistikî 1339), s. 10; **Türkiye Cumhuriyet Devlet Salnamesi 1926-1927**, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1928, s. 596-597; **Renin**, 27 Teşrinievvel 1338.

Mücadele Cemiyeti'ne ait bir bakım evi de diğer sağlık kurumlarını oluşturmuyordu¹⁷¹. Mevcut hastanelerin yatak kapasitesi toplamda 700'e yaklaşıyordu. Dispanserler ve bakım evlerinde hastaların muayene işlemleri gerçekleştirildikten sonra yatış işlemleri yapılmadan yalnızca ilaç yazılıyordu¹⁷². Bu dispanserlerden 1923 yılı içinde yalnızca İkiçeşmelik Muayenehanesi'nde 28.324 hastanın tedavisi ücretsiz olarak gerçekleştirilmişti¹⁷³. Bunlara ek olarak Memleket, Eşrefpaşa ve Emraz-ı Sariye hastaneleri de 4.770 kişinin muayene ve tedavisini gerçekleştirmişti¹⁷⁴. Diğer dispanser ve hastanelerin vermiş olduğu hizmetler dikkate alınmadan yapılacak kaba bir hesaba göre, 155.000 kişi dolaylarında¹⁷⁵ olan kaza nüfusunun yaklaşık %20'lik bir kısmı sağlık hizmeti almak zorunda kalmıştı. Dikkat edilmelidir ki bu rakam yalnızca resmi sağlık kuruluşlarına aittir. Karataş Hastanesi ve İtalyan Hastanesi'nin yanında bu dönemde İzmir'de sağlık hizmeti sunan özel sektöründe şahıs ve kuruluşlar da bulunmaktadır. Önemli bir kısmı çeşitli eczanelerde hastalarını muayene ederken¹⁷⁶, bir kısmının dakendi muayenehaneleri bulunmaktaydı¹⁷⁷. Bunlar arasında yatılı hasta alabilen, kendi bünyesinde ebe ve hastabakıcı gibi sağlık personeli çalıştıran¹⁷⁸ ve bazı büyük hastanelerde dahi bulunmayan röntgen cihazlarına sahip olan¹⁷⁹; Selamet Yurdu, Derman Yurdu, Kurtuluş Yurdu, Sıhhat Yurdu gibi büyük muayenehaneler de mevcuttu¹⁸⁰. Özel sektörde muayene edilen ve tedavi gören hasta sayısı hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız göz önüne alınırsa, işgal döneminde Rankin tarafından aktarılan sağlık koşullarının çok da değişmediği görülecektir. İzmir'de halk hayatına sıhatsız ve dayanıksız şekilde devam etmekteydi. İzmir'de görülen “ölü benizli”¹⁸¹, “sarı çehreli”¹⁸² kişiler, bir gün önce çalışırken ertesi gün sıtma nöbeti nedeniyle işe gidemeyen¹⁸³ işçiler bu durumun günlük hayattaki yansımalarıydı.

¹⁷¹ **Akşam**, 8 Kânunusani 1339; **Seda-yı Hak**, 9 Kânunusani 1339; **Türk Sesi**, 18 Eylül 1339.

¹⁷² Cevad Sami, “İzmir’de Sıhhi ve İdari Faaliyetler”, **Akşam**, 16 Teşrinievvel 1338.

¹⁷³ Uluğtekin ve Uluğtekin, s. 348.

¹⁷⁴ **Sıhhiye İstatistikî 1339**, s. 11.

¹⁷⁵ Bknz. Tablo-1.

¹⁷⁶ **Şark**, 8 Teşrinievvel 1338; **Seda-yı Hak**, 3 Kânunuevvel 1338;

¹⁷⁷ **Seda-yı Hak**, 21 Kânunuevvel 1338.

¹⁷⁸ **Ahenk**, 28 Ağustos 1339.

¹⁷⁹ **Seda-yı Hak**, 21 Kânunuevvel 1338.

¹⁸⁰ **Ahenk**, 14 Teşrinisani 1339; 18 Teşrinisani 1339; 21 Teşrinisani 1339.

¹⁸¹ Bedia Ekrem, “İşçi Kadınlar”, **Ahenk**, 7 Teşrinisani 1339.

¹⁸² Cevriye İsmail, “Dilenciler”, **Ahenk**, 26 Haziran 1339.

¹⁸³ Ali Rıza, “İşçilerin Serzeniş”, **Ahenk**, 6 Ağustos 1339.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜCRETLİ EMEĞİN ÇALIŞMA KOŞULLARI VE ÖRGÜTLERİ

İncelenen dönem içinde İzmir'deki en önemli değişimlerden biri ortak saat uygulamasıydı. İzmir, Sanayi Devrimi sonrası Batı toplumlarında günlük hayatın akışını düzenlemeye başlayan saatlerle oldukça erken bir zamanda tanışmasına rağmen bunun çalışma hayatına girişi oldukça geç gerçekleşmişti. Şehir merkezine II. Abdülhamid döneminde yerleştirilen saat şehir hayatını etkilediyse de, bilginiz dâhilinde hiçbir zaman tanzim edici bir konuma yükselmedi. Ancak İzmir'in Büyük Millet Meclisi yönetimine girmesi sonrasında bu yönde bir hareket gelişti. Konuyu ilk kez gündeme getiren Ahenk gazetesi “*bu say ve amel memleketinde, bu ticaret ocağında*” ortak saat uygulamasının olmamasının büyük sorunlara yol açtığını bildiriyordu. Birçok işçi ve memurun da durumdan şikâyetçi olduğunu belirten gazete ortak saat uygulaması için Hükümet Meydanı'ndaki saati önermişti¹⁸⁴. Aynı gazetenin 5 Mart 1923 tarihli nüshasında belediyenin öneriyi kabul ederek genel saat uygulamasına geçildiği bildiriliyordu¹⁸⁵. Bu uygulama ile daha önceden bir düzene bağlanmayan vapur, tramvay ve trenlerin hareket saatleri de tanzim edilmişti. Bu şirketlere saat kulesinin saatini baz almaları yolunda bir tebliğ gönderilerek İzmir'deki ortak saat uygulaması bildirildi. Belediye saatin düzenli olarak ayarlanacağı garantisini veriyordu¹⁸⁶. Çalışma gününün düzenlenmesi ile ilgili olan bu uygulamaya ek olarak ortak hafta tatili belirlenmesi üzerinde de yoğun bir çalışma vardı. İşgal döneminde milliyetçi saiklerle başlayan bu hareketi takip edenler, hafta tatilinin Cuma günü olması yönünde çaba sarf ediyordu¹⁸⁷. Seda-yı Hak ve Anadolu gibi gazeteler uygulamaya desteklerini açık bir şekilde gösterirken¹⁸⁸, Ahenk gazetesi 15 seneden beri cumartesi günü baskı yapmamakla övünüyor¹⁸⁹. Yıl içerisinde

¹⁸⁴ Ahenk, 25 Şubat 1339.

¹⁸⁵ Ahenk, 5 Mart 1339.

¹⁸⁶ Akşam, 10 Mart 1339.

¹⁸⁷ Yanyalı Şeyh Mehmed Sabit, “Hayret Cuma Tatili Kalktı Mı”, Şark, 9 Teşrinievvel 1339.

¹⁸⁸ Seda-yı Hak, 30 Eylül 1338; Anadolu, 17 Haziran 1339

¹⁸⁹ Ahenk, 4 Teşrinisani 1338.

kunduracılar, dikiciler ve berberler gibi esnaf grupları uygulamaya katılacaklarını basın yoluyla duyurmaya başlamıştı¹⁹⁰. Haziran ayı sonlarında uygulamaya resmi kanallardan da doğrudan destek verilmeye başlamıştır. Şirketlere gönderdiği tebligatta il idaresi, konu hakkında bir kanun tasarısının hazırlandığını bildirdikten sonra kurumlardan bu uygulamaya şimdiden uymalarını istemiştir¹⁹¹. İktisat Kongresi'nde işçi talepleri arasında yer alan Cuma tatili¹⁹², diğer pek çok çevre tarafından destek görmesine rağmen pratiğe yansımaları farklı olmuştur. Özellikle ulaşım, eğlence ve perakende sektöründe uygulamada çoğu kez aksaklıklar görülmüyordu.

Tablo 3: İzmir'de İşgünü Süresi ve Ücret (1924 Senesi)

İşçi	İşgünü Süresi (Saat)		Ücret (Kuruş)	
	Asgari	Azami	Asgari	Azami
Erkek	9,25	13,5	115	500
Kadın			80	160
Çocuk			30	150

Kaynak: Akbulut ve Tunçay, s.146.

Tıpkı hafta tatilinde olduğu gibi İktisat Kongresi'nde alınan işçi grubu kararlarından olan 8 saatlik iş günü de İzmir'de uygulamaya geçirilememiştir. Ortalama çalışma süreleri göz önüne alındığında en kısa işçi mesaisinin 9 saat 15 dakika, en uzunun ise 13,5 saat olduğu görülmüyordu. İkincil kaynaklardan elde edilen ortalama işçi ücretleri verisi; yerel basında ve resmi kaynaklarda yaklaşık 100 kuruş olduğu¹⁹³ belirtilen ortalama işçi gündeliğine yakın seyretmektedir. Buna göre İzmir'deki çocuk işçiler 1924 yılında en aşağı 30 kuruş en fazla ise 150 kuruş almaktadır. Kadın işçiler en düşük ücretle çocuk işçilerin iki katına çalışmalarına rağmen, kısıtlı olan teknik yetkinlikleri dolayısıyla aldıkları en yüksek ücret değerleri neredeyse çocuk işçilerle eşitti.

3.1. EV İŞÇİLERİ

¹⁹⁰ Ahenk, 25 Mayıs 1339; 14 Haziran 1339.

¹⁹¹ Anadolu'daYeni Gün, 20 Haziran 1339.

¹⁹² Anadolu'daYeni Gün, 23 Mart 1339.

¹⁹³ 1338 Senesine Mahsus Zabıtname, s. 87; Akbulut ve Tunçay, s.146.

Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça uzun bir dönem boyunca ev hizmetlerinde köle emeği kullanıldıysa da yirminci yüzyıla girildiğinde eski konak yaşamını devam ettiren sayılı aileler haricinde kölelere rastlanmıyordu¹⁹⁴. Bu dönemde ev hizmetlerinin önemli bir bölümündeköleliğe alternatif olarak gelişen bir başka zorunlu emek türü “*beslemeler*”kullanılıyordu. Bununla birlikte ücretli emek de bu alanda kendini göstermeye başlamıştı¹⁹⁵. On yıl boyunca neredeyse aralıksız devam eden savaş sürecinde yaşanan yoksulluk ve mülksüzleşme herhangi bir teknik bilgi gerektirmeyen bu alanda ücretli emeğin giderek artmasına neden oluyordu.

Ev hizmetlerinde zaman zaman erkek işçiler kullanılsa¹⁹⁶ da bu alanda çalışanların büyük çoğunluğunu kadın işçiler oluşturunuyordu. Eğitim fırsatlarına erişimi oldukça kısıtlı olan kadınların ev hizmetlerindeki becerisi mülksüzleşme karşısında piyasada ücret karşılığında sunabileceği yegâne meta haline geliyordu. Eşrefpaşa'da ikamet eden Girit ve Bulgaristan göçmenleri başka evlerde hizmetçilik yaparken Yahudi kadınlar da çamaşır yıkama ve tahta silme gibi işlerde çalışıyordu. İşin yapısı gereği hizmetçiler uzun süreli istihdam edilirken, dönemsel olarak ihtiyaç duyulan temizlik işçileri evlere gündelikçi olarak gidiyordu. İki işçi grubu yevmiye usulü çalışsa da hizmetçiler arasında aylıkla çalışan işçiler de görülmüyordu¹⁹⁷. Osmanlı döneminde Rumlar arasında Urla, Karaburun ile Adalar'dan gelen ve aylıkla çalışan hizmetçiler de bulunuyordu. Bu işçiler genellikle Levanten ve Rum ailelerin evlerinde istihdam ediliyordu¹⁹⁸. Rumların toplu olarak göç etmesiyle Levanten evlerindeki işçi açığı da muhtemelen Yahudi ve Müslüman kadınlar tarafından kapatıldı.

Ev içi hizmetleri yerine getiren işçiler her zaman tam zamanlı çalışanlar olmayabiliyordu. Kadınlar emek piyasasında uğradığı ayrımcılık nedeniyle genellikle oldukça düşük ücretlerle çalışmak zorunda kalıyordu. Bu nedenle geçimlerini sağlamak için birden fazla işte çalışmak nadir rastlanan bir durum değildi. Örneğin İzmir'deki Reji fabrikasında çalışan kadın bütün işçileri buradaki çalışmalarına ek

¹⁹⁴ Moralı, s. 11.

¹⁹⁵ Yavuz Selim Karakışla, **Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927)**, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014, s.13-14.

¹⁹⁶ **Seda-yı Hak**, 29 Eylül 1338.

¹⁹⁷ Nail Moralı, **Mütarekede İzmir**, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002, s. 10.

¹⁹⁸ Moralı, s. 11.

olarak buldukları her boşlukta çamaşır yıkayarak ya da temizlik yaparak fazladan para kazanmaya çalışıyordu¹⁹⁹.

Ev hizmetlerinde istihdam edilen işçiler oldukça erken yaşta çalışmaya başlıyordu. Bu çocuklardan bazıları anneleriyle birlikte istihdam ediliyor ve muhtemelen ekstra bir ücret almadan yardımcı hizmetlerde kullanılıyordu²⁰⁰. Buna karşın ev hizmetlerinde istihdam edilen çocuk işçilerin bir kısmı da çalışma yaşamına kendi başlarına giriyordu. Beslemelerden ayrı olmak üzere 10-14 yaşlarındaki çocuklar dahi aylık ücret karşılığında hizmetçilik yapıyorlardı²⁰¹. Şehirde kimsesiz çocukları himaye edebilecek yeterli sosyal kurumların bulunmaması, bu çocuklar içinden pek çoğunun erken yaşta çalışma hayatına atılmasına neden oluyordu. Kimsesiz çocukları himayesine alan İzmir'in tek yetimhanesi bünyesinde yalnızca erkek çocukları barındırıyordu²⁰². Bu kurumun sağladığı imkânlardan mahrum kalan kimsesiz kız çocuklarının tek alternatifi şehirdeki darülacezeydi. Belediye sokaklarda dilencilik yapan kimsesiz kız çocuklarını bu kuruma aldıktan sonra talep eden kişilere hizmetçi olarak veriyordu²⁰³. Yerel yönetimin bu ayrımcı politikası kadınların çok küçük yaşta işçileşme sürecini yaşamasına neden olduğu gibi sektörde çocuk işçiliğini devlet eliyle meşrulaştırıyordu.

Bahsi geçen resmi kanallar haricinde gazete ilanları ve bu alanda uzmanlaşmış şahsa ait iş bulma kurumları aracılığıyla istihdam edilen²⁰⁴ ev işçilerinin ücretleri ve çalışma koşulları hakkında doyurucu veriler elimizde bulunmamaktadır. Ancak gerek Nail Moralı'nın aktarımlarından gerekse 1923 yılı Eylül ayında yaşanan ve yankıları başkente kadar ulaşan bir skandaldan²⁰⁵ anlıyoruz ki ev işçileri tecavüze varan istismar vakalarıyla karşılaşabiliyordu. İş olanaklarının çok sınırlı geçim sıkıntısının ise dayanılmaz boyutlarda olduğu şartlar altında işçiler bunun gibi olaylarda sessizliğini korumak zorunda kalıyordu. Belediyenin darülaceze aracılığıyla evlere yerleştirdiği göçmen kadınları ve çocukları "*her ne sebebe mebni*

¹⁹⁹ Stearns, s. 45.

²⁰⁰ Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt: 2, Pera Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 802.

²⁰¹ **Şark**, 10 Kânunuevvel 1338; **Ahenk**, 16 Mart 1339.

²⁰² **Maarif Vekâleti 1339-1340 Senesi İhsaiyat Mecmuası**, s. 82.

²⁰³ **Ahenk**, 9 Teşrinisani 1339.

²⁰⁴ **Seda-yı Hak**, 11 Kânunusani 1339.

²⁰⁵ **Türk Sesi**, 19 Eylül 1339; **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Eylül 1339

(*dayanıyor*) ise” işten çıkarılmaları durumunda memleketlerine göndereceğini resmen açıklaması da bu suskunluktaki ana etmenlerden biriydi²⁰⁶.

3.2. MAĞAZA VE DÜKKÂN İŞÇİLERİ

Dünya pazarıyla kurduğu eşitsiz ekonomik ilişkiler nedeniyle sınıai faaliyetlere göre daha gelişmiş bir hizmet sektörüne sahip olan İzmir’de tuhafiyeci, manifaturacı, hırdavatçı dükkânlarında; komisyoncu, simsar, tüccar, şirket yazıhanelerinde çalışan işçiler emek piyasasında önemli bir yer işgal ediyordu. Kâtip, tezgâhtar, muhasebeci, mütercim, odacı, hamal, temizlikçi gibi pek çok meslekten insanın istihdam edildiği 11.283 dükkân ve mağazada 1920 yılı verilerine göre 22.550 kişi çalışıyordu. Şehir ekonomisi için hayati olan tüm iş alanlarının dâhil edildiği bu istatistiğe göre bahsi geçen işletmelerde çalışanlar İzmir işçi sınıfının %50’lik kısmını oluşturuyordu²⁰⁷. İşgal döneminde sanayinin ihtiyaç duyduğu hammaddeleri iç kesimlerden şehre çekmekte sıkıntı yaşadığı ve bu nedenle sanayisinin düşük kapasiteyle çalıştığı düşünülse dahi zikredilen oranın azımsanamayacağı aşikârdır.

İzmir yangını sonucunda bu dükkân ve mağazaların çok büyük bir kısmı yok oldu. İzmir İstatistik Müdüriyeti tarafından sunulan bilgiye göre yangından şehirdeki hanelerin yalnızca %67’lik kısmı hasar almadan kurtulabilmişti²⁰⁸. Yıkımın ticari amaçla kullanılan binalarda da benzer ölçüde gerçekleştiği düşünülürse yangından sonra şehirde 7.500 dolaylarında mağaza ve dükkân kaldığı söylenebilir. Çoğunluğu Kemeraltı bölgesindeki sık yerleşim dokusunda bulunan küçük ve orta ölçekli işletmelerdi. Fakat bu ticari yapılar arasında Orosdi Back gibi uluslararası mağaza zincirlerinin İzmir şubeleri²⁰⁹ ve 1908 grevleriesnasında 67 işçinin çalıştığı²¹⁰ Erera Mağazası²¹¹ gibi büyük işletmeler de bulunuyordu. Yerel sermayedarlar da Hürriyet ve Birgilizade bonmarşeleri²¹² gibi mağazalarla bu alanda kendilerini gösteriyordu.

²⁰⁶ Ahenk, 9 Teşrinisani 1339.

²⁰⁷ Stearns, s. 39-40.

²⁰⁸ Ahenk, 30 Mart 1339.

²⁰⁹ Seda-yı Hak, 10 Kânunuevvel 1338.

²¹⁰ Zafer Toprak, *Türkiye’de İşçi Sınıfı 1908-1946*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s.18.

²¹¹ Seda-yı Hak, 3 Kânunuevvel 1338.

²¹² Giyecek, takı, gıda gibi çeşitli ürünlerin satıldığı büyük mağazalar.

1920 yılı verilerine göre bu işletmelerde çalışanların %49'unu erkek, %35'ini kadın ve geri kalan kısmını da çocuk işçiler oluşturuyordu²¹³. İş gücünün yaşadığı demografik dönüşümden sonra bu oranların değişikliğe uğrayıp uğramadığı hakkında kesin bir yargıya varmak oldukça güç olsa da bu alanda erkek emeğinden olduğu kadar²¹⁴ kadın emeğinden de yararlandığını görebiliyoruz. Öyle ki işverenlerin hesap işlerinden anlayan kadın işçiler aramaları kadınların bu sektörde niteliksiz işçi olduğu kadar kalifiye eleman olarak da istihdam edildiklerine bir örnek teşkil ediyordu²¹⁵. Buna rağmen kadınların mağaza ve dükkânlardaki istihdam alanları genellikle daha az bilgi ve beceri gerektiren faaliyetlerdi. Bu nedenle incelenen dönem içerisinde kalifiye olmayan kadın mağaza işçileri 50 kuruşluk yevmiyeleriyle İzmir işçi sınıfı içindeki en düşük ücretle çalışan kesimi oluşturuyordu²¹⁶. Çarşı hamallarından ayrı olarak belirli işletmelerin istihdam ettiği mağaza hamalları²¹⁷ bu alandaki niteliksiz erkek emeğine bir örnek teşkil etse de bu işçilerin çalışma koşulları ve ücretleri hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Mağaza işçilerinin çalışma saatleri işletmenin bulunduğu bölgeye ve iş kapasitesine göre muhtemelen farklılıklar gösteriyordu. Müşterilerine sabah 8'den akşam 6'ya kadar *"hiç tatil etmeksizin"* hizmet vermekte olduğunu duyuran Orosdi Back mağazasında²¹⁸ olduğu gibi büyük işletmelerde işçiler yaklaşık 10 saatlik bir iş günü geçiriyordu. Şehirdeki ortalama iş günü uzunluğu değerlendirildiğinde görece iyi olduğu söylenebilecek bu çalışma süresi zamanla işçilerin aleyhine olarak değişmeye başladı. Şehir Büyük Millet Meclisi yönetimine geçtikten sonra cuma tatili uygulaması birkaç münferit vaka haricinde kent genelinde büyük bir yaygınlık kazandı²¹⁹. Ancak 1923 senesi yaz aylarına girilmesiyle uygulamada ciddi aksaklıklar görülmeye başladı²²⁰. Gazetelerin olayı gündemde tutma çabasına ve ifşa kampanyalarına rağmen pek çok mağazanın cuma günleri de açılmasının önüne geçilemedi. Şehirdeki mevsime bağlı iktisadi canlanmaya paralel olarak gelişmesi muhtemel olan bu durum, iş günü uzunluğunda herhangi bir değişiklik yaratmasa

²¹³ Stearns, s. 39.

²¹⁴ **Türk Sesi**, 5 Ağustos 1339.

²¹⁵ **Seda-yı Hak**, 30 Eylül 1338.

²¹⁶ Mehmed Şevki, "Teşkilat İhtiyacı", **Ahenk**, 17 Kânunuevvel 1339.

²¹⁷ **Şark**, 1 Teşrinievvel 1338; **Ahenk**, 29 Teşrinievvel 1339.

²¹⁸ **Ahenk**, 19 Nisan 1339.

²¹⁹ **Seda-yı Hak**, 30 Eylül 1338; **Şark**, 5 Teşrinievvel 1338.

²²⁰ **Türk Sesi**, 14 Haziran 1339, 22 Temmuz 1339, 15 Ağustos 1339.

dahi çalışma süresini hafta bazında %15 oranında arttırarak işçilerin çalışma koşullarının daha da kötüleşmesine neden oldu. Bu kötüleşme karşısında işten ayrılmalar artmış olacak ki aynı şekilde yaz aylarında bazı mağaza sahipleri ve müdürleri bunun önüne geçebilmek için işten ayrılan işçilerine kendi kurumlarında sorunsuz şekilde çalıştıklarına dair vesikalarını vermemeye başladı. Bir nevi referans mektubu yerine geçen bu vesikalar olmadan başka mağaza sahipleri işçileri istihdam etmekten imtina ediyordu²²¹. Şehirdeki yüksek işsizlik oranına ek olarak bunun gibi önemli bir caydırıcı silaha sahip olan işverenler; işçilerin ücret artışı ve buna benzer hak taleplerinde bulunmadan yeni koşullar altında sorunsuz bir şekilde çalışmasını garanti altına alıyordu.

3.3. BELEDİYE İŞÇİLERİ

1922-1923 yıllarında incelemeye dâhil olan bölgeler tek bir belediye teşkilatıyla idare edilmiyordu. İzmir Belediyesi'nin sorumlu olduğu Halkapınar'dan Üçkuyular'a kadar uzanan geniş bir bandın dışında, Buca, Bornova, Bayraklı²²² ve Karşıyaka'nın da ayrı belediye teşkilatları bulunuyordu. Ancak incelenen dönemle ilgili taranan gazete nüshalarında ve İzmir Büyükşehir Belediyesi Kurum Arşivi belgelerinde yalnızca çalışmada “İzmir şehri” olarak tanımladığımız bölgeye ait bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler ışığında İzmir Belediyesi çalışanları arasında memur, muakkip, kâtip, muavin gibi beyaz yakalılar, denetim ve ceza işlemlerini gerçekleştiren kolcu ve belediye çavuşları, son olarak da belediyenin en geniş kadrosunu oluşturan temizlik işçileri yani “*tanzifat ameleleri*” bulunuyordu. İncelenen dönem içerisinde rastlanılmasa da ilerleyen yıllardaki kayıtlar belediye bünyesinde evrak dağıtım işlerini gerçekleştiren “*müvezzi*” ve temizlikten sorumlu odacı, hademe gibi ofis işçilerinin de çalıştığını göstermektedir²²³.

Bu işçiler arasında en yüksek ücretle çalışanlar beyaz yakalılarıydı. Genellikle rüştiye ve idadi seviyesindeki okullardan mezun olan bu işçiler arasında 40-50 yaşlarında memurlar olduğu gibi 20'li yaşlarında gençler de bulunuyordu. Aynı gruptaki çalışanlar arasında İzmirliilerin yanında önemli sayıda göçmen işçi de vardı.

²²¹ Ahenk, 22 Haziran 1339.

²²² Ahenk, 6 Mayıs 1339.

²²³ İzmir Büyükşehir Belediyesi Kurum Arşivi Sicil Esas Defteri, s. 22.

Göçmen işçiler yalnızca Sakız, Naslıç ve Gümülcine gibi imparatorluğun eski topraklarından değil Lapseki gibi imparatorluktan cumhuriyete kalmış yerleşimlerden de geliyordu. Belediyede çalışan beyaz yakalı işçilerin almış olduğu ücretler büyük farklılıklar gösterse de dönem ortalamasından en az %30 oranında yüksekti. Belediye tahrirat kaleminde şehir ile ilgili toplanan verileri temize çeken bir mübeyyiz 40 lira²²⁴, şehre giren ticari mallardan belediyeye ait vergileri toplayan bir duhuliye memuru ise 50 lira²²⁵ maaş alıyordu. Muhasebe memurluğu gibi daha yüksek seviyeli memurlarda ise bu rakam 75 liraya kadar yükselebiliyordu²²⁶. Bu işçiler aylıklı olduğu gibi belediye bünyesinde günlük ücret ile de çalışabiliyordu. Günlük ücretle çalışan işçilerden şehirdeki temizlik ve inşaat işlerinin takibini gerçekleştiren “*muakkipler*” sırasıyla 150 ve 175 kuruş yevmiye alıyordu²²⁷.

Şehrin en müreffeh kısmının yangında yok olması belediyenin gelirlerini ciddi oranda düşürdüğü gibi gerek organizasyon gerekse kadro bakımından yeniden yapılanmayı da zorunlu kılıyordu. Bu süreçte belediye işçilerinin ise iş güvenceleri ve kazanılmış hakları tehlikeye giriyordu. Buna benzer bir örnekte duhuliye memuru olarak çalışan 53 yaşındaki İzmirli bir işçi 31 Ocak 1923 tarihi itibarıyla bu kadro kaldırıldığı için duhuliye kolculuğuna kaydırılmıştı. Sonuç olarak çalışma koşullarının değişmesinin yanında almış olduğu maaş 50 liradan 35 liraya düşürülmüştü²²⁸. Belediye çalışanlarının güvencesizliği yalnızca çalıştıkları dönemle sınırlı kalmıyordu. Emeklilik hakları bulunmayan belediye memurları herhangi bir nedenle işten ayrıldıkları zaman “*pek biçare vaziyette*” kalıyordu²²⁹. İzmir’deki pek çok işçi gibi sosyal güvenlik haklarından mahrum kalan belediye memurlarının durumlarını iyileştirmek üzere 7 Haziran 1923 tarihinde “*Belediye Memurları Tasarruf Sandığı*” kuruldu. Memurlara ait yardım sandığı yeni bir uygulama değildi. Haziran ayı içinde kurulan sandık aslında sekiz on sene önce var olan ancak sonrasında lağvedilen fonun yeniden canlandırılmasından ibaretti²³⁰. İşçi talepleri üzerine mi yoksa belediye yönetiminin kendi girişimiyle mi kurulduğu bilinmeyen bu fonun “*hastalandıkları ve bir zarurete duçar oldukları zaman*” memurlara yardım

²²⁴İzmir Büyükşehir Belediyesi Sicil Dosyaları, 69 Numaralı Sicil.

²²⁵İzmir Büyükşehir Belediyesi Sicil Dosyaları, 1 Numaralı Sicil.

²²⁶İzmir Büyükşehir Belediyesi Sicil Dosyaları, 6 Numaralı Sicil.

²²⁷İzmir Büyükşehir Belediyesi Sicil Dosyaları, 8 Numaralı Sicil.

²²⁸İzmir Büyükşehir Belediyesi Kurum Arşivi Sicil Esas Defteri, s. 104.

²²⁹Türk Sesi, 16 Temmuz 1339.

²³⁰Hâkimiyet-i Milliye, 11 Haziran 1339.

etmesi planlanmıştı²³¹. Sandık bu yardımlar için gerekli maddi kaynağı düzenli gelirlerine ek olarak, 16 Temmuz gecesi Milli Sinema’da organize ettiği konser gibi çeşitli etkinliklerden sağlıyordu²³².

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam eden işçi-memur ayrımı dolayısıyla; bu sandığın getirdiği faydalardan yararlanamadığını düşündüğümüz tanzifat işçileri, belediye işçileri arasındaki en büyük kalabalık kesimi oluşturuyordu. Bu işçiler süpürücüler ve at arabacıları gibi farklı gruplara ayrılıyordu²³³. Sokakların temizliği ve evlerden çöplerin toplanması bu işçilerin görevleri arasındaydı. İşçiler topladıkları çöpleri önce bu mahallelerdeki tali depolara²³⁴ ardından da Kemer Caddesi’ndeki Tanzifat Ahırına naklediyordu²³⁵. 1927 yılında 210 olan tanzifat işçileri sayısının²³⁶, 1923 senesinde de 150-200 kişi dolaylarında olduğunu tahmin edilmektedir²³⁷. Aralarında Gümüşhane²³⁸, Konya²³⁹ gibi farklı bölgelerden gelen işçilerin de bulunduğu tanzifat işçilerinin ücretleri hakkında herhangi bir veriye ulaşılammıştır.

3.4. SİNEMA VE TENVİRATHANE İŞÇİLERİ

İzmir’deki neredeyse tüm sektörlerde görülen istihdamın dönerselliği sinema işçilerini de etkiliyordu. Şehirdeki sinemaların çoğunluğu kışlık olduğu için yaz aylarında yükselen sıcaklıklarla beraber müşteri sayısında azalma yaşanıyordu. Haziran ayında başlayıp üç ay süren bu dönemde çoğu sinema faaliyetlerini durdurur, yalnız popüler birkaç sinema gösterimlerine devam ederdi²⁴⁰. Bu ölü sezon sinema sektöründe istihdam edilen ücretli emek için işsizlik anlamına geliyordu. 1924 senesi Haziran ayında mevcut sinemaların %35’i bu şekilde çalışan mevsim sinemalarıydı. Bu sinemalar kapasiteleri 250-400 kişi arasında değişen küçük ve orta

²³¹ **Türk Sesi**, 16 Temmuz 1339.

²³² **Ahenk**, 19 Teşrinisani 1339.

²³³ **Ahenk**, 29 Haziran 1339; 16 Eylül 1339.

²³⁴ **Ahenk**, 15 Teşrinievvel 1339.

²³⁵ **Ahenk**, 29 Haziran 1339.

²³⁶ **İzmir Vilayeti Salnamesi 1927-1928**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1929, s. 45.

²³⁷ Belediye başkanı Şükrü Kaya Bey 1923 senesi Temmuz ayı zarfında gazetelere verdiği röportajda, belediyenin tanzifat işlerine aylık 7.000 liraya yakın para harcadığını belirtmiştir. İşçi sayısı tahmin edilirken İzmir’deki ortalama işçi gündeliği olan 1-1,5 lira üzerinden hesaplama yapılmıştır.

²³⁸ **Ahenk**, 16 Eylül 1339.

²³⁹ **Ahenk**, 5 Kânunuevvel 1339.

²⁴⁰ Filmer, s. 154.

ölçekli işletmeler²⁴¹ olduğu için ücretli emek istihdamında bu oranda bir düşüş yaşanmamış olabileceği öne sürülebilir. Ancak gösterimlerine devam eden sinemaların da bu mevsimsellikten etkilendiği göz önüne alındığında işsizliğin yukarıda verilen değere yaklaşması muhtemeldir. Normal dönemlerde Sinema işçilerinin iş günü 11-12 saat arasında değişiyordu²⁴². Sinemalarda bulunan tenvirathanelerde²⁴³ de bu işçilerin istihdam edildiği varsayılırsa çalışma süresinin çok daha uzun olduğu kesindir. Sinemalarda çalışan teknik elemanlar iki gruba ayrılıyordu. Bunlardan ilki bina ışıklandırması ve film makinesinin çalışması için gerekli olan gaz motorundan sorumlu makinistlerdi. Diğerleri ise film şeritlerinin düzenlenmesi ve projeksiyonun ayarlanması gibi görevleri yerine getiren operatörlerdi. Gösterim öncesinde bilet satış ve kontrol işlemlerini gerçekleştiren gişe memurları ile kapı görevlilerine ek olarak binanın temizliğini sağlayan hizmetliler, sinemalardaki kalifiye olmayan işgücünü oluşturuyordu²⁴⁴. Bahsi geçen sinema çalışanları haricinde, sinemaların reklam işini üstlenerek program afişlerini ve el ilanlarını dağıtma işini üstlenmiş işçiler de bulunuyordu. Bunlar işlek noktalara giderek ellerindeki zilleri çalıyor ve el ilanlarını dağıtıyorlardı²⁴⁵.

Tablo 4: 1923 Yılında İzmir’de Bulunan Sinemalar ve Kapasiteleri

²⁴¹ Mazhar Necati, s. 11.

²⁴² **Anadolu**, 20 Teşrinievvel 1338.

²⁴³ İzmir’de küçük veya orta ölçekli motorları ve dinamoları kullanarak sınırlı bir bölgeye elektrik enerjisi sağlayan işletmelere verilen isimdir. Bu işletmelerin ürettiği elektrik sanayi alanında kullanımına yetecek ölçüde değildir. Sinemanın ihtiyaç duyduğu enerji haricinde yalnızca yakın çevrede aydınlanma alanında kullanılabilirdi.

²⁴⁴ Filmer, s.132-133.

²⁴⁵ Filmer, s. 128-129.

Sinema İsmi	Mevkii	Kapasitesi
Ankara Sineması	İkiçeşmelik	600
Bornova Sineması	Bornova	250
Eşrefpaşa Sineması	Eşrefpaşa	400
Ferah Sineması	Karşıyaka	400
Halk Sineması	Karantina	200
Irgat Pazarı Türk Sineması	Irgat Pazarı	800
Karşıyaka Kulüp Sineması	Karşıyaka	-
Karşıyaka Türk Sineması	Karşıyaka	-
Kışla Sineması	Bahribaba	800
Kokaryalı Ferah Sineması	Kokaryalı	400
Lale Sineması	Keçeciler	800
Milli Sinema	Beyler Sokağı	400
Palas Sineması	Kordon	700
Sada-yı Hak Bahçe Sineması	-	-
Sakarya Sineması	Birinci Kordon	550
Seydiköy Sineması	Seydiköy	-
Türk Ocağı Sineması	Karataş	200
Yıldız Sineması	Tepecik	400

Kaynak: **Ahenk**, 23 Mart, 16 Nisan, 25 Nisan, 5 Teşrinievvel, 6 Teşrinisani, 7 Teşrinisani, 21 Teşrinisani, 5 Kânunuevvel, 23 Kânunuevvel 1339; **Türk Sesi**, 7 Haziran, 17 Temmuz, 27 Ağustos; **Seda-yı Hak**, 16 Kânunuevvel, 31 Kânunuevvel 1338; **İktisad İstatistiği**, s. 235; Mazhat Necati, “İzmir’de Sinema Hayatı”, **Sinema Yıldızı**, Sayı: 3, 1340, s. 11.

Günümüz yaklaşımıyla birbirinden oldukça bağımsız görünen sinema ve enerji sektörü incelenen dönem içerisinde iç içe geçmiş durumdaydı. Sinematografi makinelerini ve bina aydınlatmasını sağlamak üzere sinema işletmecileri bina dâhilinde akaryakıt ile çalışan motorlar kullanıyor ve bunların idaresi için de makine operatörleri(makinist) istihdam ediyordu. Bu unsurlarla kendi ihtiyacı olan elektrik enerjisini karşılayan işletmeciler kapasiteleri yeterli ise talep eden kişi veya kuruluşlara da bu hizmeti sunabilir hale geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de şehirde benzer elektrik sağlayıcıları olsa da Gaz Şirketi’nin sahip olduğu üretim kapasitesi karşısında faaliyet alanları muhtemelen kısıtlı kalıyordu. Ancak yangın sonrasında gaz fabrikası ile şehrin orta kesimindeki refah düzeyi yüksek mahalleler arasındaki altyapı ciddi ölçüde hasar görünce işletmelere ve meskenlere elektrik enerjisi sağlayan ve tenvirathane olarak adlandırılan bu işletmelerin sayısı ve hizmet alanı giderek genişledi. Kârlılık oranı artan bu sektöre sinemalara ek olarak ana faaliyet alanı aydınlatma olan işletmeler de girmeye başladı. Bu kurumlardan en önemlisi olan İbret Tenvirathanesi;Kılcı Mescit, Kapalı Yemiş Çarşısı, Damlacık, Başdurak ve Bahribaba’yı içine alan görece geniş bir alana elektrik enerjisi sağlıyordu²⁴⁶.

²⁴⁶ **Ahenk**, 12 Haziran 1339.

1923 senesi istatistiklerine göre şehre elektrik sağlayan toplamda 10 işletme bulunuyordu. Bunların arasında dördü diğer faaliyetlerine ek olarak aydınlatma işlerini de yürütürken, geri kalan 6 kurum tenvirathane olarak elektrik üretim ve dağıtımında uzmanlaşmıştı. Şehir genelinde elektrik üretiminde kullanılan motorlar toplam 353 beygir gücündeydi. Aynı dönem içerisinde Avrupa şehirlerindeki muadilleriyle karşılaştırıldığında küçük görülebilecek bu rakam şehrin kentsel ve sınai gelişmişlik derecesi düşünüldüğünde oldukça yüksekti. Osmanlı döneminde kurulan ve uzunca bir süre zarfında kentin aydınlanma ihtiyacını karşılayan Gaz Şirketi'nin aynı yıl içerisinde 128 beygir gücü kullandığı göz önüne alındığında, mevcut tenvirathane ve sinemaların mevcut kapasitenin yaklaşık %75'ini karşılıyordu²⁴⁷. Bu işletmelere ek olarak, istatistiklerde bulunmayan ancak gazete haberlerinden faaliyette oldukları anlaşılan Bornova'da ve Karantina'da birer tane ve Karşıyaka'da iki tane daha motor güçleri bilinmeyen tenvirathane bulunuyordu²⁴⁸.

Tablo 5: İzmir'e Elektrik Sağlayan Kurumlar (1923)

İşletmenin Adı	Çalışma Alanı	İşletenin İsmi	Enerji Kaynağı	Beygir Gücü	Toplam Kapasite İçindeki Oranı
Milli Kütüphane Tenvirat	Aydınlatma	Milli Kütüphane	Motor	81	22,9%
İbret ve Tenvir İmalathanesi	Aydınlatma ve İmalathane	Halim ve Şürekası	Motor	75	21,2%
Tenvirathane	Aydınlatma	Ali Adnan	Motor	53	15,0%
Ankara Sineması	Sinema ve Aydınlatma	Hakkı ve Arman Benetti	Motor	50	14,2%
Tenvirathane	Aydınlatma	Kemal	Motor	25	7,1%
Eşrefpaşa Sineması	Sinema ve Aydınlatma	Haşim	Motor	18	5,1%
Tenvirathane	Aydınlatma	Kemal ve Şeriki Hayreddin	Motor	15	4,2%
Tenvirathane	Aydınlatma	Mustafa ve Şürekası	Motor	14	4,0%
Reşadiye Sineması	Sinema ve Aydınlatma	Hocazade Ahmet	Motor	12	3,4%
Tenvirathane	Aydınlatma	Sait	Motor	10	2,8%

Kaynak: **İktisad İstatistiği**, s.235.

Aydınlanma alanında elektrik enerjisi kullanımının yaygınlaşmasında daha önce bahsedilen koşulların etkisi olsa da yerel yönetimin politikaları da bunu destekler nitelikteydi. İzmir Belediyesi'nin öncelikli hedeflerinden olan kentin elektrikle aydınlatılması girişimi ilk kez 1923 senesinin Ocak ayında gündeme geldi²⁴⁹. Bu tarihte ihaleye çıkılacağı bildirilmesine rağmen önce Mart sonra da Haziran ayında yeni ihaleler açıldı. 15 Ekim tarihinde belediye ve işletmelerin

²⁴⁷ **İktisad İstatistiği**, s. 234-235.

²⁴⁸ **Ahenk**, 1 Teşrinievvel 1339, 8 Teşrinievvel 1339.

²⁴⁹ **Seda-yı Hak**, 23 Kânunusani 1339.

mutabakata varmasıyla tenvirathane hizmetlerine yönelik mevcut hane halkı talebine kamu talebi de eklendi²⁵⁰ ve 27 Ekim'de başlayan tesisat işlemlerinden önce işletmeler işçi alımı yapmaya başladılar²⁵¹. Kasım ayı başlarında Bornova Belediyesi'nin de sokak aydınlatması için ihaleye çıkması benzer bir canlanmanın muhtemelen bu bölgede de yaşanmasına yol açtı²⁵².

Tenvirathanelerde çalışan işçiler temel olarak üç gruba ayrılıyordu. Bunlar makinistler, elektrikçiler ve kalifiye olmayan tesisat işçilerinden oluşuyordu. Makinistler tenvirathane dâhilindeki motorun işletilmesi, bakımı ve onarımından sorumluydu. Elektrikçiler ise elektrik hatlarının çekilmesi ile sokak ve hane lambalarının bağlantılarının yapılmasından sorumluydu. En çok talep edilen işçileri bu ikinci gruptakiler oluşturuyordu. Bahribaba'da İbret, Tilkilik'te Sulh ve Karantina'da Halk tenvirathaneleri özellikle belediye ile gerçekleştirilen anlaşma sonrasında fazla sayıda elektrik işçisi arıyordu²⁵³. Tesisat işçileri hakkında herhangi bir bilgi bulunmasa da elektrik lambalarının ve elektrik direklerinin taşınması ve yerleştirilmesi sırasında bu tarz işçilerin istihdam edilmiş olduğu düşünülmektedir.

Tenvirathane işçileri iş günü içerisinde tesis edilmiş ana hattın sorunsuz işlemesiyle ilgileniyordu. Hatlarda, dinamolarda veya motorda meydana gelebilecek aksaklıklara bağlı olarak iş yoğunluğu ciddi ölçüde değişebiliyordu. Buna benzer bir olay Haziran ayı başında Karşıyaka'da yaşanmıştı. Sokak aydınlatmasını sağlayan işletmelerden birinin makine kazanında meydana gelen bir dizi arızayı gidermek için gerçekleştirilen tamir ve temizleme işlemleri tam üç gün boyunca devam etmişti²⁵⁴. Ancak uzun çalışma saatleri işçilerin beklenmedik olaylar karşısında yaşadıkları bir durum değildi. Aksine kâr hırsı karşısında sıradanlaşmış bir çalışma koşuluyla. Olası kazanç beklentisi bu normalleşmenin en önemli nedeniydi. Çalışma saatlerindeki bu dönüşümün ilk örneği Ramazan ayı içerisinde görüldü. Geleneksel olarak bu ayda Müslüman nüfus arasında rekreasyon faaliyetleri akşam saatlerine doğru kayıyordu. Bu değişime bağlı olarak hem hanelerde hem de eğlence ve dinlenme alanlarında artması beklenen talepten istifade etmek isteyen bazı işletmeler bayram günlerinde

²⁵⁰ **Anadolu'da Yeni Gün**, 30 Mart 1339, **Ahenk**, 8 Haziran 1339, 16 Teşrinievvel 1339.

²⁵¹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Teşrinievvel 1339.

²⁵² **Ahenk**, 5 Teşrinisani 1339.

²⁵³ **Ahenk**, 25 Teşrinievvel 1339, 8 Teşrinisani 1339.

²⁵⁴ **Ahenk**, 1 Haziran 1339.

aydınlatma sürelerini sabaha kadar uzattılar²⁵⁵. Yapılan ilk açıklamada bu çalışma şeklinin Ramazan ayına özel olduğu vurgulansa da İbret Tenvirathanesi 16 Haziran 1923 tarihinden itibaren elektrik hizmetinin sabaha kadar devam edeceğini müşterilerine bildirdi²⁵⁶. Uzayan iş gününe karşılık işçi ücretlerinde herhangi bir artış yaşanıp yaşanmadığı konusunda ise kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3.5. TÜTÜN İŞÇİLERİ

Batı Anadolu’da pek çok alanda ekimi yapılmasına rağmen; en iyi kalite ve en fazla tütün Manisa vilayetinde ve İzmir’e bağlı kazalardayetişirdi. Ağustos ayı sonlarına doğru hasadına başlanan ürün hasat bölgelerinde kurutulduktan sonra 60-70 kilogramlık “köy kalıbı” olarak adlandırılan kalıplara basılırdı. Köy kalıpları yapılırken tütünler herhangi bir tasnif işlemine tabi tutulmaz büyük ve küçük tütünler aynı kalıp içinde balyalara konulurdu²⁵⁷. Ürün İzmir’e geldikten sonra çok cüzi bir kısmı hiçbir işlemten geçmeden doğrudan köy kalıbı halinde ihraç edilirdi.

Tütünlerin büyük bir kısmı ise şehirdeki işletmelerde, uzmanlaşmış işçiler tarafından kalite ve cinslerine göre tasnif edildikten sonra yeniden kalıplanırdı. Tasnif işleminde tütünler bitki üzerindeki konumuna göre; en üstteki yapraklar “uç”, onun altındakiler “uç altı” ve daha alttakiler “ana” olmak üzere üç gruba ayrılırdı. Bu üç temel grup içindeki en kaliteli mallar uç ve en aşağı mallar ise ana olarak adlandırılan yapraklardan gelirdi. Hasarlı ya da boyut bakımından standart dışı kalan tütünlerden de “tonga” olarak adlandırılan ayrı kalıplar yapılırdı. Tonga tütünler kalite bakımından kendi aralarında dört dereceye ayrılırdı. Tüm bu kalıplar dışında tasnif esnasında geride kalan toz ve döküntülerden “pul” adı verilen diğer bir grup daha yapılsa da, bunlar oldukça düşük kalitedeydi²⁵⁸.

1923 yılı istatistiğine göre İzmir’den bu sene zarfında çeşitli ülkelere toplamda 8.301.961 kilogramlık tütün ihracatı gerçekleştirildi²⁵⁹. Tütün ihracatının

²⁵⁵ Ahenk, 19 Nisan 1339.

²⁵⁶ Ahenk, 12 Haziran 1339.

²⁵⁷ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Sayı: 2, Şubat 1926, s. 106.

²⁵⁸ Mantıkımızın Kitabı, Bilgi Matbaası, İzmir, 1930, s. 45; İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Sayı: 2, Şubat 1926, s. 106-107.

²⁵⁹ İktisad İstatistiği, s. 90.

aylık kırılmalarına göre²⁶⁰ işleme faaliyetinin yoğunlaştığı belirli aylar olsa da tütün işçilerinin bir bölümü yıl boyu çalışmaya devam ediyordu. Ocak ve Mart ayları arasında toplam tütün ihracatının %44'lük kısmı gerçekleştirilirken diğer ayların genel ortalama içerisindeki payları yüzde dokuzu geçmiyordu. Bu nedenle tütün mağazalar ve imalathanelerinde işleme sezonu boyunca en çok işçi, yılın ilk çeyreğinde çalıştırılıyordu.

1926 senesinde İzmir Ticaret Odası'nın vermiş olduğu bilgiye göre sene boyunca tasnif ve kalıplama işlerinde 3.000 ile 4.000 arasında işçi istihdam ediliyordu²⁶¹. Bu işçilerin ortalama yevmiesi 1923 yılında 100 kuruştur²⁶². Ancak bu ücret işçilerin çalıştıkları birim ve sahip oldukları deneyime göre değişebiliyordu. 1920 yılı ortalarında hazırlanan bir rapora göre tütünlerin tasnifinde çalışan kadın işçiler günde 80-100 kuruş, aynı işi yapan genç kızlar ve çocuklar ise 55-80 kuruş arasında ücret alıyordu. Tasnif edilmiş tütünlerin yeniden kalıplara konulmasıyla görevli erkek işçilerin ise ortalama yevmiyeleri 200 kuruştur²⁶³. Buradan anlaşılacağı üzere çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu tütün işçilerinin²⁶⁴ ücretleri 1920-1923 yılları arasında, hızla yükselen fiyatlara rağmen, herhangi bir artış göstermemişti.

Şekil 1: İzmir'in 1923 Senesi Aylık Tütün İhracatı (Kg.)

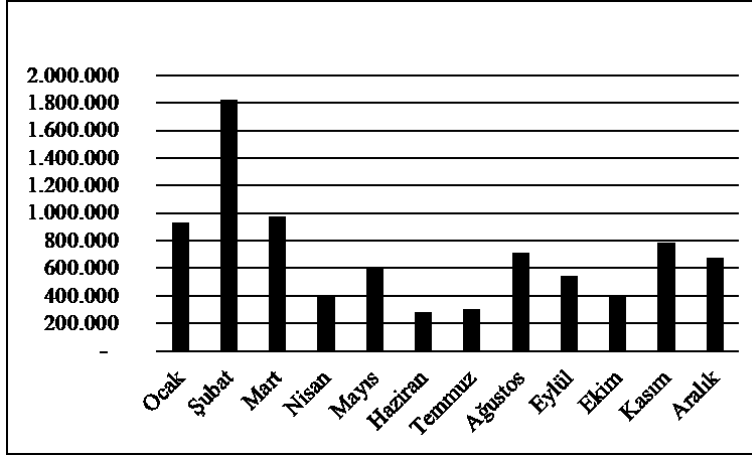
²⁶⁰ İhraç edilen "tütün" kaleminin istatistik içinde aylık ihracat verisi bulunmamaktadır. "Tömbeki ve tütün" olarak verilen kaleminde toplam ihracat 8.349.514 kilogramdır. Tütün ihracatının 8.301.961 kilogram olduğu bilindiğine göre yıllık tömbeki ihracatı 50 tondan düşüktür. "Tömbeki ve tütün" kaleminde tömbeki ihmal edilebilir bir orana sahip olduğu için aylık verinin doğrudan tütün ihracatı için kullanılmasında bir sakınca görülmemiştir. **İktisad İstatistiği**, s. 8-55.

²⁶¹ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Sayı: 2, Şubat 1926, s. 107.

²⁶² **Ahenk**, 6 Teşrinisani 1339.

²⁶³ Stearns, 38.

²⁶⁴ **Ahenk**, 4 Teşrinisani 1339, 6 Teşrinisani 1339; Mehmet Şevki, "Zavallı İşçiler", **Ahenk**, 6 Teşrinisani 1339.

Kaynak: **İzmir Vilayeti İktisad İstatistiği: 1339**, Nafiz Mustafa Matbaası, İzmir, 1340, s. 8-55.

İzmir'deki tasnif ve kalıplama işçilerine ek olarak Punta'daki Reji İdaresi'ne ait fabrikada çalışan bir grup daha tütün işçisi bulunuyordu. Sahip olduğu beş sigara makinesine²⁶⁵ ek olarak, bölgenin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için 1922 senesi sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nden iki adet "*son sistem*" sigara makinesi siparişi veren²⁶⁶ fabrika; diğer tütün işletmeleriyle kıyaslandığında daha modern ekipmanlara sahipti. Bu durum işletmede tütün işçilerinin yanında demirci, tornacı ve tesviyeci gibi makinelerin bakım ve onarım faaliyetlerinden sorumlu işçilerin istihdamını da zorunlu kılıyordu²⁶⁷. 1920 yılı verilerine göre fabrikada 50'si erkek, 200'ü kadın, 100'ü genç kız ve çocuk olmak üzere 350 işçi çalışıyordu. Sigaraların paketlere ve kutulara yerleştirilmesinde çalışan genç kızlar günlük ortalama 40 kuruş kazanıyordu. Parça başı ücret aldıkları için bu rakam işçilerin deneyim ve becerilerine göre değişiklik gösterebiliyordu. Ancak, aralarındaki en usta işçiler dahi tüm çabalarına rağmen günde yalnızca 100 kuruş elde edebiliyordu. Erkek işçiler ise yapmış oldukları işin niteliğine göre günde 100-200 kuruş arasında kazanabiliyordu²⁶⁸.

Düşük ücretler karşılığında çalışan tütün işçilerinin çalışma koşulları da oldukça kötüydü. Tütünlerin tasnif işlemlerini gerçekleştiren kadın işçiler mağaza ve atölyelerde, ürünün temiz olmasını sağlamak için, beton bir zemin üzerinde çalışmak

²⁶⁵ Stearns, s. 43.

²⁶⁶ **Tanin**, 4 Kânunuevvel 1338.

²⁶⁷ **Ahenk**, 21 Teşrinisani 1338.

²⁶⁸ Stearns, s. 37.

zorundaydı. Tütün işleme faaliyetinin en yoğun olduğu kış aylarında bu durum kadın ve çocuk işçilerin sağlığını olumsuz yönde etkiliyordu²⁶⁹. Daha da önemlisi tütün işçilerinin çalıştıkları tozlu ortam işçilerinin verem hastalığına yakalanma riskini arttırıyordu²⁷⁰.

Tütün işçilerinin incelenen dönem içinde yaşadığı en büyük sorunlardan biri de işsizlikti. Tütün işleten şirketlerin önemli bir kısmı istikrara kavuşmayan bir bölgede iş yapmak istemiyordu. Bu nedenle ürünlerin önemli bir kısmı İzmir’de işlenmeden ihraç ediliyordu. 1922’nin Aralık ayında işlenmeden satılan tütünlerle ilgili şikâyetler basında kendine yer bulmaya başladı. Binlerce işçinin iş beklediği bir dönemde emval-i metrukeden satılan tütünlerin doğrudan dış ülkelere sevk edilmesi, yerel gazetelerce eleştiri konusu ediliyordu²⁷¹. Tütün işçileri arasındaki yaygın işsizlik ve şehirde giderek artan pahalılık, işçileri ortak sorunlara bir çözüm bulma konusunda bir araya getirmişti. Bu doğrultuda “*amelenin mevcudiyetini ve hukukunu temin ve amele sandığını ihya maksadıyla*” tütün işçileri Aralık 1922’de “*Tütün Amele Cemiyeti*” çatısı altında bir araya geldi²⁷². 1923 yılına gelindiğinde, tütün işleme faaliyetinin en canlı olması beklenen Şubat ayında dahi ham tütün ihracı nedeniyle işsizlik önemli boyutlara ulaşmıştı²⁷³. Bu sorun, işçiler tarafından o sırada İzmir’de toplanmış olan İktisat Kongresi’nde de dile getirildi. İzmir işçi temsilcileri sorunu verdikleri bir önergeyle kongrenin gündemine taşıdı. Bu tartışmalarda işçi grubunu tüccar ve çiftçi grupları da destekliyordu²⁷⁴. İşsizliğin boyutları hakkında sayısal bir veriye ulaşmak imkânsız olsa da; piyasada gerçekleştirilen satış işlemleri durumun ciddiyeti hakkında önemli ipuçları veriyordu. Örneğin, İzmir Reji İdaresi’nin 30 Mart 1923 tarihinde açtığı tütün müzayedesinde satılması planlanan 26.950 kilogramlık tütünden %46,7’lik (12.600 kg.) kısmının işlenmemiş tütünlerden oluşuyordu²⁷⁵.

Lozan Barış Anlaşması’nın 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanması yeni sezonda tütün sektörünün önemli ölçüde toparlanmasını sağladı. Ekonomik sorunlar

²⁶⁹ Stearns, s. 41.

²⁷⁰ Behcet Salih, **Verem Nasıl Başlar, Veremden Kurtuluş Yolları Nelerdir**, Ahenk Matbaası, İzmir, 1922, s. 41.

²⁷¹ **Vakit**, 16 Kânunuevvel 1338.

²⁷² **Ahenk**, 18 Kânunuevvel 1338; **Seda-yı Hak**, 18 Kânunuevvel 1338.

²⁷³ **Ahenk**, 23 Şubat 1339.

²⁷⁴ **Ahenk**, 26 Şubat 1339.

²⁷⁵ **Ahenk**, 30 Mart 1339.

devam etse de 1922 yılına göre bölge bir istikrar kazanmış, savaş tehlikesi büyük ölçüde ortadan kalkmış ve liman faaliyetleri normal seyrine dönmüştü. Piyasada beş şirket tütün alımıyla ilgileniyordu ve satışlar oldukça hareketli geçiyordu²⁷⁶. Gary Tütün Kumpanyası, Amerikan Tütün Kumpanyası Herman Spierer Kumpanyası, Reji İdaresi gibi 1929 yılında tütün işçilerinin %45'ini istihdam eden tütün işletmecileri faaliyetlerini sürdürüyordu²⁷⁷.

Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, Ekim ayı sonunda işlenmemiş tütün ihracatı sorunu tekrar gündeme geldi. İddialara göre bazı şirketler satın aldıkları tütünleri başka ülkelerde işletmek için ülke dışına işlenmeden çıkarıyordu²⁷⁸. Enflasyonun sürekli arttığı ve iş olanaklarının kısıtlılığı olduğu bir şehirde işsiz kalma ihtimali büyük bir tehlikeydi. Günlük yaşamlarında birebir deneyimledikleri veya şahit oldukları bu tehlike karşısında işçiler Ankara'daki yetkili makamları uyararak soruna çözüm bulunmasını talep etti²⁷⁹. İşçiler arasında büyük bir memnuniyetsizlik yaratan durum karşısında şehirdeki idari yetkililer duruma müdahil olmak zorunda kaldı. Çünkü durum yalnızca işçileri değil aileleri ile birlikte çok daha geniş bir nüfusu etkiliyordu. Şehir halkının önemli bir bölümünü oluşturan tütün işçilerinin işsiz kalması iç pazarda da tüketimi azaltarak zaten oldukça hassas durumdaki şehir ve bölge ekonomisini olumsuz yönde etkileyecekti. Bunlardan ayrı olarak mübadele ile gelecek büyük bir nüfus bulunuyordu. İşsizliğin daha şimdiden yüksek oranlara çıkması büyük bir nüfus transferi sonrasında, sorunun tamamen kontrolden çıkmasına neden olabilirdi. Tüm bunları göz önüne alan İzmir valisi Aziz Bey şehirdeki tüm tütün şirketlerini toplantıya çağırdı. 8 Kasım tarihinde gerçekleştirilen toplantıda vali şirketlere tütünleri işlenmeden dışarı çıkarmalarına neden olan tüm etkenlerin çözüme kavuşturulacağını ve bunun haricinde görülen tüm eksikliklerin giderileceğini bildirdi. Bunun karşılığında ise şirketler şehirdeki tütün işçilerini "bütün sene işsiz bırakmayacak miktarda" tütünü atölyelerinde işlemeyi kabul etti²⁸⁰. Toplantıda alınan bu karara dayanarak Tütün Amele Cemiyeti 12 Kasım tarihinde Ahenk gazetesine bir ilan verdi. Bu ilanda işsiz durumdaki tütün işçilerinin;

²⁷⁶ Ahenk, 30 Ağustos 1339.

²⁷⁷ Türk Sesi, 9 Ağustos 1339, 6 Eylül 1339, 31 Ağustos 1339; Ahenk, 7 Teşrinievvel 1339; İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Sayı: 6, Haziran 1929, s. 185.

²⁷⁸ Ahenk, 29 Teşrinievvel 1339.

²⁷⁹ Ahenk, 4 Teşrinisani 1339.

²⁸⁰ Ahenk, 9 Teşrinisani 1339, 11 Teşrinisani 1339.

İzmir’de yaşıyorlarsa cemiyet merkezine başvurarak, çevre yerleşimlerde ikamet ediyorlarsa posta yoluyla cemiyetle iletişime geçmelerini bildiriyordu. Bu yolla cemiyet iş arayan tütün işçilerinin isim, adres ve uzmanlık bilgilerini toplamayı hedefliyordu²⁸¹. Bu bilgiler toplandıktan sonra oluşturulacak listelerin birer nüshasının şirketlere ve bir nüshasının da valiliğe verilmesi planlanıyordu²⁸². 21 Kasım tarihinde vali nezdinde gerçekleştirilen son toplantıya tütün şirketleri temsilcileri, Tütün Amele Cemiyeti başkanı Mehmed Şevki Bey ile Ziraat Başmüdürü Yaşar Bey katıldı. Şirketler bu toplantıda da verdikleri taahhütleri tekrarlayarak işsiz kalan tütün işçilerine iş sağlanacağını bildirdi. Bunun üzerine Tütün Amele Cemiyeti 23 Kasım günü saat 10.00’da cemiyet merkezinde işsiz kalan kadın ve erkek işçilerin uzmanlıklarını belirleyerek kademeli olarak şirketlere gönderme kararı aldı²⁸³.

İncelenen dönem içerisinde tütün işçilerinin karşılaştıkları sorunların çözümünde henüz bir yıllık dahi olmayan cemiyetleri büyük rol oynadı. Aktif bir şekilde tartışmaların içinde bulunan cemiyetin bu derece etkili olmasında; tütün işçilerinin sayısı ve ürünün bölge ekonomisine katkısı kadar, cemiyetin başkanlığını üstlenen Mehmed Şevki’nin²⁸⁴ de büyük rolü vardı. Mehmed Şevki Bey, başyazarlığını yürüttüğü Ahenk gazetesini krizin en etkili olduğu dönemde işçiler için bir platform haline getirerek İzmir kamuoyunda önemli bir farkındalık yaratılmasını sağladı. Cemiyet bir yandan gazete aracılığıyla sorunu sürekli gündemde tutarken, bir yandan da yerel ve merkezi yönetim nezdinde gerçekleştirdiği başvurularla idari mekanizmayı bir çözüm bulmaya zorladı.

3.6. İNCİR İŞÇİLERİ

Batı Anadolu’nun pek çok bölgesinde incir yetişmesine rağmen ihracata yönelik malların büyük kısmı Aydın ve İzmir’e bağlı kazalardan elde edilirdi. İncirler Ağustos’un ikinci yarısından itibaren şehre nakledilmeye başlanır ve nakliyat Ekim ayı ortasına kadar devam ederdi. Bu tarihten sonra gelen ürünler olsa da bunlar

²⁸¹ **Ahenk**, 12 Teşrinisani 1339.

²⁸² **Ahenk**, 11 Teşrinisani 1339.

²⁸³ **Ahenk**, 22 Teşrinisani 1339.

²⁸⁴ Mehmed Şevki bu göreve 1923 senesi Şubat ayı içinde gerçekleştirilen seçim sonucunda getirilmişti. Bknz. **Ahenk**, 11 Şubat 1339.

hem miktarca az hem de kalite bakımından düşük incirlerdi. Üreticiden sağlanan incirler natürel, hurda, paçal, elleme ve süzme olmak üzere beş farklı türe ayrılırdı. Bunlardan hurda haricinde her bir türün kendi içinde farklı dereceleri bulunuyordu.

En iyi kalite üründen en kötüsüne kadar tüm incirler İzmir'e getirildikten sonra "*incir hanları*" olarak adlandırılan büyük işletmelerde işleme tabi tutulurdu. Incirler bu hanlarda tasnif edilir, işlenir ve paketlenirdi. Tasnif işleminin tamamı kadın işçiler tarafından gerçekleştirilirdi ve bu işlem iki bölümden oluşurdu. İlk etapta incir hanlarında geniş alanlara yığılan incirler işlenmeye elverişli olup olmadıklarına göre bir tasnife tabi tutulurdu. "*Rufuz*" adı verilen yapısı bozulmuş veya içinde incir kurdu olan işlenemeyecek durumdaki ürün ayrılırken, işlenebilecek incirlere işçiler tarafından elle sıkılarak ince uzun bir şekil verilirdi. Bu sayede ürünler yumuşaklık kazanır, işlemeye gittiğinde daha kolay şekil alırdı. Tasnif faaliyetinin bu ilk kısmına "*makaronya*" adı verilirdi. Bir kadın ustabaşı tarafından denetlenen makaronyaişleminden sonra incirlerden işlenebilecek olanları ikinci bir tasnife tabi tutulmak üzere ayrı bir alana gönderilirdi. İkinci tasnifte ürün kalitesinden ziyade işleme gireceği türe göre gruplara ayrılırdı. Bu şubede de bir kadın ustabaşı işçileri denetler ve türlerin uygun ayrılıp ayrılmadığını kontrol ederdi. Tasnif faaliyetinde her yaştan işçi çalıştırılırdı. Öyle ki altmış yaşında bir işçi ile altı yaşında bir çocuğu aynı alanda görmek mümkündü²⁸⁵.

Incirlerin tasnifi tamamlandıktan sonra yapılan işleme ve paketleme sürecinde büyük oranda erkek işçiler çalışırdı. İnce uzun banklarda karşılıklı oturan işçiler sepetlerindeki incirleri ihraç pazarlarının talep ve beklentilerine göre çeşitli şekillerde işlerdi. Incir işleme safhasında çalışan işçiler arasında belli bir uzmanlaşma hâkimdi. Her işçinin yetkin olduğu tür farklıydı ve bu işçiler bazı hanlarda uzmanlıklarına göre farklı alanlarda otururdu. Layer, lokum ve bonbon olmak üzere temelde üç çeşit işleme tipi bulunuyordu. Layer tipinde incir yassı, lokumda dikdörtgen, bonbon tipinde ise ürüne çok fazla müdahale edilmeden kendi orijinal şekliyle paketleme yapılıyordu. Tüm işleme sürecinde deniz suyundan faydalanılırdı. Bu şekilde işlenen ürünler ihraç pazarlarına kadar bozulmadan sevk edilebiliyordu. Deniz suyunu ve

²⁸⁵ "The Smyrna Fig Harvest", **Harper's New Monthly Magazine**, Cilt: 80, Sayı: 476, Ocak 1890, s. 294-295; George C. Roeding, **The Smyrna Fig at Home and Abroad**, Fresno, 1903, s. 35; **Türk Sesi**, 29 Ağustos 1339; Şükrü Osman, **İncir Kurdu Mücadelesi**, Abacoli Matbaası, İzmir, 1928, s.13 **Mıntıkamızın Kitabı**, Bilgi Matbaası, İzmir, 1930, s. 27.

işçilerin içme sularını taşıyan ve banklar arasında gezen görevliler de hanlarda istihdam edilen işçiler arasındaydı. Tasnif faaliyetinde olduğu gibi paketleme işleminde de çocuk işçiler kullanılırdı. Bunlar paketleme işlemine doğrudan müdahil olmasalar da tasnif edilmiş ürünlerin kadın işçilerin bulunduğu bölgelerden erkek işçilerinin banklarına taşınması gibi tali işlerde çalışırlardı²⁸⁶. İncelenen dönem içinde incir hanlarının farklı birimlerinde çalışan incir işçilerinin sayısının 4.000 civarında olduğu tahmin ediliyordu²⁸⁷.

Şekil 2:İncir Hanlarında Tasnif İşçileri (1923 Öncesi)

Kaynak: Kaynak: Uğur Yeğın(Ed.), **Evvel Zaman İçinde İzmir**, İzmir Ticaret Odası Kültür Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir, 2009, s. 72.

İşleme sürecinin başında da tasnifte olduğu gibi “*baladur*” adı verilen ustabaşılar bulunurdu. Bunlar işleme sürecinin denetimini gerçekleştirdikleri gibi dayıbaşılık yaparak incir hanlarına işçi alımını da kontrol ederdi. Çalışanların işlerine son vermek gibi hakları da olan baladurlar işçi ile işveren arasında bir komisyoncu gibi çalışırdı. Bunun karşılığında da her işçinin yevmiyesinden 10 kuruşluk bir pay alırlardı. Bu şekilde günde 40-50 lira gibi oldukça yüksek bir para kazanan baladurlar incir işçileri arasında oldukça ayrıcalıklı bir grup oluşturunlardı²⁸⁸. Buna karşılık 1920 verilerine göre incir hanlarında çalışan genç kızların aldıkları yevmiyeler 1 lira iken kadınların 1,5 ve erkeklerin de 4 lira dolaylarındaydı. İncir işçileri genellikle

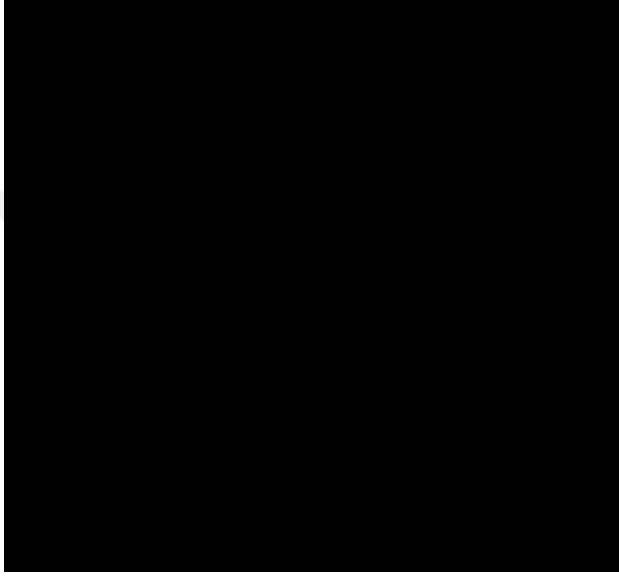
²⁸⁶ “The Smyrna Fig Harvest”, **Harper’s New Monthly Magazine**, Cilt: 80, Sayı: 476, Ocak 1890, s. 294-295; George C. Roeding, **The Smyrna Fig at Home and Abroad**, Fresno, 1903, s. 35; **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Sayı: 1, Kânunusani 1926, s. 37; **Türk Sesi**, 29 Ağustos 1339.

²⁸⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1339.

²⁸⁸ Akbulut ve Tunçay, s. 130-131.

parça başına ücret aldıkları için ücretler değişiklik gösterse de bu rakamların altına düşmüyordu²⁸⁹. İncir işçilerinin aldıkları ücretler ortalama işçi yevmiyesinin 1 lira olduğu bir dönem için azımsanamayacak seviyedeydi. Ancak toplam ücret hesaplanırken incir işçilerinin senede ancak 2-3 ay gibi kısa bir süre çalışabildikleri hesaba katılmalıdır.

Şekil 3:İncir Hanlarında Paketleme İşçileri (1926)

Kaynak:**Türkiye Salon ve İlanat Gazetesi**, Sayı: 18,Mayıs 1926, s.13.

1922 senesi incir mevsimi işçiler için oldukça sancılı başladı. İzmir'in Büyük Millet Meclisi yönetimine geçmesinden sonra 18 Eylül'e kadar iç bölgelerden şehre henüz incir getirilmemişti²⁹⁰. Ancak şehirdeki ekonomik hayatın yavaş yavaş normale dönmesi ve tren hatlarının daha düzenli işlemeye başlamasıyla ürün İzmir pazarına nakledilmeye başladı. Bunun üzerine bir süredir çalışmayan Fig Packers Şirketi gelen yeni sezon ürünlerini işlemek üzere işçi alımı gerçekleştirerek Kordon'daki hanını tekrar faaliyete geçirdi²⁹¹. İşçi alımı için gazete aracılığıyla yaptığı ilk çağrısının ardından üç gün geçmesine rağmen yeterli sayıya ulaşamayan Fig Packers yöneticileri işçi alımına devam ediyordu²⁹². Ekim ayı ortalarına gelinmesine rağmen işletmesinde günlük 200 kadar incir işçisi istihdam eden Fig

²⁸⁹ Stearns, s. 36.

²⁹⁰ Falih Rıfkı, "İzmir'de Hayat", **Akşam**, 23 Eylül 1338.

²⁹¹ **Ahenk**, 28 Eylül 1338.

²⁹² **Şark**, 1 Teşrinievvel 1338.

Pakers Şirketi haricinde diğer incir hanları çalışmıyordu²⁹³. Şehirdeki bu durgunluğun en büyük nedenleri incir mevsiminin savaş, nakliye sorunları ve siyasi belirsizlikler nedeniyle geçirilmiş olması, büyük alıcıların şehri terk etmiş olmaları ve yurt dışındaki alıcıların mahsulün yok olduğunu düşünerek Kaliforniya, Yunanistan ve İspanya gibi alternatif piyasalara yönelmeleriydi²⁹⁴. İncir işleme faaliyeti ve buna bağlı olarak ihracat ancak Kasım ortalarına gelindiğinde canlanmaya başladı ve 9 Eylül-31 Aralık tarihleri arasında İzmir limanından ortalama 6.000.000 kilogramlık incir ihracatı gerçekleştirildi²⁹⁵.

1923 yılına gelindiğinde işçiler arasında büyük bir endişe hâkimdi. İzmir'in diğer tüm ihraç mallarında olduğu gibi incirlerin de şehirde işlenmeden yurt dışına sevk edileceği gazetelerde gün geçtikçe daha yüksek sesle dillendirilmeye başladı. Bu haberlere göre Pire ve Atina gibi liman kentlerinde geniş depolar hazırlanmıştı ve Türkiye'den getirilecek olan ürünler düşük ücretler karşılığında bu bölgelerde işlenecekti²⁹⁶. Maliyetlerin düşürülmesiyle sağlanacak bu avantaj İzmir için yalnızca bir ticari kayıp olmayacaktı. Aynı zamanda incir hanlarında çalışan yüzlerce işçi de işsizlik tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktı. Bu durumu gören hükümet uzun zamandan beri şikâyet konusu edilen demiryolu tarifelerinde düzenlemeye gitti. Müzakereler sonucunda Aydın Demiryolu Kumpanyası nakliye ücretlerinde %25'lik bir indirim gitti²⁹⁷. Yeterli bulunmayan bu indirim karşısında üreticiler İzmir Belediyesi'nde üst düzey asker ve idari yetkililerin katıldığı bir toplantı gerçekleştirerek incirlerin develerle nakledilip üreticiyi mağdur etmeme kararı aldı²⁹⁸.

Dış rekabet tehdidi ve nakliyatındaki aksaklıklar devam ederken yeni yönetim altında incir işleme sezonu 22 Ağustos 1923 tarihinde başladı²⁹⁹. 1923 yılında şehri terk etmek zorunda kalan incir hanı sahiplerinin yerini gerek yerli nüfustan gerekse Levanten ailelerden işletmeciler aldı. İncir işlemeye hazır olan toplam 13 han ölçek itibariyle şu şekilde sıralanıyordu: Fig Packers, Artur Baladur, Jiro, Heyes Broder, Hacı Midhat, Danyel Sidi, Arnest Baladur, Celardin, Haim Bardevi, Yusuf Savel,

²⁹³ Cevad Sami, "İzmir'de Hayat", **Akşam**, 25 Teşrinievvel 1338.

²⁹⁴ Cevad Sami, "İzmir Ahvalı", **Akşam**, 14 Teşrinisani 1338.

²⁹⁵ **Vakit**, 15 Teşrinisani 1338, **Akdeniz**, 23 Şubat 1339.

²⁹⁶ **Türk Sesi**, 11 Haziran 1339.

²⁹⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Temmuz 1339.

²⁹⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Temmuz 1339.

²⁹⁹ "Smyrna Fig Crop", **Levant Trade Review**, Cilt: 11, Sayı: 9, Eylül 1923, s. 486.

Şevarsmal, Semvil Yusuf, Zeki³⁰⁰. Ancak hanların faaliyete hazır olması yeterli değildi. Yaşanan büyük nüfus kaybı nedeniyle kalifiye işçilerin önemli bir kısmı yerine, han işleticileri çok sayıda tecrübesiz işçi kullanmak zorunda kalmıştı. Daha önceden herhangi bir deneyimi olmayan işçiler nedeniyle işletmeler ürünlerini standardize etmekte büyük sıkıntılar yaşıyordu.

1922-1923 yıllarında, pek çok işçi grubunda olduğu gibi incir işçileri arasında da örgütlenme eğilimi kendini gösterdi. 28 Şubat 1923 tarihli Ahenk gazetesinde yayınlanan ilanda, tüm incir ve palamut işçileri 800 kişi kapasiteli Irgat Pazarı Sineması'nda "*incir ve palamut amelelerine aza intihap etmek*(seçmek)" üzere düzenlenen toplantıya çağrılıyordu³⁰¹. Katılım ve sonuçları hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız bu girişim; belli bir süre sonuçsuz kaldığı için veya yasal işlemlerin uzaması sebebiyle ancak Temmuz ayında sonuçlandı. 31 Temmuz 1923 tarihinde nizamnamesi yayınlanan cemiyette, palamut işçileri yerine incir işçileri ile benzer koşullarda çalışan üzüm işçileri dâhil edilmişti. Yeni kurulan örgütün adı "*İzmir İncir ve Üzüm Paçalcılar Teavün Cemiyeti*"³⁰² olarak belirlenmişti. Yayınlanan nizamnameye göre cemiyetin amacı işçilerin hukukunu korumak, zor durumdaki işçilere yardım etmek ve resmi makamlar karşısında işçileri temsil etmektir. İki senelik görev süresiyle seçilecek olan idare heyeti bir başkan, bir kâtip, bir sandık emini ve dört azadan oluşuyordu. Her sene yapılacak seçimlerle azaların ikisinin yenilenmesi ön görülmüştü. Haftada bir gün toplanması planlanan idare heyeti; her sene Mart ayında düzenlenecek genel kurulda da, sene boyunca yapmış olduğu faaliyetleri ve cemiyet muhasebesini içeren raporu genel kurula sunmak zorundaydı. İdare heyetinin görevini kötüye kullandığını düşünen cemiyet üyeleri, davet üzerine genel kurulu toplayarak geçici bir başkan seçebilir ve sonrasında yapılacak inceleme sonrasında mevcut yönetimi düşürebilirdi. Kayıt olan işçiler bir kereye mahsus 100 kuruşluk giriş ücretini ve her ay kazançlarının %5'ini cemiyete vermek zorundaydı. Cemiyet nizamnamesinde tahsildar ile reis, sandık emini ve kâtip gibi idare heyeti üyelerinin ücret karşılığında çalışacaklarının belirtilmiş olması profesyonel bir yapılanmaya işaret ediyordu. Ancak yönetimdeki

³⁰⁰ **Türk Sesi**, 17 Ağustos 1339.

³⁰¹ **Ahenk**, 28 Şubat 1339.

³⁰² Bu cemiyet üzüm işçilerini ve muhtemelen palamut işçilerini kapsamına rağmen, elimizdeki kısıtlı veri göz önüne alındığında, tekrara düşmemek için yalnızca incir işçileri başlığı altında işlenmiştir.

Ömer oğlu Muhiddin Çavuş isimli yöneticinin aynı anda sandık emini, kâtip ve aza görevlerini üstlenmesi bu duruma gölge düşürüyordu³⁰³. Her şeye rağmen bu cemiyet, İzmir'deki en kalabalık işçi kesimlerinden biri olan incir işçilerini ilk kez bir araya getirmesi itibarıyla oldukça önemlidir.

Bu önem cemiyetin kuruluşundan yalnızca 26 gün sonra sektörde binlerce işçinin katıldığı geniş çaplı bir grevin gerçekleşmesi nedeniyle bir kat daha artmaktadır. 27 Ağustos 1923 günü öğleden sonra başlayan bu grev İzmir ve Ankara basınına göre tüm hanlardaki incir işçileri³⁰⁴, Amerika Birleşik Devletleri kaynaklarına göre yalnızca erkek paketleme işçileri³⁰⁵ tarafından gerçekleştirilmişti. Aynı kaynaklarda grevin amacı hakkında da bir birlik bulunmamaktadır. Levant Trade Review'de yayınlanan makale, grevin parça başı ücretlerin arttırılması talebiyle erkek işçiler tarafından başlatıldığını; Hâkimiyet-i Milliye gazetesi işçi talepleri arasında işlerin tasnifi ve ona göre ücretlendirme yapılması ile ücretlerden haksız kesintilere gidilmemesini sıralıyordu³⁰⁶. 29 Ağustos 1923 günü son erdiği duyurulan grevin³⁰⁷ sonuçları hakkında ne İzmir ne de İstanbul ve Ankara basınında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak grevle ilgili diğer kaynaktan öğrendiğimize göre paketleme işçileri ücretlerinde %25 ile %33,3 arasında değişen oranlarda zam aldı³⁰⁸.

3.7. ÜZÜM İŞÇİLERİ

İzmir'in en önemli ihraç mallarından biri olan üzüm Manisa ve İzmir vilayetleri genelinde yaygın bir şekilde yetiştirilirdi. Bu üzümler çekirdeksiz, razakı ve siyah olmak üzere üç türe ayrılıyordu. Siyah üzümlerin büyük kısmı iç piyasada tüketilirken razakı ve bilhassa çekirdeksiz üzümler ihraç edilirdi. Ağustos başlarında toplanmaya başlanan üzümlerin yüzde doksanlık kısmı kurutulur ve Eylül-Ekim aylarında İzmir piyasasına sevk edilirdi. İç kesimlerden ihraç edilmek üzere

³⁰³Türk Sesi, 31 Temmuz 1339.

³⁰⁴Türk Sesi, 28 Ağustos 1339; Hâkimiyet-i Milliye, 29 Ağustos 1339.

³⁰⁵“Smyrna Fig Crop”, Levant Trade Review, Cilt: 11, Sayı: 9, Eylül 1923, s. 486.

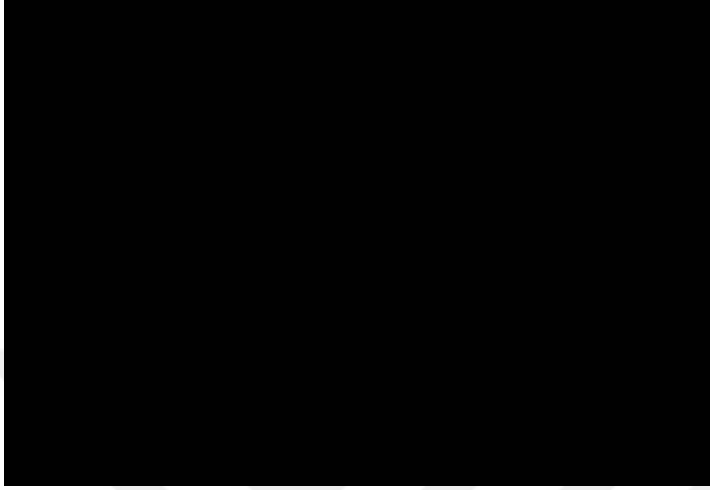
³⁰⁶“Smyrna Fig Crop”, Levant Trade Review, Cilt: 11, Sayı: 9, Eylül 1923, s. 486; Hâkimiyet-i Milliye, 29 Ağustos 1339.

³⁰⁷Türk Sesi, 29 Ağustos 1339.

³⁰⁸“Smyrna Fig Crop”, Levant Trade Review, Cilt: 11, Sayı: 9, Eylül 1923, s. 486; Hâkimiyet-i Milliye, 29 Ağustos 1339.

gönderilen ürünün %60-70'lik kısmı İzmir'e bu aylarda gelirdi. Üretici elinde kalan kuru üzüm stoku sene içinde kademeli olarak piyasaya sürülürdü³⁰⁹.

Şekil 4:Hanlarda Üzüm Tasnif Eden Kadın İşçiler(1930'lar)

Kaynak: **Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu: 1937**, İzmir, 1937, s.510.

İzmir'de gelen ürünün ihraç edilmeden önce dış piyasadaki tüketici için temizlenip istenen özellikler doğrultusunda paketlenildiği işletmeler bulunuyordu. Üzüm hanları olarak adlandırılan bu işletmelerin her biri elde ettikleri harmanlardan farklı numara ve isimlerde üzüm tipleri oluştururdu. En iyi maldan en aşağı mala kadar toplanan tüm ürünler bu tiplere ve ihraç pazarının beklentilerine göre paçal edilirdi³¹⁰. Üzüm hanlarındaki ilk işleme aşaması olan paçal faaliyetinde incir hanlarında olduğu gibi kadın işçiler istihdam edilirdi. Bu işçiler dikdörtgen şeklindeki yüksek tablalar üzerinde tasnif ve paçal işlemini gerçekleştirdikten sonra üzümler zembillerle kalbur makinelerine taşınırdı. Kalbur makinelerinin sayısı işletmenin büyüklüğüne göre değişiklik göstererek birden fazla olabiliyordu. Bu kalburlara sokulan üzümler makine içinde bulunan büyük fanlar aracılığıyla ürün üzerinde kalmış olan küçük sapsarı ve çöpleri ayrıştırarak eleğe yönlendirilirdi. Makine üzümleri elekten de geçirdikten sonra hazne önünde bekleyen kutulara veya zembillere boşaltırdı³¹¹. Büyük kutulardan veya zembillerden alınan üzümler, pres makineleri aracılığıyla ihracat için hazırlanmış olan daha küçük kutulara

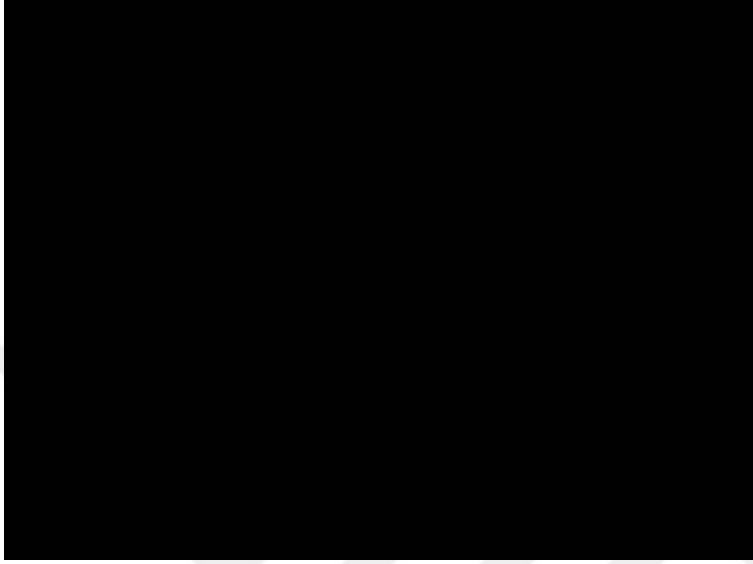
³⁰⁹İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Sayı: 1, Kânunusani 1926, s. 35.

³¹⁰İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Sayı: 3, Mart 1926, s. 160.

³¹¹İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Sayı: 1, Kânunusani 1926, s. 35.

yerleştirildikten sonra bu kutular çivilenirdi. Tel veya demir çemberlerle bu kutular iyice sıkıştırılarak üzümlerin ihracat sırasında bozulmamaları sağlanırdı³¹².

Şekil 5:Üzüm Kalbur Makineleri (1924-1925)

Kaynak:C. J. Giraud & Co., 1924-1925, <http://www.levantineheritage.com/giraud.htm> (Erişim Tarihi 09.12.2018)

Üzüm işçileri han işleticileri tarafından senelik olarak işe alınırdı. İncir işçilerinde olduğu gibi bu işçilerde “*baladur*” adı verilen dayıbaşılara bağlı olarak çalışırdı. Han işleticileri doğrudan işçilerle temasa geçmeden bu taşeronlar aracılığıyla işçi alımını gerçekleştirir sonrasında iş yerindeki disiplinin sağlanmasından da baladur sorumlu olurdu. İhaleyi alan baladur toplu olarak işçileri handa çalıştırır,yevmiyelerinden de belli bir oranda pay alırdı. Toplamda 3-4 ay süren paketleme işinde özellikle Eylül ve Ekim ayları işçiler için oldukça zor geçerdi. Ürünün piyasaya tam olarak sevk edilmeye başladığı bu tarihlerde işçiler gece gündüz çalışmalarına devam eder genellikle de vardiyalar halinde çalışırdı³¹³. Ücretleri hakkında sayısal bir veriye sahip olmadığımız üzüm hanı işçilerinin

³¹² **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Sayı: 3, Mart 1926, s. 161.

³¹³ 1923 yılı Eylül ayında yaşanan bir kaza haberinden anlıyoruz ki iş günü en azından gece 10.30’a kadar uzayabiliyordu. Bknz. **Ahenk**, 25 Eylül 1339.

yevmiyeleri tecrübe ve becerilerine göre değişiklik gösterirdi³¹⁴. Çalışma ilişkileri bakımından üzüm işçileri, incir işçilerine benzemesine rağmen çalışma ortamı bakımından bu iki grup birbirinden ayrılıyordu. İncir hanlarına göre makineleşmenin daha yoğun olduğu üzüm hanları işçiler için farklı sorunlar yaratıyordu. Şekil-5'te görüleceği üzere motorlar tarafından yaratılan enerji, makinelere uzun kayışlar aracılığıyla aktarılıyordu. Hiçbir koruma sistemi olmayan bu kayışlar bazı durumlarda, ağır hasara neden olan iş kazalarına neden olabiliyordu. Bu kazalarda işçiler, 25 Eylül 1923 günü akşamı olduğu gibi, uzuvlarını dahi kaybedebiliyordu³¹⁵.

3.8. PALAMUT İŞÇİLERİ

İçerdiği tanen maddesi nedeniyle dericilik sektöründe geniş kullanım alanına sahip olan palamut Uşak, Kütahya ve Çanakkale gibi uzak bölgelerden İzmir'e gelse de ana üretim merkezleri Manisa, Aydın ve İzmir çevresindeki yerleşimlerdi. Ağustos ayından Ekim ayına kadar süren hasat ürünün kalitesini de belirlerdi. Ağustos ayındaki ürün en iyi kalite, Eylül ayı hasadı orta kalite, Ekim ayında toplanan palamutlar ise "rufuz" olarak isimlendirilen düşük kalite mallardan oluşurdu. Cinsine bakılmaksızın toplanan tüm palamutlar üretim merkezlerinde kurutulduktan sonra işleme faaliyetinin gerçekleştiği İzmir'e sevk edilirdi. Şehirde palamudun işleme faaliyetine katılan tüm işçilere palamut işçileri dense de bunlar ürünün hazırlanışı ve işlenme sürecindeki görevlerine göre iki gruba ayrılıyordu. Palamut hanlarında çalışan işçiler ürünün kurutulması ve tasnifini yaparken ikinci grubu oluşturan işçiler palamut öğüten değirmenlerde ve fabrikalarda istihdam ediliyordu.

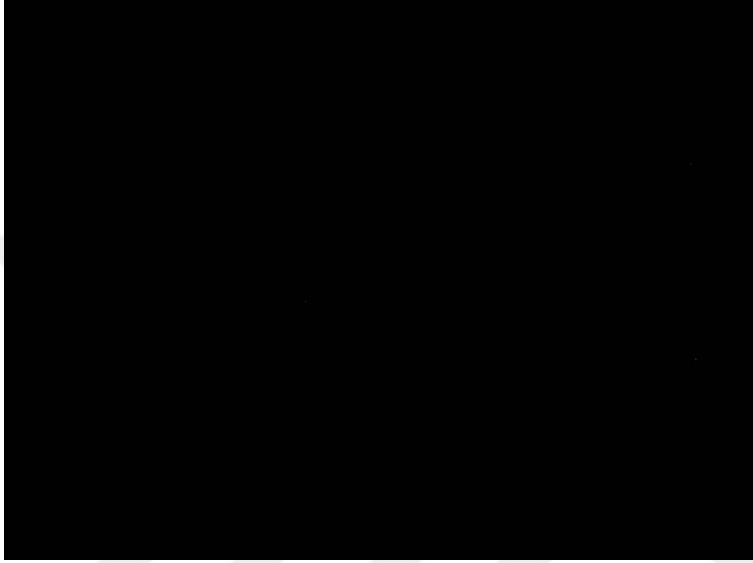
İzmir'e büyük ölçüde demiryolları ile sevk edilen palamut şehirde bu ürünün işlendiği büyük depolara getirilirdi. Üzüm ve incirde olduğu gibi tasnif ve işleme faaliyetinin gerçekleştirildiği bu binalara da "palamut hanı" adı verilirdi. Palamut hanlarında çalışan işçiler öncelikle depolanmış olan palamutların düşük tanen oranına sahip olan fındıklarını kabuklarından ayırırdı. Ayırıştırılan ürün tırnak ve

³¹⁴Report of the Imperial Economic Committee on Marketing and Preparing for Market of Foodstuffs Produced in the Overseas Parts of the Empire, H. M. Stationary Office, London, 1926, s. 174; Akbulut ve Tunçay, s.146.

³¹⁵Ahenk, 25 Eylül 1339.

rufuz olmak üzere tasnif edildikten sonra palamut kabukları tekrar kurutulmak üzere serilirdi. Kurutma işlemi sırasında küflenmeyi engellemek için palamutlar her gün alt üst edilerek karıştırılırdı. Tamamen kurutulan ürün değirmenlerde ve fabrikalarda öğütülmek için hazır hale gelirdi³¹⁶.

Şekil 6:Palamut Hanında Çalışan İşçiler (1923 Öncesi)

Kaynak: Uğur Yeğın (Ed.), **Evvel Zaman İçinde İzmir**, İzmir Ticaret Odası Kùltür Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir, 2009, s. 79.

İzmir’de işleme tabi tutulan diğér ihraç ürünlerine kıyasla işleme süreci bakımından palamut hanları hakkında oldukça sınırlı bilgi ve belgeye sahip olmamıza rağmen elimizdeki görsel materyalden bazı çıkarımlar yapmak mümkündür³¹⁷. Bu kaynağı göre palamut hanları diğér işleme hanlarına kıyasla daha sınırlı alana sahiplerdi. Üzüm ve incir işletmelerinde olduğı gibi tasnif, işleme ve paketleme gibi bölümlere ayrılmış bir çalışma alanı bulunmuyordu. Çalışan yirmi altı işçinin bulunduğı bu görsel kaynağı göre kadın ve erkek işçiler birlikte çalışıyordu³¹⁸. Bu işçiler ayırma işlemini gerçekleştirdikten sonra rufuz ve tırnak ayrı olacak şekilde sepetlere dolduruyordu. Palamut kabuklarının çıkarılması ve

³¹⁶ **İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Sayı: 3, Mart 1926, s. 155.

³¹⁷ Bkz. Şekil-6.

³¹⁸ 1922 yılı sonrasındaki Müslüman nüfusun baskın olduğı emek piyasasında bu durumun değişmediğini söylemek güç, ancak savaşlar sonrasında yaşanan demografik dönüşümün iş alanlarındaki geleneksel cinsiyet ayrışmasını ciddi ölçüde aşınımına uğrattığı göz önüne alındığında imkânsız değildir.

tasnifinde çalışan işçilerden başka ürünü işleme alanına taşıyan hamallar da palamut hanlarında istihdam edilen işçiler arasındaydı. Çalıştırılan çocuk işçiler de ürünü işlemek gibi ana işlerden ziyade tali işlerde çalıştırılıyordu.

Palamutlar hanlarda işlendikten sonra öğütülmek üzere değirmenlere veya fabrikalara naklediliyordu. Bu işletmeler palamut hanlarının aksine yalnız kol gücüyle çalışmıyor, ölçeklerine göre faaliyetlerinde makine gücünden de yararlanıyordu. Bu yıllarda İzmir’de biri 10 diğeri de 15 beygir gücünde motor kullanan görece küçük iki adet palamut değirmeni bulunuyordu³¹⁹. Bunlardan daha az motor gücü kullananı 60-70 kantar³²⁰ palamudu tüccarlar adına öğütüyordu³²¹. Bunlardan ayrı olarak Türkiye Palamutçuları Anonim Şirketi’ne ait olan Naldöken’de büyük bir palamut fabrikası bulunuyordu³²². Bu fabrikada palamutlar yüksek tanenli bir toz haline gelinceye kadar öğütülüyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında bu fabrika gibi palamut özü üreten iki işletmede ortalama 70 işçi çalıştırıldığı³²³ göz önüne alındığında şirkete ait bu fabrikada da bu rakama yakın sayıda işçinin istihdam edildiği düşünülebilir.

1922 yılı palamut işçileri için oldukça zorlu geçti. Ürünün yoğun şekilde yetiştirildiği bölge ve onun içinden geçen iki demiryolu hattı iki ordu arasındaki savaş alanı haline geldi. Aydın ve Kasaba demiryollarının nakledilebilen ürün üzerine uyguladıkları yüksek tarifeler de Eylül başında Türk yönetimi altına giren şehirden sene sonuna kadar yapılan toplam palamut ihracatı ortalama 2.000.000 kilogram olarak gerçekleşti³²⁴. 1923-1929 yılları arasında İzmir’den gerçekleştirilen senelik ortalama 28.700.000 kilogram palamut ihraç edildiği³²⁵ dikkate alınırsa sektörde yaşanan krizin boyutu daha iyi anlaşılabilir. En iyi ürünün yetiştigi Ağustos ayı zarfında da bu oranda bir ihracatın gerçekleştirildiği varsayılarak kabaca bir kapasite hesabı yapıldığı zaman, normal bir dönemde çalışmakta olan palamut işçilerinin 1922 yılı içerisinde %80’inden fazlasının işsiz kaldığı öne sürülebilir.

³¹⁹ **İktisad İstatistiği**, s. 234.

³²⁰ Yaklaşık 3.400-4.000 ton arasında.

³²¹ **Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi: 1926**, Sabri Yetkin (Haz.), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002, s. 84.

³²² **Akdeniz**, 23 Şubat 1339.

³²³ **1329-1331 Seneleri Sanayi İstatistiki**, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1917, s. 148.

³²⁴ **Akdeniz**, 23 Şubat 1339.

³²⁵ **İktisad İstatistiği**, s. 91; **1930-1931 İstatistik Yıllığı**, İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1931, s. 190

1923 yılı bir önceki sezona kıyasla palamut işçileri açısından çok daha olumlu geçmiştir. Bu sene içinde gerçekleştirilen 20.677.397 kilogramlık ihracat³²⁶ genel ortalamanın altında kalsa da geçen sene yaşanmış olan işsizliğin oldukça azaldığı kesindir. Demiryolu tarifelerinde yaşanan keskin düşüş ihracattaki ve doğal olarak istihdamdaki bu canlanmanın temel sebeplerinden biriydi. 1922 yılı sonlarında neredeyse ürün fiyatına eşit olan nakliye tarifeleri, tüccarlar arasında hoşnutsuzluğa sebebiyet verdiği gibi sektörü de oldukça olumsuz yönde etkiliyordu. Bu sorun karşısında devreye giren İzmir Ticaret Odası Aydın Demiryolu Şirketi nezdinde gerçekleştirdiği girişimler sonucunda tarifeleri %50 oranında düşürmeyi başardı. Aynı tarihlerde Kasaba Demiryolu'nun da tarifeleri aşağı çekmek için incelemeler başlattığı söylenirse de durumun ne şekilde sonuçlandığı hakkında elimizde herhangi veri bulunmamaktadır³²⁷.

3.9. TRAMVAY İŞÇİLERİ

İncelenen dönem içinde İzmir'de Göztepe, Kordon, Darağaç ve Karşıyaka³²⁸ olmak üzere dört bölgede tramvay hattı mevcuttu. Bu tramvaylardan ilk üçü tek hattan oluşuyorken; Karşıyaka'daki tramvay iskele önünden Naldöken, Soğukkuyu ve Bostanlı yönlerine doğru üç hatta ayrılıyordu³²⁹. Göztepe ve Kordon'daki hatlar özel şirketlere, Darağaç ve Karşıyaka tramvayları ise sırasıyla İzmir Belediyesi ile Karşıyaka Belediyesi'ne aitti. Belediyeye ait olan hatlar ihaleye çıkarılarak işletmeleri müteahhitlere devrediliyordu³³⁰. Karşıyaka hatlarının işletmesini özel kişiler üstlenirken³³¹, Darağaç hattı Kordon tramvayı ile bir devamlılık sağladığı için Rıhtım Şirketi tarafından işletiliyordu. İstanbul tramvaylarının hareketi elektrik enerjisi ile sağlanırken İzmir'deki tüm tramvay arabaları atlar tarafından çekiliyordu. İzmir'de bu ölçekte elektrik enerjisi kullanımını ekonomik hale getirebilecek bir santral bulunmadığı için devam eden hayvan kullanımı, hız ve konfor bakımından ulaşımında ciddi sorunlar yaratıyordu.

³²⁶İktisad İstatistiği, s. 91.

³²⁷Akdeniz, 21 Kânunusani 1339.

³²⁸ Bu tarihlerde faaliyetine devam ettiğini bilsek de Karşıyaka hatları ile ilgili hem birincil hem de ikincil kaynaklardaki bilgiler oldukça sınırlıdır.

³²⁹1926 Senesi İstatistiki, (s. n. y.).

³³⁰Ahenk, 30 Ağustos 1339; Türk Sesi, 5 Teşrinievvel 1339.

³³¹Ahenk, 5 Teşrinievvel 1339.

Rıhtım Şirketi'ne ait olan Kordon Tramvayı bu konuda en çok şikâyet konusu olan hatlardan biriydi. Bu hattın rayları, Aydın Demiryolu'na ait tren vagonlarını Punta'dan gümrük karşısındaki ambarlara taşıyabilmek için geniş aralıklı olarak döşenmişti. Tramvay arabaları da buna uygun olarak normalden daha geniş olduğu için, yetersiz beslenen atlar arabaları çekmekte zorlanıyordu. Böyle durumlarda yolcuların arabalardan inerek tramvayları itmeleri gerekiyordu³³². Yaşanan bu sıkıntılarda hatlarda kullanılan at sayısının da rolü büyüktü. Göztepe Tramvay Şirketi arabalarını çekmek için iki at kullanırken, Rıhtım Şirketi büyük arabalarına rağmen tek hayvan kullanıyordu³³³. Göztepe Tramvayı da sahip olduğu imkânlarakarşın beklenen hizmeti sağlayamıyordu. Yangın sonrasında İzmir'in kuzey bölgesinde yok olan konut stoku ve güneye kayan iktisadi faaliyetler insan hareketliliğini de haliyle aynı yöne doğru çekmişti³³⁴. Ancak Göztepe hattı bölge halkının artan talebini karşılamakta yetersiz kalıyordu. Bu durum kış aylarının yaklaşmasıyla birlikte daha da belirgin hale geliyor ve duraklarda izdihama neden oluyordu³³⁵.

Kış mevsiminin getirdiği bir diğer sorun da yağışlar nedeniyle hat boyunca görülen su baskınlarıydı. Bölgedeki lağımlar temizlenmediği için ilk yağmurlarla birlikte taşarak ulaşımı imkânsız hale getiriyordu³³⁶. Yaşanan bu sıkıntılar 1922 senesi Aralık ayı ortalarından itibaren basında da yer bulmaya başladı. Bu haberlere göre Karataş ve Kokaryalı bölgesinden iş yerlerine gitmeye çalışan binlerce işçi tramvaylar hareket edemediği için mağdur oluyordu³³⁷. 1923 senesi Nisan ayı sonlarına kadar devam eden sorun dolayısıyla, pek çok tramvay seferi sekteye uğruyordu³³⁸. Seferlerde herhangi bir sorun yaşanmasa dahi, ortalama 4-5 kilometrelik uzunluğa sahip Göztepe ve Kordon tramvaylarının ilk ve son durakları arasındaki yolculuk 1-1,5 saati buluyordu³³⁹.

Tramvay ulaşımında yaşanan tüm bu aksaklıklar şirketlere yönelik büyük bir memnuniyetsizliğin doğmasına neden oluyordu. Fakat idarecileri ilgilendiren sorunlar, günlük hayatta tramvay müşterileriyle doğrudan temas halinde olan işçilere

³³²-**Tanin**, 12 Haziran 1339; Moralı, s. 15.

³³³Sadık Kurt, **İzmir'de Kamusal Hizmetler: 1850-1950**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2012, s. 119, 152.

³³⁴**Akdeniz**, 14 Kânunusani 1339, s. 3.

³³⁵**Seda-yı Hak**, 5 Teşrinievvel 1338.

³³⁶**Türk Sesi**, 16 Temmuz 1339.

³³⁷**Ahenk**, 10 Kânunuevvel 1338; **Seda-yı Hak**, 13 Kânunuevvel 1338.

³³⁸**Ahenk**, 9 Şubat 1339; **Hâkimiyyet-i Milliye**, 22 Nisan 1339.

³³⁹**Tanin**, 12 Haziran 1339; Aksoy, s. 41.

yansıtılıyordu. Bazı uç örneklerde halk “*fevkalade asabiyet içinde kalarak*” arabaları parçalamaya çalışırken, bazı durumlarda da doğrudan işçiler hedef alınarak darp ediliyordu³⁴⁰. Oysa tramvay seferlerinde görülen problemlerden en az halk kadar mağdur olan kesim işçilerdi. Özellikle kış mevsimlerinde yaşanan su baskınlarında, tramvay hatlarındaki çalışma şartları giderek kötüleşiyordu. Öyle ki, dönemin mizah gazeteleri şirketlerin “*tramvayları yelkenle hareket ettirmeyi*” kararlaştırdığına dair alaycı yazılar kaleme alıyordu³⁴¹. Hem şirket hem de yolcular, arabaların hareket dahi ettirilemediği bu havalarda işçilerden seferleri düzenliolarak gerçekleştirmelerini bekliyordu. Hatlardaki tramvay faaliyetinin istikrarlı olmamasında yukarıda açıkladığımız faktörler kadar yaşanan kazalar da etkili oluyordu. Yangın dolayısıyla Kordon ve yerleşim dokusu nedeniyle de Göztepe hattı İzmir’deki ana ulaşım arterleri konumundaydı. Ancak bu yollar yalnızca tramvay arabaları tarafından kullanılmıyordu. Muhtemelen diğer yollara nazaran bakımlarının daha sık yapılması ve geniş olmaları nedeniyle binek ve yük arabaları ile motorlu taşıtlar tarafından da kullanılıyordu. Bu durum hat üstünde sık sık kazaların yaşamasına neden oluyordu³⁴². Kazalar çoğu kez ufak hasarlarla atlatılmasına rağmen, tramvay arabalarının raydan çıkarak devrildiği büyük çaplı kazalar da yaşanıyordu³⁴³. Belediye Ağustos 1923’te aldığı bir kararla otomobil ve kamyon gibi ulaşım araçlarının tramvay hatları üzerinde yol almalarını yasakladı³⁴⁴. Ancak benzer kazaların sonraki tarihlerde de yaşanmasından³⁴⁵ anlıyoruz ki bu uygulama da soruna bir çözüm getirememişti.

Her iş gününde buna benzer pek çok sorunla karşılaşmak zorunda kalan tramvay işçileri yapmış olduğumuz tasnife göre; hat işçileri, garaj-ahır işçileri ve yazıhane işçileri olmak üzere üç ana gruba ayrılıyordu. Hat işçileri, tramvay arabalarında çalışan kontrol memurları, biletçiler ve sürücülerden oluşuyordu. Sayıca biletçi ve sürücülerden daha az olduğunu düşündüğümüz kontrol memurları seferlerin düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlıyordu. Bunun yanında belli

³⁴⁰ **Ahenk**, 10 Kânunuevvel 1338; **Ahenk**, 24 Ağustos 1339.

³⁴¹ **Kahkaha**, 30 Kânunuevvel 1338.

³⁴² **Seda-yı Hak**, 18 Kânunuevvel 1338.

³⁴³ **Türk Sesi**, 28 Haziran 1339; 17 Teşrinievvel 1339.

³⁴⁴ **Ahenk**, 15 Ağustos 1339.

³⁴⁵ **Ahenk**, 21 Teşrinisani 1339.

durumlarda bilet kontrollerini de gerçekleştiriyordu³⁴⁶. Ücretlerini gündelik usulüyle alan kontrol memurları, genellikle biletçi ve sürücülerin 2-3 katı kadar kazanıyordu³⁴⁷. Her arabada bulunan sürücü ve biletçiler ise hat işçilerinin geri kalan kısmını oluşturuyordu. Sürücüler tramvay arabalarının sevk ve idaresinden sorumluyken, biletçilerin de ücret tahsili ve bilet kontrolü gibi görevleri bulunuyordu. Göztepe Tramvay Şirketi'nin vermiş olduğu ilanlara göre biletçi ve sürücülerin yevmiyeleri 140 kuruştur³⁴⁸. Hat işçileri yukarıda belirtilen güç koşullara ek olarak, arabalarda kendilerine ayrılmış özel yerler olmadığı için tüm iş gününü ayakta geçirmek zorundaydı.

Tramvay işçileri arasında hat işçileriyle birlikte en kalabalık işçi grubunugaraj-ahır işçileri oluşturuyordu. Göztepe Şirketi'nin garajı Kokaryalı'da³⁴⁹, Rıhtım Tramvayları'nın garajı ise İkinci Kordon'da Mesudiye Caddesi'nde³⁵⁰ bulunuyordu. Seferlerini tamamlayan araba ve hayvanlar bu hangarlara çekiliyordu. Burada seyisler hayvanların günlük bakımlarını gerçekleştirirken³⁵¹, sıklıkla hasar alan tramvay arabalarının tamirini de şirkette görevli marangoz ve demirciler³⁵² yapıyordu.

Son olarak, yazıhane işçileri ise tramvay şirketlerinin idari binalarında çalışan işçilerden oluşuyordu. Şirketlerin idari ofislerinde büro işçilerinin yanında, sandık emini ve kâtip³⁵³ gibi beyaz yakalı işçiler de mevcuttu. Aralarında idadi mezunlarının da bulunduğu bu işçiler 90 liraya kadar çıkabilen aylıklarıyla, tramvay şirketleri içinde en yüksek ücretli işçi grubunu oluşturuyordu³⁵⁴.

Tramvay çalışanları arasında Selanik³⁵⁵ gibi imparatorluğun eski topraklarından gelen işçilerin yanı sıra, Aydın³⁵⁶ ve Manisa³⁵⁷ gibi İzmir çevresinden göç etmiş işçiler de bulunuyordu. 1924 yılı ortalarında üç tramvay şirketinde toplam

³⁴⁶ **Ahenk**, 11 Teşrinievvel 1339.

³⁴⁷ Kurt, s. 145.

³⁴⁸ **Seda-yı Hak**, 16 Kânunuevvel 1338; **Ahenk**, 22 Kânunuevvel 1338.

³⁴⁹ Aksoy, s. 42.

³⁵⁰ **Ahenk**, 12 Kânunuevvel 1339.

³⁵¹ Morali, s. 48; Kurt, s. 108.

³⁵² **Ahenk**, 19 Kânunusani 1339; **Şark**, 1 Teşrinisani 1339.

³⁵³ Kurt, s. 143.

³⁵⁴ **İzmir Büyükşehir Belediyesi Kurum Arşivi Sicil Esas Defteri**, s. 215.

³⁵⁵ **Türk Sesi**, 2 Temmuz 1339.

³⁵⁶ **Anadolu'da Yeni Gün**, 11 Mayıs 1339.

³⁵⁷ **İzmir Büyükşehir Belediyesi Kurum Arşivi Sicil Esas Defteri**, s. 215.

500'e yakın işçinin çalıştığı tahmin ediliyordu³⁵⁸. Bu işçilerin bir bölümü “*İzmir Tramvayları İşçiler Derneği*” çatısı altında örgütlenmişti³⁵⁹. Bir gazete haberi aracılığıyla varlığından haberdar olduğumuz bu dernek, muhtemelen resmi işlemleri tamamlanmadığı için 1923 senesi istatistiklerinde cemiyetler bölümü altında listelenmemişti.

Şirketlere göre önemli farklılıklar gösterse de, genel olarak tramvay işçilerinin çalışma saatleri oldukça uzundu. Eylül 1922’de ilan edilen sokağa çıkma yasağı doğrultusunda tramvay işçileri mesailerine sabah 7’de başlarken, akşam 7’de iş bırakıyordu³⁶⁰. 1923 senesi Ocak ayı ortalarında sosyal hayatın normale dönmeye başlamasıyla, Göztepe Tramvay Şirketi çalışma saatlerini gece yarısına kadar uzattı. Kordon Tramvayları ise aynı tarihlerde eski saatlerde seferlerini düzenlemeye devam ediyordu. Bu faaliyet, işçiler açısından 12 saatlik bir iş gününe karşılık gelmesine rağmen bölgede ikamet eden halk tarafından yetersiz görülüyordu³⁶¹. Basına da yansıyan memnuniyetsizlik üzerine Kordon Tramvayları son seferini 16 Ocak 1922 tarihinden itibaren saat 8.30 çekti³⁶². Ramazan ayında rekreatif faaliyetlerin gece saatlerine doğru kayması dolayısıyla şirket bu aya mahsus, arabalarını gece yarısına kadar işletme kararı aldı³⁶³. 24 Ağustos 1923 tarihinden itibaren ise Göztepe Tramvayı gibi Kordon Tramvayları da kalıcı olarak gece yarısına kadar seferlerine devam etme kararı aldı³⁶⁴. Böylece Göztepe Tramvayı’nda aylardan beri uygulanmakta olan yaklaşık 17 saatlik iş günü Kordon Tramvayları işçileri için de geçerli hale geldi. Diğer kaynaklardan öğreniyoruz ki 16-17 saatlik çalışma süreleri eleştirilse dahi, 1925 yılında dahi uygulanmaya devam ediliyordu³⁶⁵.

Uzun çalışma saatlerine ek olarak işçiler dinlenme ve eğlenme gibi aktiviteler için herhangi bir tatil gününe de sahip değildi. Kordon ve Karşıyaka hattı hakkında bilgimiz bulunmasa da Göztepe Tramvayı işçileri, hafta tatili olarak belli bir yaygınlık kazanan cuma günleri dahi çalıştırılıyordu³⁶⁶. Dini bayramlarda da aynı şirket çalışanlarına herhangi bir hoşgörü göstermiyordu. Buna benzer bir örnekte,

³⁵⁸ Akbulut ve Tunçay, s.130.

³⁵⁹ **Türk Sesi**, 12 Temmuz 1339.

³⁶⁰ **Vakit**, 22 Eylül 1338; **Seda-yı Hak**, 13 Kânunuevvel 1338.

³⁶¹ **Seda-yı Hak**, 13 Kânunuevvel 1338.

³⁶² **Seda-yı Hak**, 16 Kânunuevvel 1338.

³⁶³ **Ahenk**, 19 Nisan 1339.

³⁶⁴ **Ahenk**, 24 Ağustos 1339.

³⁶⁵ Kurt, s. 145.

³⁶⁶ **Türk Sesi**, 3 Ağustos 1339.

1923 senesi Mayıs ayına denk gelen Ramazan Bayramı dolayısıyla bir günlüğüne işe gitmeyen işçilerden bazıları şirket yönetimi tarafından işten çıkarıldı. İşçilerin tekrar görevlerine başlama taleplerine ise olumsuz yanıt veriliyordu³⁶⁷.

3.10. LİMAN İŞÇİLERİ

Gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse cumhuriyet döneminde ülkenin en önemli ikinci limanı olma özelliğini uzun süre devam ettiren İzmir’de, liman işçileri büyük bir öneme sahipti. Limanda ticari eşyaların naklini gerçekleştirmek üzere hiçbir mekanik düzeneğin bulunmaması, taşıma işlemlerinde insan kuvvetine bağımlılığı kaçınılmaz hale getiriyordu³⁶⁸. Limanın bu durumunda yatırım yetersizliği kadar, eski lonca uygulamaları ve onun getirdiği belirli ayrıcalıkları sürdürme eğilimi de etkili oluyordu. 19. Yüzyıldan itibaren aşınmaya başlayan bu uygulamalar, cumhuriyetin ilk yıllarında belirli alanlarda süreklilik gösterse de; yaşanan büyük göç ve idari yapıların baskıları bu ayrıcalıklı kişi ve kurumları sahip oldukları ayrıcalıklarından yavaş yavaş kopardı. Ancak genel olarak, liman işçileri arasında eski pratiklerin getirdiği katı iş bölümü bu dönemde de varlığını sürdürmeye devam etti.

İncelenen dönem içerisinde İzmir limanında hizmet veren yedi farklı işçi grubu bulunuyordu. Bu işçilerin farklılaşması yapmış oldukları işler kadar bunları nerelerde yaptıklarına göre de değişiklik gösteriyordu. İlk grubu oluşturan kömür işçileri “*İzmir Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Cemiyeti*” ismi altında örgütlenmişti³⁶⁹. Yalnızca gelen vapurlara kömür verilmesinden sorumluydu.

İkinci grup işçiler ise vapur işçileriydi. “*İzmir Merkez Vapur Say ve Sükûn Amele Teavün Cemiyeti*”³⁷⁰ altında örgütlenmiş olan bu işçiler şehre gelen ticari eşyaları vapurlardan mavna, şat ve salapurya gibi daha küçük çaptaki deniz taşıtlarına yüklemek; ihraç edilecek malları da aynı şekilde bu küçük taşıtlardan

³⁶⁷ Ahenk, 24 Mayıs 1339.

³⁶⁸ Fikret Yılmaz (Haz.), *İzmir Ticaret Odası Meclis Zabıt Defterleri I-II: 1926-1930*, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir, 2008, s. 252.

³⁶⁹ *İktisad İstatistiği*, s. 150.

³⁷⁰ *İktisad İstatistiği*, s. 150.

vapurlara yüklemekle görevliydi³⁷¹. Vapur işçileri 1922 senesi Ekim ayı içinde düzenlenen tarifelere göre yevmiye 350 kuruş gibi oldukça yüksek bir ücret alacaktı³⁷². 1923 senesi Ekim ayında gerçekleştirilen tarife görüşmelerinde bu sefer işçiler cemiyetleri aracılığıyla doğrudan temsil edilmişti³⁷³. Bu görüşmeler sonrasında vapur işçilerinin ücreti 225 kuruşa indirildi³⁷⁴. İşçi ücretlerinde büyük bir düşüş anlamına gelen bu durumun temel sebebi İzmir basınına 1923 senesi Ocak ayı içinde meşgul eden “*dizbarko*” meselesiydi. Dizbarko, ticaret mallarının vapur acenteleri aracılığıyla gemilerden gümrüğe indirilmesi karşılığında aldığı ücretti³⁷⁵. Vapur acentelerine yapılan bu ödeme çoğu kesim tarafından vapur ve mavna işçilerinin ücretleri gibi anlaşıyordu. Oysa “*tüccarın kesesinden çıkan para ile bizzat çalışan hamalın cebine giren para arasındaki büyük fark*”lar³⁷⁶ bulunuyordu. Vapur acenteleri aldıkları dizbarko ücreti üzerinden bu işçilerin ödemesini gerçekleştirdiği için yüksek tarifelerden esas kazana acente sahipleri oluyordu. Bu tartışmanın bir diğer tarafı olan mavna işçileri de “*İzmir Mavnacılar Cemiyeti*”³⁷⁷ altında bir araya gelmişti³⁷⁸. Bu işçiler vapurlardan gümrüğe indirilecek malların yüklendiği şat ve mavna gibi 150 tona kadar mal taşıyabilen³⁷⁹ deniz taşıtlarının idaresinden sorumluydu. Mavna işçilerinin yükleme ve boşaltma işlemi yapılacak olan malların sıra koyularak sevkiyatının tamamlanması gibi önemli yetkileri bulunuyordu. Bu işçiler peşin yapılan ödemelerde tüccarın veya şirketlerin sırasını öne çekebiliyordu³⁸⁰. Bu durumda, İzmir limanında ticari eşyaların naklinin gerçekleştirilebileceği yalnızca 30 şat ve 27 mavnanın bulunmasının büyük payı vardı³⁸¹. Mavna ve şatları idare eden işçilerinden başında “*reis*” olarak adlandırılan

³⁷¹Fikret Yılmaz (Haz.), **İzmir Ticaret Odası İdare Heyeti Defterleri I-II: 1926-1930**, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir, 2008, (İdare Heyeti Defterleri), s. 60.

³⁷²**Anadolu’da Yeni Gün**, 10 Teşrinisani 1338.

³⁷³**Ahenk**, 1 Teşrinievvel 1339.

³⁷⁴Fikret Yılmaz (Haz.), **İzmir Ticaret Odası Meclis Karar Defterleri I-II: 1922-1930**, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir, 2008, (Meclis Karar Defterleri), s. 140.

³⁷⁵Cevad Sami, “İzmir Ahvalı”, **Akşam**, 6 Kânunusani 1339.

³⁷⁶**Tanin**, 8 Haziran 1339

³⁷⁷**İktisad İstatistiği**, s. 150.

³⁷⁸Mavna sahiplerinin ayrı bir esnaf teşkilatı olması ve “Mavnacılar Cemiyeti” yerine ilerleyen yıllarda “Mavna Amele Cemiyeti” isminin kullanılması bu cemiyetin tamamen bir işçi örgütü olduğunun göstergesiydi. Bknz. **İktisad İstatistiği**, s. 150.

³⁷⁹**Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi Rehberi: 1927**, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul, 1927, (Seyr-i Sefain Rehberi), s. 234.

³⁸⁰Fikret Yılmaz (Haz.), **İzmir Ticaret Odası Komisyon Defteri: 1925-1929**, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir, 2008, s. 58.

³⁸¹**Vakit**, 30 Teşrinisani 1338.

yöneticiler bulunuyordu³⁸². 1923 yılı tarife görüşmelerindeki ücret indiriminden vapur işçileri gibi mavna işçileri de etkilenmişti.

Ticari eşyanın gümrüğe taşınmasındaki son halkayı oluşturan işçi grubu ise kıyı işçileriydi. Bu işçiler iki alt gruba ayrılıyordu. İlk grup Rıhtım Şirketi'ne bağlı olarak çalışan “İzmir Liman-Rıhtım İthalat İhracat Amele Cemiyeti”ydi³⁸³. Bu işçiler vapurlardan indirilen ve gümrük işlemlerine tabi tutulan tüm malların taşınmasından sorumluydu ve muhtemelen liman işçileri arasındaki en kalabalık grubu oluşturuyordu. Eski lonca ayrıcalıklarını cumhuriyet dönemi içinde en uzun süre devam ettiren bu işçilerin sayıları sahip oldukları haklar sayesinde her zaman için sabitti. Bu ayrıcalıklar sayesinde işlerini güvence altına alan işçiler Rıhtım Şirketi tarafından işten çıkarılamıyordu. Liman faaliyetinin azaldığı dönemlerde dahi işlerini ve gelirlerini koruyan bu işçiler, bu dönemlerde şirket tarafından farklı alanlarda istihdam ediliyordu³⁸⁴. Buradan anlıyoruz ki Osmanlı İmparatorluğu döneminde kağıt üstünde yasaklanmasına rağmen uygulamada devam eden ve İzmir İktisat Kongresi'nde tekrar yasaklandığı bildirilen³⁸⁵; işçilere ömür boyu iş güvencesi sağlayan gedik usulü limanda hala devam ediyordu.

Eskiden olduğu gibi bu işçiler belirli bir “hamalbaşı” denetiminde çalışıyordu³⁸⁶. İzmir Ticaret Odası'nda gerçekleştirilen görüşmelerden anlaşılıyor ki hamalbaşılar sıradan hamalların üç katı kadar gelire sahipti³⁸⁷. Hamalbaşı ve sıradan hamallar arasında; yetki ve sorumlulukları hakkında bir bilgiye ulaşamadığımız bir de “hamal onbaşılari”³⁸⁸ bulunuyordu.

Rıhtım işçilerinin sahip olduğu ayrıcalıklar yeni dönemde yavaş yavaş aşınmaya başlamıştı. Rıhtım hamallarının hak kaybına uğramasına neden olanlar “üç beş gün evvel İzmir'e gelerek limanın kadim işçilerini rahatsız”eden göçmen işçilerdi. Hiçbir teknik bilgi gerektiremeyen ve İzmir standartlarında iyi bir gelir sağlayan liman hamallığı bu işçiler için oldukça cazip bir meslekti. Ancak mevcut düzen işçi sayısını sınırladığı için yeni işçilerin işgücüne dâhil olması mümkün

³⁸² Ahenk, 30 Nisan 1339.

³⁸³ İktisad İstatistiği, s. 150.

³⁸⁴ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, Sayı: 3, Mart 1928, s. 105.

³⁸⁵ Anadolu'da Yeni Gün, 23 Mart 1339.

³⁸⁶ “Bir Gümrükçünün İşgal Yılları Anıları”, Şahin Beygu (Ed.) Üç İzmir, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 249, 256.

³⁸⁷ Yılmaz, Meclis Karar Defterleri, s. 176.

³⁸⁸ Yılmaz, Meclis Karar Defterleri, s. 298.

olmuyordu. Bu sorunu çözmek için, “*hukuk-ı kadimeye hürmət*”leri olmayan göçmen işçiler yeni bir cemiyet kurma yoluna gitti. Basında sert bir dille eleştirilen bu uygulamaya rağmen rıhtım işçileri yeni cemiyetin kurulmasının önüne geçemedi³⁸⁹. Gazetelerde yeni kurulan örgütün isminden bahsedilmese de, 1923 yılı istatistiklerinden anlıyoruz ki göçmen işçilerin çatısı altında toplandıkları cemiyetin adı “*İzmir Liman Amele Cemiyeti*”ydi³⁹⁰. Eski veya yeni gün boyunca 100-150 kilogramlık yükleri tek başına kaldıran³⁹¹ bu işçiler oldukça zor şartlar altında çalışıyordu. Liman işçileri arasındaki son iki grubu teşkil eden “*İzmir Gümrüğü Kayıkları Tahmil ve Tahliye Cemiyeti*” ve “*İzmir Gümrüğü Hamallar Teavün Cemiyeti*”³⁹² ise İzmir’e gelen yolcuların ve onlara ait küçük çaplı eşyaların naklinden sorumluydu. Limana yanaşmayan vapurlardaki yolcuları kıyıya taşıyan kayıkların tümü kullanan kişilere ait değildi. Birden fazla kayığa sahip olan Çeşmeli Ahmed Kaptan³⁹³ gibi isimler, bu kayıklarda ücret karşılığında başkalarını çalıştırıyordu. Kayıkçılar yolcuları şahsi veya yarı fiyatına dolmuş usulü toplu olarak taşıyabiliyordu. Gelen vapurların liman mendireği içinde veya dışında demirlemelerine göre tarifede değişiklik yapan kayıkçılar, ekstra bir ücret karşılığında yolcuların eşyalarını vapurdan gümrüğe kadar taşıyordu. Bu noktada devreye gümrük hamalları giriyordu. Yolcuların kayıklardan gümrük salonuna ve oradan da arabalara kadar nakli bu işçilere aitti³⁹⁴.

Savaş ve yaşanan yangın felaketi İzmir limanının 1922 yılının son çeyreğinde ciddi bir durgunluk yaşamasına neden oldu. Ekim ayında limana çoğunlukla göçmenleri taşımak üzere yolcu vapurları giriş yapıyordu³⁹⁵. Ancak bölgede idari otoritenin kurulması ve güvenliğin sağlanmasıyla birlikte ticari faaliyetlerde bir canlanma gözlemlendi. Öyle ki, 9 Eylül 1922 tarihinden 31 Aralık 1922’ye kadar limana 239.181 ton kapasiteli 389 deniz taşıtı giriş yaptı. Gümrüklerin bu hareketlilikten sağladığı gelir bir buçuk milyon liranın üzerindeydi³⁹⁶.

³⁸⁹Ahenk, 28 Mart 1339.

³⁹⁰İktisad İstatistiği, s. 150.

³⁹¹Yılmaz, İdare Heyeti Defterleri, s. 198.

³⁹²İktisad İstatistiği, s. 150.

³⁹³Ahenk, 6 Kanunuevvel 1339.

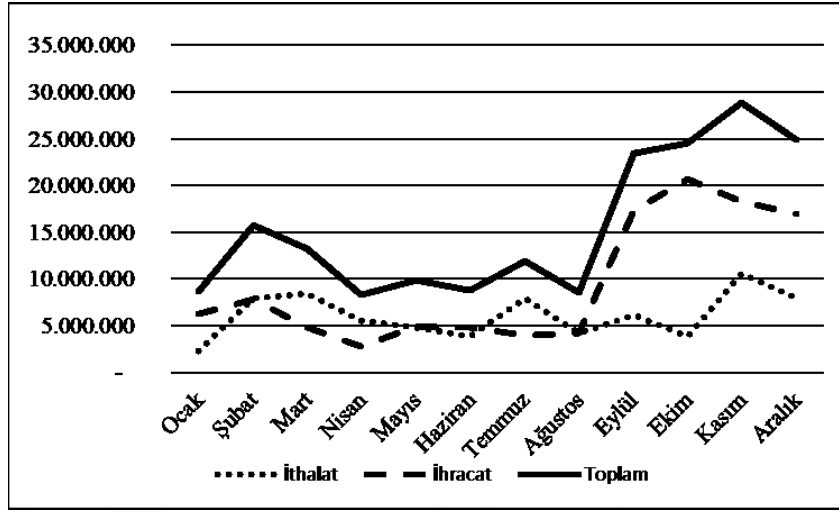
³⁹⁴Seyr-i Sefain Rehberi, s. 234.

³⁹⁵Akşam, 8 Teşrinievvel 1338.

³⁹⁶Cevad Sami, “İzmir’de Hayat”, Akşam, 14 Kânunusani 1339.

Şekil 7: İzmir Limanının 1923 Senesindeki İthalat ve İhracatı (Kg.)

Kaynak: İktisad İstatistiği, s. 8-55.

1923 senesine ait yukarıdaki grafik liman işçilerinin faaliyet dönemlerini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Buna göre ithalat mallarının taşınma ve nakliye işlemleri İzmir liman işçilerinin en istikrarlı gelir kaynağıydı. Yıl boyunca belli bir seviyede devam eden bu ticaret, liman işlerinde herhangi bir durgunluğun yaşanmasını önliyordu. Ağustos ayından itibaren ise İzmir'deki tüm işçilerle birlikte liman işçilerinin de en yoğun dönemi başlıyor; binlerce ton üzüm, incir, tütün, palamut gibi ihracat ürünleri önce işleme tesislerine sonra da limana akıyordu. Bir anda 2,5-3 kat artan ticari mal akımı karşısında, muhtemeldir ki tüm liman işçilerinin çalışma saatleri de giderek uzuyor ve çalışma koşulları giderek ağırlaşıyordu.

SONUÇ

Bu çalışmada 1922- 1923 yılları özelinde, İzmir işçi sınıfının içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşullar incelenmiştir. Bu incelemeler çerçevesinde öncelikle söz konusu dönemde İzmir bölgesinin kitlesel bir göç dalgasıyla karşılaştığı görülmüştür. Sayılarının 28.000 dolaylarında olduğunu öngördüğümüz bu göçmen kitlesi; Rum ve Ermeni nüfusun göçü sonrasında homojen bir nüfusa sahip olduğu düşünülen İzmir'deki heterojen yapının farklı bir içerikte de olsa devam etmesini sağlıyordu. Merkezi bir eğitim sisteminin günümüzdeki kadar yaygın olmadığı bu dönemde, bu nüfus göç ettikleri bölgelerden İzmir'e taşıdıkları farklı kültürel kodlara sahipti. Buna karşın ortaklaştıkları en önemli noktalardan birisi mülksüzleşme sürecini iktisadi kanallardan değil, savaş koşulları içinde yaşamış olmalarıydı. Pek çoğu bu süreçte karşılarında toprak ağası, bezirgân, tüccar yerine Yunan, Fransız, Rus askerini bulmuş; bu nedenle milliyetçi duygular zihinlerinde önemli bir yer edinmişti.

Yeni dönemde İzmir nüfusunun yaklaşık dörtte birini oluşturan göçmenler, özellikle şehirde kısmında büyük bir yoğunlaşmaya sebep olmuştu. Büyük çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu bu göçmenlerin memleketlerinde üretken hale getirilmemesinin iki nedeni bulunuyordu. İlk olarak, savaş yorgunu Büyük Millet Meclisi hükümetinin sahip olduğu yetersiz kaynaklar bu göçmenlerin tümünü bölgelerinde iskân etmek için yetersizdi. En az bunun kadar önemli olan diğer sebep ise İzmir işçi sınıfının neredeyse bir hafta gibi bir süre zarfında kaybedilmesi idi. Yangın sonrası büyük bir darbe olsa da hala Türkiye'nin ikinci önemli kenti konumunda olan İzmir'de; geride kalan hizmet ve sanayi sektörünü işler durumda tutacak işçilere ve onların çalışmalarını garanti altına alacak yeter büyüklükte bir yedek işgücü ordusuna ihtiyaç vardı.

Bu dönemde sürekli yükselen barınma ve beslenme bedelleri yeni oluşan işçi sınıfına erkekler kadar kadınların da dâhil olmasına neden oldu. Önceki dönemlere göre oldukça yükselen kadınların işgücüne katılımı, erkeğin aile geçimini sağladığı klasik aile yapısını (male breadwinner model) kademeli olarak aşınımına uğratiyordu. Bunun yanında savaşın yol açtığı insan kaybı dolayısıyla kadının egemen olduğu aile birimleri de sosyal hayatta görülüyordu. Tek kişinin geçimlik bir gelir elde etmesinin

hayli zor olduğu dönemde bu ailelerdeki çocuklar da çalışmak zorunda kalıyordu. Bu çocuklar tütün atölyelerinde, mağazalarda, incir hanlarında çalışma mecburiyetinde oldukları için; kendilerine daha iyi bir hayat kavuşma imkânı sağlayan eğitim olanaklarından da uzak kalıyordu.

İşçi sınıfına yeni dâhil olan bu nüfusun neredeyse tamamına yakın bir kısmı vasıfsız olduğu için oldukça düşük ücretler karşılığında çalışıyordu. Buna karşın erkek ve kadın işçilerin aldıkları ücretler arasında büyük bir uçurum bulunuyordu. Erkek işçilerin aldığı en yüksek ücretle kadın işçiler arasında yaklaşık %400'lük bir fark bulunuyordu. Ücretlendirmede cinsiyet ayrımı o kadar belirgindi ki kadın işçilerin aldıkları en yüksek ücretler, dönem içindeki ortalama gündelikler çok az üzerine çıkabiliyordu. Çocuk işçiler ise her dönemde ve her coğrafyada olduğu gibi ücretli emek içindeki en mağdur kesimi oluşturuyordu. Bazı sektörlerde çocuk işçilerin yevmiyeleri ortalama ücretin %30'unun dahi aşağısında kalıyordu.

Ücretlerin bu kadar düşük olmasına karşın işsizlik tüm İzmir'i etkisi altına almış durumdaydı. Yedek işgücü ordusunun yarattığı iç rekabete ek olarak, dış piyasaların yarattığı emek rekabeti de; hem işsizliği tetikliyor, hem de çalışmakta olan işçilerin iş güvencelerine karşı bir tehdit oluşturuyordu. Bu durum işverenlerin ücretler ve çalışma koşulları üzerinde iş aleyhine tasarrufta bulunmasını oldukça kolaylaştırıyordu. Pek çok sektörde kendini gösteren müteahhitlik, dayıbaşılık ve taşeronluk uygulamaları iş güvencesini zedeleyen diğer unsurları oluşturuyordu. İzmir'deki çalışma alanlarının önemli kesiminde görülen sezon etkisi ise işçilerin istikrarlı bir gelire sahip olmalarının önüne geçerek bu sorunu daha da derinleştiriyordu.

İktisadi koşulların zorlamasıyla büyük bir baskı altında bulunan ve binlerce üyesinin hiçbir mücadele deneyimi olmayan İzmir işçi sınıfı, buna rağmen önemli siyasi ve iktisadi mücadeleler vermekten geri kalmıyordu. Bu doğrultuda işçiler; yeni cemiyetler kuruyor, merkezi ve yerel otoriteyle müzakereler yürütüyor, sorunları hakkında kamuoyu desteği sağlayabilmek adına basını etkin bir şekilde kullanıyordu. Sanıldığığının aksine siyasi ve iktisadi karar alma mekanizmalarında pasif bir seyirci olarak değil, aktif bir oyuncu olarak yer alıyordu.

KAYNAKÇA

A-RESMÎ YAYINLAR

1329-1331 Seneleri Sanayi İstatistiki, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1333.

1338-1339 Sene-i Dersiyesine Mahsus Maarif İstatistiki, İzmir, (Basım Yılı Bulunmuyor)

1930-1931 İstatistik Yıllığı, İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1931.

28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Cilt: 1, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1929.

Anatolia, H. M. Stationary Office, London, 1920.

Fiyat İstatistiki 1339 Nisan ve Ağustos, Öğüd Matbaası, Ankara, 1340.

İzmir Vilayeti 1926 Senesi İstatistiki, Hafız Ali Matbaası, İzmir, 1927.

İzmir Vilayeti İktisad İstatistiki: 1339, Nafiz Mustafa Matbaası, İzmir, 1340.

İzmir Vilayeti Salnamesi 1927-1928, Bilgi Matbaası, İzmir, 1929.

İzmir Vilayeti Sıhhiye İstatistiki 1339, Nafiz Mustafa Matbaası, İzmir, 1340.

İzmir Vilayeti Meclisi Umumisi 1338 Senesine Mahsus Olarak Vuku Bulan İçtimaa Ait Zabıtname, Marifet Matbaası, İzmir, 1339.

Maarif Vekâleti 1339-1340 Senesi İhsaiyat Mecmuası, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1341.

Report of the Imperial Economic Committee on Marketing and Preparing for Market of Foodstuffs Produced in the Overseas Parts of the Empire, H. M. Stationary Office, London, 1926.

Teşrinisani 1339 Fiyat İstatistiki, Ögüd Matbaası, Ankara, 1340.

Türkiye Cumhuriyet Devlet Salnamesi 1926-1927, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, 1928.

Türkiye Seyr-i Sefain İdaresi Rehberi: 1927, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul, 1927.

B- SÜRELİ YAYINLAR

1- Gazeteler

Ahenk

Akdeniz

Akşam

Anadolu

Anadolu'da Yeni Gün

Hâkimiyet-i Milliye

Kahkaha

Seda-yı Hak

Şark

Renin

Tanin

Türk Sesi

Türkiye Salon ve İlanat

Vakit

2- Dergiler

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası

Levant Trade Review

Sinema Yıldızı

C- KİTAPLAR

Aksoy, Yaşar. **Bir Kent, Bir İnsan: İzmir'in Son Yüzyılı**, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Behcet Salih, **Verem Nasıl Başlar, Veremden Kurtuluş Yolları Nelerdir**, Ahenk Matbaası, İzmir, 1922.

Berber, Engin. **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir(30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

Berber, Engin. **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

Bora, Siren. **İzmir Yahudileri Tarihi: 1908-1923**, Gözlem Gazetecilik ve Yayın, İstanbul, 1995.

Chatty, Dawn. **Displacement and Dispossession in the Modern Middle East**, Cambridge University Press, New York, 2010.

Çapa, Mesut. **Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti: 1914-1925**, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2010.

Çetinkaya, Y. Doğan. **1908 Osmanlı Boykotu: Bir Toplumsal Hareketin Analizi**, İletişim Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2014.

Ege, A. Şahabettin. **Eski İzmir'den Anılar**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002.

Erişçi, Lütfi. **Türkiye’de İşçi Sınıfının Tahlili (Özet Olarak)**, Kutulmuş Basımevi, İstanbul, 1951.

Evsile, Mehmet. **Atatürk Devri Harp Sanayii (1920-1938)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1992.

Filmer, Cemil. **Hatıralar: Türk Sinemasında 65 Yıl**, Emek Matbaacılık, İstanbul, 1984.

Gazel, Ahmet Ali. **1923 Mürettepler Grevi**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Hacıfettahoğlu, İsmail (Haz.). **Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer: Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Teşkilinden Sakarya Zaferine Kadar İcraat Raporu- 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921**, 2. Baskı, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009.

Haupt, George ve Paul Dumont. **Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977.

Hüseyin Rıfat, **İzmir: 1914**, Erkan Serçe (Haz.), Akademi Kitabevi, İzmir, 1997.

Karakışla, Yavuz Selim. **Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927)**, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014.

Karakışla, Yavuz Selim. **Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Karayaman, Mehmet. **20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sağlık**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2008.

Kaygusuz, Bezmi Nusret. **Bir Roman Gibi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002.

Kurt, Sadık. **İzmir’de Kamusal Hizmetler: 1850-1950**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2012.

Makal, Ahmet. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri 1850-1920**, İmge Yayınexi, İstanbul, 1997.

Makal, Ahmet. **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1900-1946**, İmge Yayınevi, İstanbul 1999.

Moralı, Nail. **Mütarekede İzmir**, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002.

Ocak, Başak ve Özlem Yıldırım Kocabaş. **İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi’nden İzmir Devlet Hastanesi’ne: Bir Hastane Öyküsü**, İkinci Baskı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2016.

Quataert, Donald. **Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881–1908: Reactions to European Economic Penetration**, New York University Press, New York, 1983.

Quataert, Donald (Ed.). **Manufacturing in the Ottoman Empire and Turkey, 1500-1950**, Suny Press, New York, 1994.

Quataert, Donald ve Erich Jan Zürcher. **Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950**, I. B. Tauris, London, 1995.

Rodrigue, Aron. **Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1997.

Roeding, George C.. **The Smyrna Fig at Home and Abroad**, Fresno, 1903.

Serçe, Erkan. **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Belediye(1868-1945)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

Serçe, Erkan (Haz.).**İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği: 1917**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.

Serçe,Erkan (Haz.).**İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği: 1918**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.

Serçe, Erkan (Haz). **1923 Senesi İzmir Vilayet İstatistiği**, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002.

Shaw, Stanford J..**The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic**, Macmillan Press, London, 1991.

Sülker, Kemal. **Türkiyede Sendikacılık**, Sendika Kültürü, İstanbul, 1955; **Dünya’da ve Türkiye’de İşçi Sınıfının Doğuşu**, Memet Yayınları, İstanbul, 1966.

Şanda, Hüseyin Avni.**1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkışmalar**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1935.

Şükrü Osman.**İncir Kurdu Mücadelesi**, Abacoli Matbaası, İzmir, 1928.

Şnurov, A.. **Türkiye Proletaryası**, Yar Yayınları, İstanbul, 1973; Dimitır Şişmanof, **Türkiye’de İşçi ve Sosyalist Hareketi**,Narodna Prosveta, Sofya, 1965; Y. N. Rozaliyev, **Türkiye’de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri**, Belge Yayınları, 1979.

Toprak, Zafer. **Türkiye’de İşçi Sınıfı: 1908-1946**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Tunçay, Mete. **Türkiye’de Sol Akımlar**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967; Oya Sencer(Baydar), **Türkiye’de İşçi Sınıfı: Doğuşu ve Yapısı**, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969.

Turan, Mustafa. **Yunan Mezalimi: İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923)**, 3. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014.

Uluğtekin, Murat ve M. Gül Uluğtekin (Haz.).**Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları: 1914-1928**, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2013.

Umar, Bilge. **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Yalman, Ahmed Emin. **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Cilt: 2, Pera Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Yeğin, Uğur (Ed.).**Evvel Zaman İçinde İzmir**, İzmir Ticaret Odası Kültür Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir, 2009.

Yetkin, Sabri (Haz.). **Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi: 1926**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002.

Yıldırım, Kadir. **Osmanlı'da İşçiler (1870-1922): Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Yılmaz, Fikret (Haz.). **İzmir Ticaret Odası Meclis Karar Defterleri I-II: 1922-1930**, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir, 2008.

Yılmaz, Fikret (Haz.). **İzmir Ticaret Odası İdare Heyeti Defterleri I-II: 1926-1930**, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, İzmir, 2008.

Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu: 1937, İzmir, 1937.

İzmir Mıntıka Ziraat Mektebi, Bilgi Matbaası, İzmir, 1926.

Mıntıkamızın Kitabı, Bilgi Matbaası, İzmir, 1930.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

D- MAKALELER

Ahladi, Evangelia. İzmir’de İttihatçılar ve Rumlar: Yunan-Rum Boykotu (1908-1911), **Kebikeç**, Sayı: 26, 2008, ss. 175-200.

Akın, Yiğit. “Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihçiliğine Katkı: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Kaynaklar”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 2, Güz 2005, ss. 73-112.

Ali Rıza. “İşçilerin Serzeniş”, **Ahenk**, 6 Ağustos 1339.

Arıkan, Zeki. “İzmir-Kasaba-Aydın Demiryolu İşçilerinin Bir Muhtırası”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 49, Ocak 1988, ss. 52-56.

Baran, Tülay Alim. “Balkan Harbinden Sonra İzmir’e Yönelik Göçler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1991, ss. 201-219.

Bayramzade Hakkı. “İzmir Bağları İnkıraza Doğru Gidiyor”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 9 Teşrinievvel 1339.

Bedia Ekrem. “Çocuklarımız”, **Ahenk**, 5 Teşrinisani 1339

Bedia Ekrem. “İşçi Kadınlar”, **Ahenk**, 7 Teşrinisani 1339.

Berber, Engin. “İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan Bir Eylem: İzmir Liman İşçileri”, **European Journal of Turkish Studies**, Sayı: 11, 2010, <http://ejts.revues.org/index4303.html>(14.07.2017).

Cevad Sami. “İzmir’de Muhacirler ve Belediye İşleri”, **Akşam**, 4 Teşrinievvel 1338.

Cevad Sami. “İzmir’de Hayat Tabiiye İade Ediliyor”, **Akşam**, 5 Teşrinievvel 1338.

Cevad Sami. “İzmir’deki Ahval Hakkında Malumat”, **Akşam**, 8 Teşrinievvel 1338.

Cevad Sami. “İzmir’de Hayat”, **Akşam**, 25 Teşrinievvel 1338.

Cevad Sami. “İzmir’de Hayat ve Ticaret Ne Haldedir”, **Akşam**, 5 Teşrinievvel 1338.

Cevad Sami. “İzmir Ahvali Hakkındaki Malumat”, **Akşam**, 6 Teşrinisani 1338.

Cevad Sami. “Başkumandanımız Yakında İzmir’e Gidecek”, **Akşam**, 10 Teşrinisani 1338.

Cevad Sami. “İzmir Ahvali”, **Akşam**, 14 Teşrinisani 1338.

Cevad Sami. “İzmir’de Hayat”, **Akşam**, 4 Kânunusani 1339.

Cevad Sami. “İzmir Ahvali”, **Akşam**, 6 Kânunusani 1339.

Cevad Sami. “İzmir’de Hayat”, **Akşam**, 14 Kanunusani 1339.

Cevad Sami. “Anadolu’da Yanan Yerler”, **Akşam**, 16 Nisan 1339.

Cevriye İsmail. “Dilenciler”, **Ahenk**, 26 Haziran 1339.

Çapa, Mesut. “Anadolu’da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 29, Temmuz 1994.

Çetinkaya, Y. Doğan. “Sefaletten İhyaya: Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi, E. P. Thompson ve Yeni Kuşak Çalışmalar”, Y. Doğan Çetinkaya ve Mehmet Ö. Alkan (Haz.) **Tanzimat’tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 1-28.

Çiftçi Necati. “Avare Kimsesiz Çocuklar”, **Türk Sesi**, 15 Teşrinievvel 1339.

Duman, Doğan. “1954 İzmir Liman İşçileri Grevi”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 16, Nisan 1995, ss. 48-51.

Dumont, Paul. “Jewish Communities in Turkey during the Last Decades of the Nineteenth Century in the Light of the Archives of the Alliance Israelite Universelle”, Benjamin Braude ve Bernard Lewis (Ed.), **Christians & Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society**, Holmes & Meier Publishers, New York, 1982, ss. 209-242.

Ebü'l Tevfik. “Emval-i Metruke Hakkında”, **Şark**, 4 Teşrinievvel 1338.

Faruk. “Güzel İzmir’in Acıklı İşleri”, **Anadolu’da Yeni Gün**, 30 Teşrinisani 1338.

Falih Rıfkı. “İzmir’de Hayat”, **Akşam**, 23 Eylül 1338.

Fındıkoğlu, Fahri. “İzmir’de İşçi Sendikaları Hakkında Sosyolojik Bazı Müşahedeler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisaiyat Enstitüsü İktisai Siyaset Konferansları**, Sayı: 5, 1952, ss. 3-23.

Fındıkoğlu, Fahri. “Türk İş Hukuku İle Alakalı İktisai Hareketler: İzmir’de Türk İşçi Sendikaları Konfederasyonunun Kurulması Münasebetiyle”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt:18, Sayı: 3-4, 1952, ss. 1096-1127.

İbn’ül Cemal M. Ragıb. “İzmir’in Vaziyet-i İktisadiye ve İktisaiyesi”, **Türkiye İktisad Mecmuası**, 29 Teşrinievvel 1339, s. 312-134.

İzmirli Nuri. “Tehlike Büyüyor”, **Türk Sesi**, 15 Ağustos 1339.

Koraltürk, Murat. “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Ekonomide Milliyetçi Bir Tepki: Cuma Tatili”, **Kebikeç**, Sayı: 31, 2011, ss. 189-194.

Kechriotis, Vangelis. “II. Meşrutiyet Dönemi İzmir’de Hristiyanlar ve Müslümanlar Arasında Günlük İlişkiler”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 184, Nisan 2009, ss. 18-27.

K. M.. “İskan Şeraiti”, **Ahenk**, 16 Temmuz 1339.

Makal, Oğuz. “Tarih İçinde İzmir’de Sinema Yaşantısı”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, 1993, ss. 201-208.

M. Esad. “Kadınlarımızın Hukuku”, **Türk Sesi**, 12 Haziran 1339.

Mehmed Şevki. “Teşkilat İhtiyacı”, **Ahenk**, 17 Kânunuevvel 1339.

Mehmet Şevki. “Kimin İçin ve Niçin Çalışıyoruz”, **Ahenk**, 11 Şubat 1339.

Mehmed Şevki. “Her Şeyden Evvel”, **Ahenk**, 7 Ağustos 1339.

Mehmed Şevki. “İşçi ve Köylü”, **Ahenk**, 12 Teşrinisani 1339.

M. N..“Fuzuli İşgaller”, **Ahenk**, 17 Ağustos 1339.

Nadire Aynullah. “Bir Ziyaret”, **Ahenk**, 19 Temmuz 1339.

Pancar, Emine. “Yunan İşgalleri Karşısında Göç Hareketi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 18-19, 2009, ss. 55-67.

Quataert, Donald. “The Silk Industry of Bursa 1880-1914”, Contributions a l’histoire économique et sociale de l’Empire Ottoman, **Collection Turcica**, Cilt: 3, Paris, 1983.

Quataert, Donald. “Machine Breaking and the Changing Carpet Industry of Western Anatolia, 1860–1908”, **Journal of Social History**, Cilt: 19, Sayı: 3, 1 Mart 1986, ss. 473–489.

Rankin, Emmet W.. “Health”, **A Survey of Some Social Conditions in Smyrna: Asia Minor-May 1921**, Rıfat N. Bali (Ed.), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 51-92.

Serçe, Erkan. “1923 İzmir-Aydın Demiryolu Grevi Siyasal İktidar, Sermaye ve İşçi Sınıfı Üzerine Bir Deneme”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 66, Bahar 1995, ss. 86-105.

Stearns. “Industrial Conditions”, **A Survey of Some Social Conditions in Smyrna: Asia Minor-May 1921**, Rıfat N. Bali (Ed.), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 35-50.

Vargas, Jennifer ve Sonia Uribe. “State, War, and Land Dispossession; The Multiplepaths to Land Concentration”, **Journal of Agrarian Change**, Cilt: 17, Sayı: 4, Ekim 2017.

Varlık, M. Bülent. “1934 Yılında Bir Grev”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 143, Mayıs 1992, ss. 31.

Varlık, M. Bülent. “Dâhiliye Vekâletinin Bir Tamimi: "İnsan Sırtı İşkence Vasıtası Olmaktan Kurtulacak"”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 144, Haziran 1992, ss. 31-32.

Varlık, M. Bülent. “İzmir Sanayi İşçileri Birliği (1932)”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 155, Mayıs 1993, ss. 35-40.

Varlık, M. Bülent. “1930'lu Yıllarda İzmir'de İncir İşçileri ve "Baladur Hakkı"”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 166, Nisan 1994, ss. 27-32.

Varlık, M. Bülent. “İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Üzerine Bir Belge”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 167, Mayıs 1994, ss. 14-17.

Varlık, M. Bülent. “İzmir'de Tütün İşçilerinin Örgütleri (1910-1953)”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 170, Ağustos 1994, ss. 35-42.

Varlık, M. Bülent. “İzmir'de İşçi Sınıfının Maddi Varlığı”, **Tarih Çevresi**, Sayı: 15, Mart-Nisan 1995, ss. 15-19.

Varlık, M. Bülent. “İzmir İşçi-Esnaf Kurumları Birliği Yardım Talimatnameleri(1935-1936)”, **Kebikeç**, Sayı: 4, 1996, ss. 195-202.

Varlık, M. Bülent. “İzmir İşçi ve Esnaf Birlikleri Genel Bürosu Nizamnamesi”, **Kebikeç**, Sayı: 5, 1997, ss. 201-206.

“The Smyrna Fig Harvest”, **Harper’s New Monthly Magazine**, Cilt: 80, Sayı: 476, Ocak 1890, ss. 287-296.

“Smyrna Fig Crop”, **Levant Trade Review**, Cilt: 11, Sayı: 9, Eylül 1923, ss. 486.

“Bir Gümrükçünün İşgal Yılları Anıları”, Şahin Beygu (Ed.) **Üç İzmir, Yapı Kredi Yayınları**, İstanbul, 1992, s. 237-263.

“General Information”, **A Survey of Some Social Conditions in Smyrna: Asia Minor-May 1921**, Rıfat N. Bali (Ed.), Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss. 15-18.

“Living Costs in Constantinople”, **Monthly Labor Review**, Cilt: 11, Sayı: 6, Aralık 1920, ss. 76-77.